

TÜRKİYE'DE SÜRMEKTE OLAN TOPLUMSAL TRAVMA İLE BAŞETMEDE İLK ADIMLAR

TİHV
2012

Bu yayın Global Dialogue'un maddi desteğiyle hazırlanmış ve bastırılmıştır.

Global Dialogue

"Bu belgenin içeriği yalnızca Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın sorumluluğundadır; hiçbir şekilde Global Dialogue'nin duruşunu yansıttığı addedilemez."

Türkiye’de Sürmekte Olan Toplumsal Travma ile Baş Etmede İlk Adımlar

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları 77

Yayına Hazırlayan: Esin Düzel

Düzeltili: Seda Altuğ

Kitap Tasarımı: Nazım Dikbaş, Berkut Ay Günel, Orçun Biricik

Kapak Resmi: Kara ve Deniz (detay), Nazım Dikbaş, kolaj, 90X200 cm., 2012

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Ankara
Bahriye Üçok Caddesi 9/1 Beşevler, 06500 Ankara, Türkiye
Tel: (312) 222 44 06 • Faks: (312) 222 44 07

Basım Yeri: Ankara

Türkiye İnsan Hakları Vakfı

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Genel Merkezi
Akbaş Mahallesi Sarıca Sok. No: 7 Hamamönü / Altındağ
06080 Ankara, Türkiye
Tel: (312) 310 66 36 • Faks: (312) 310 64 63
www.tihv.org.tr

ISBN: 978-975-7217-84-8

Copyright @ Şubat 2012

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vb.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler bir kurum olarak TİHV'in görüşleriyle birebir örtüşmeyebilir.

Önsöz	9
Teşekkürler	13

1. TOPLUMSAL TRAVMANIN GÖRÜNTÜLERİ, HALLERİ, İZLERİ: TÜRKİYE'DEN VE DÜNYADAN ÖRNEKLER

A. Türkiye'den Perspektifler ve Sorular

I. Necdet İpekyüz, Travmaya Sessiz Kalmamak: édi bes e	17
II. Müge Tuzcu, Bir Çorap Gibi	29
III. Esin Düzel, Diyarbakır'da İnsan Hakları Alanında Mücadele Edenlerin Travma Algıları, Deneyimleri ve İhtiyaçları	35

B. Dünyadan Perspektifler

I. Soren Buus Jensen, Geniş Kapsamlı Örgütlü Şiddete Maruz Kalan Toplumlarda İyileştirme ve Önlemede Potansiyel Etkenler: Akıl Sağlığı ve İnsan Hakları Açısından Toplumsal Onarım	43
II. Nomfundo Walaza, Sosyal Travmayla Başa Çıkma Programları: Güney Afrika Perspektifi	55
III. Karola Dillenburger, Devam Eden Toplumsal Travmalarla Başa Çıkma: Kuzey İrlanda'dan Deneyimler	63

2. TOPLUMSAL TRAVMAYI ANLAMAK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE FARKLI DİSİPLİNLERDEN TRAVMAYA YAKLAŞIMLAR

A. Tanıl Bora, Geçmişle Hesaplaşma: Niçin ve Nasıl?	85
B. Nazan Üstündağ, Siyaset ve Travma	101
C. Cem Kaptanoğlu, Toplumsal Yas: Travmatik Hakikatle Yüzleşmek, Hesaplaşmak ve Belki Bağışlamak	111

3. TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEDE ÜÇ ANA ALAN VE 2011 ÇALIŞMA TOPLANTISINDAN NOTLAR

A. Hakikat Hakkı	121
B. Adalete Ulaşım Hakkı	125
C. Onarım	131

4. SÜRMEKTE OLAN TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEYE YÖNELİK ÇALIŞMA TOPLANTILARI

A. 2011 Diyarbakır Toplantısı	145
I. Kapsamlı Sonuç Raporu	145
II. Özet Çalışma Programı Taslağı	155
B. 2010 Diyarbakır Toplantısı Sonuç Raporu	161

5. TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEYE YÖNELİK ÖRNEK BİR ÇALIŞMA: Terörle Mücadele Kanunu Düzenlemesinin

Birinci Yılında, Çocuklar Cezaevinden Çıkınca Sorunlar Bitti mi	173
--	------------

6. TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEDE TAZMİNATIN ÖNEMİ: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Ağır İhlalleri ve

Uluslararası İnsancıl Hukukun Ciddi İhlallerine Maruz Kalanların Çözüm ve Tazminat Haklarına Dair Temel Prensipler ve Yönergeler	183
---	------------

7. EKLER

A. 2011 Diyarbakır Toplantısı Programı ve Katılımcı Listesi	197
B. 2010 Diyarbakır Toplantısı Programı ve Katılımcı Listesi	205

Önsöz

Türkiye’de Sürmekte Olan Toplumsal Travma ile Başetmede İlk Adımlar Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) olarak 2004 yılında başlattığımız ve ‘İnsan Hakları Çerçevesinde Toplumsal Travmayla Mücadele’ adını verdiğimiz programın ilk (yazılı) ürünüdür. Türkiye’de üzerinde henüz konuşulmaya başlayan bir alan olan toplumsal travmayı odağına alan programımız, farklı disiplinlerden gelen (medya, antropoloji, çatışma çözümü, felsefe, psikiyatri, psikoloji, sosyoloji, sosyal hizmetler, STK’lar, hafıza çalışmaları, siyaset bilimi, vb.) kişilerin katkılarıyla şekillendi. Aralık 2010’da Diyarbakır’da yaptığımız ilk kapsamlı toplantıda toplumsal travmayla mücadeleyi üç ana başlık altında ele almayı kararlaştırdık: ‘gerçek/hakikat hakkı’, ‘adalete ulaşım’, ve ‘onarım’. Bu üç başlık altında çalışmalarımızı mümkün olduğu kadar kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirmeyi amaçlıyoruz. TİHV olarak böylesi bir programı başlatmamızın nedeni Türkiye’nin toplumsal travmaların toplumsal hayatının her yanını sarması ve devam eden çatışma ortamı nedeniyle yeni travmaların ortaya çıkmasıydı. Toplumsal travma belli bir topluluğa yönelik insan eliyle sistematik olarak uygulanan, o topluluğun sosyal, kültürel, psikososyal ve ekonomik yapıtaşlarını sarsan ve geçmişini ve geleceğini tahakküm altına almayı amaçlayan müdahalelerin yol açtığı toplumsal sonuçlardır. Travmatik bir olaya maruz kalmış topluluklar maddi ve manevi olarak yaralanırlar. Travma görmezden gelindikçe, normalleştirildikçe ve travmaya yol açan sebepler ortadan kalkmadıkça bu yara nesilden nesile aktararak büyür. Toplumun geri kalanı mağdurların yaşadığını bilmedikçe de yaşanan acıları önemsemez ve iktidarın

dilini kullanarak zaten travmatize olmuş grupları kriminalize eder. Böylelikle toplumsal ve bireysel belleğimize yazılan travma, hakikat ve adalete olan inancımızı ve toplumsal dayanışma ve birlikte yaşama gücümüzü zayıflatır.

Türkiye toplumu insan eliyle yaratılan birçok travmatik olaya maruz kaldı ve bu olayların mağdurlar üzerindeki etkilerini halen tam olarak bilemiyoruz. Mesela 1915 olayları, nüfus mübadelesi, Dersim katliamı, Trakya olayları, 6-7 Eylül olayları, Maraş, Çorum ve Sivas katliamları, cezaevi operasyonları, askeri darbeler, faili meçhul (veya faili bilinse de cezasız bırakılan) cinayetler ve halen tüm şiddetiyle sürmekte olan Kürt meselesi ve ona bağlı olarak yaşanan işkence, zorla yerinden edilme, toplu mezarlar, kayıplar ve yaratılan korku kültürü... Sürmekte olan çatışma da kaçınılmaz bir biçimde yeni travmaların yaşanmasına neden oluyor. Travmayı konuşmak, hakikatleri ortaya çıkarmak ve adaleti aramak şiddetin ekseninden çıkmak için de elzemdir.

TİHV'in 'İnsan Hakları Çerçevesinde Toplumsal Travmayla Mücadele' adını verdiğimiz programı kapsamında şiddete maruz kalmış kişilere ve yakınlarına ve bu kişilerle çalışan STK üyelerine yönelik psikolojik destek vermenin yanı sıra, çatışmada kaybedilenlerin bedenlerinin bulunup gömülmesi, yas sürecinin işleyebilmesi ve suçluların cezalandırılması için gerekli toplumsal ve hukuki çalışmaların yapılması çalışmalarını gerçekleştirdik; var olan çalışmalara katkımızı sunduk. Ayrıca çeşitli disiplinlerden katılımcılarla Aralık 2010'da ve 2011'de Diyarbakır'da iki toplantı yaptık. (TİHV'in bu program kapsamında yürüttüğü tüm çalışmaların detaylı özeti için Necdet İpekyüz'ün bu yayındaki yazısına bakılabilir). Tüm bu birikimlerimizi bir araya getirdiğimiz, hem Türkiye'de hem dünyada toplumsal travmayla mücadeleye dair süreçleri irdeleyen bu yayını şimdi sizlerin dikkatine sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Umuyoruz bu mütevazı çabamız hakikati arayış, adalet mücadelesi ve yaraların onarılması sürecinde yeni adımların atılmasına ön ayak olur.

Barış dileklerimizle.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yönetim Kurulu

Teşekkürler

Bu kitap 2010 ve 2011 Diyarbakır toplantıları ile şekillendi. TİHV olarak, toplantıların tüm katılımcılarına katkıları için çok teşekkür ediyoruz. Toplantıların başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde bir çok üyemiz ve gönüllümüz büyük emek sarfederek çalıştılar. Onlara ve toplantılara finansal katkısı nedeniyle Global Dialogue'a teşekkür ediyoruz.

1. BÖLÜM

TOPLUMSAL TRAVMANIN GÖRÜNTÜLERİ, HALLERİ, İZLERİ: TÜRKİYE'DEN VE DÜNYADAN ÖRNEKLER

Bu bölümdeki yazılar Diyarbakır'da 10-11 Aralık 2011 tarihinde TİHV tarafından gerçekleştirilen Sürmekte Olan Toplumsal Travmayla Başetmeye Yönelik Çalışma Toplantısında sunulmak üzere hazırlanmış ve yazarları tarafından yayınlanmak üzere tekrar gözden geçirilmiştir.

A. Türkiye'den Perspektifler ve Sorular

I. Necdet İpekyüz, Travmaya Sessiz Kalmamak: êdi bes e

Bu yazı 10 -11 Aralık Diyarbakır Toplantısında açılıŖta yapılan konuŖmanın kitap hazırlığı nedeniyle gncellenmiŖ halidir.

Merhabalar
Roj baŖ,
Hn bixêrhatin., ser sera û ser çavan hatin.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın konuğu olarak Diyarbakır'a hoŖ geldiniz.

YaklaŖık bir yıl önce 18 - 19 Aralık 2010 tarihinde tekrar bu salondaydık ve "Süregelen Toplumsal Travmalar ile BaŖetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Hazırlığı Toplantısı" için iki gün birlikte alıŖtık.

Evet aradan bir yıl geçti ve bugün, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin BirleŖmiŖ Milletler tarafından kabul ediliŖinin 63. yıldönümü.

İzninizle, 10 Aralık nedeniyle bazı bilgi ve verileri sizlerle paylaŖmak istiyorum, bizim geçtiğimiz yıl birlikte olduğumuz etkinlikten bugüne değin neler olmuŖ.

1 Ocak - 28 Kasım 2011 tarihleri arasında çıkan çatışmalarda, 101 asker, 163 militan, 21 sivil, 32 polis, 13 geçici köy korucusu olmak üzere toplam 330 kişi yaşamını yitirmiş, 181 asker, 14 militan, 40 sivil, 37 polis, 12 geçici köy korucusu olmak üzere toplam 284 kişi yaralanmıştır. Ölümlerin 273'ü ve yaralanmaların 243'ü çatışmaların hız kazandığı 2 Temmuz 2011 tarihinden bu yana yaşanmıştır.

Güvenlik güçlerinin şiddeti sonucu ölümler 2011'de de devam etmiştir. Yılın başından 28 Kasım 2011 tarihine kadar yargısız infaz, dur ihtarı ve rast gele ateş açma sonucu 19 kişi yaşamını yitirmiştir. Aynı dönemde 9 faili meçhul cinayet işlenmiştir. Cezaevlerinde 35 kişi, gözaltın merkezlerinde ise 4 kişi yaşamını yitirmiştir.

2011 yılı içinde Kasım ayı sonuna kadarki zaman diliminde TİHV'e yapılan işkence ve kötü muamele başvuru sayısı 473 tür. 207 kişi aynı yıl içinde işkence gördüğünü belirtmiştir. Resmi kayıtlı mekânlar dışındaki yerlerde (sokakta, araçlarda, toplantı ve gösterilere müdahale sırasında) işkence ve kötü muamele uygulamalarının sıklığı artmakta, cezasızlık işkenceyi teşvik etmektedir.

Öte yandan askeri ceza ve disiplin evleri de yoğun işkence ve kötü muamele iddialarına karşın hala her türlü denetimden uzak kapalı bir kutu durumunda. Buralarda yaşanan işkence ve kötü muamele olayları hakkında ancak bir ölüm gerçekleştiğinde kamuoyunun bilgisi olabiliyor.

2011 yılında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü hakkına yönelik yine ciddi müdahaleler olmuştur. Müdahaleler sonucu 6 kişi yaşamını yitirmiş, 271 kişi yaralanmıştır. Güvenlik görevlerinin aşırı ve orantısız güç kullanımında kimyasal aparatlar önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim ölüm olaylarının tamamı gazın etkisi ya da gaz bombası kanülünün isabet etmesi sonucu gerçekleşmiştir. Ayrıca bu tür müdahaleler sırasında 2604 kişi gözaltına alınmış, 418 kişi tutuklanmıştır.

2011 yılında Cezaevlerinde tutulan mahpusların sayısı artmaya devam etmiştir. 30 Nisan itibarıyla bu rakam 124.074'e ulaşmıştır. Mahpusların 53.796'i tutuklu, 70.278'si hükümlüdür. Çocuk mahpusların sayısı 2290'dır. Bunların 2072'si tutuklu, 218si hükümlüdür. Yetişkin mahpuslarda tutuklu oranı %42.4 iken, çocuk mahpuslarda tutuklu oranı %90.4'tür. Cezaevlerinde 135 mahpus ağır hastalıkları nedeni ile tahliye edilmeyi beklemekte, ancak tahliye edilmemektedir.

Basın Özgürlüğü alanında yaşanan ihlaller 2011'de daha da artmıştır. Halen tutuklu olan gazeteci sayısı 71'dir. Yayını durdurulan gazete ve dergi sayısı ise 7, erişime engellenen web sitesi ise sayısı 15506'dır.

2011 yılında ifade özgürlüğü kapsamında 322 kişiye 673 yıl 3 ay 20 gün hapis cezası verilmiş, 57 kişi ise 225196 TL tutarında para cezasına mahkûm edilmiştir.

2011 yılında öne çıkan hak ihlallerinde biri de adil yargılanma hakkı ihlali olmuştur. Özel Yetkili ve Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri'nin hukuka aykırı uygulamaları artarak devam etmiştir.

Ergenekon, KCK ve Hopa olayları vb soruşturmalarda yaşanan sorunlar kitlesel boyuta varmıştır. Örneğin, "KCK Soruşturması" çerçevesinde son 7 ayda (Mart-Kasım 2011), neredeyse tamamı BDP üye ve yöneticisi olan 4815 kişi gözaltına alınmış ve bunlardan 2057 kişi de tutuklanmıştır.

Türkiye kadına yönelik ayrımcılık ve şiddetin çok yoğun olduğu bir ülke olma özelliğini korumaktadır. 2011 yılında her gün ortalama 3 kadın öldürülmüştür.

Bu tablo anne, baba, kardeş, eş, çocuk, akraba, arkadaş, komşu, hemşerisiyle bizi yani içinde yer aldığımız toplumun bir yıllık travmayla ilişkisini göstermektedir.

Yıl sonuna doğru yaşanan Van depreminin yol açtığı ölüm ve yaralanmaların yanı sıra deprem sonrasında yardım ve önlemlerin hızlı ve gerektiği biçimde yapılmaması nedeniyle yaşam hakkı, barınma, beslenme, sağlık, mülkiyet, iş ve eğitim hakkı ihlallerinin yaşanıyor olması da doğal toplumsal travma olarak değil insan eliyle toplumsal travma olarak tanımlanabilir. Deprem sonrası sosyal medyadaki şoven, ırkçı söylem ve tartışmalar Türkiye'deki kutuplaşmayı ve tehlikeyi yılların yarattığı toplumsal travmayı yansıtmıştır.

Dersim meselesi, İstiklal Mahkemesi arşivleri gibi bazı konuların da artık konuşuluyor olmasını da belki de yaşadığımız travmaların bir yansıması olarak da belirtebiliriz.

Son yüzyılda Türkiye büyük dönüşümler ve toplumsal travmalar yaşamış bir ülkedir; askeri darbeler, Ermeni meselesi, farklı toplumsal gruplara olan saldırılar ve katliamlar bunlardan sadece birkaçıdır. Son olarak, 30 yıllık silahlı çatışma Türkiye'deki gündelik hayata damgasını vurmuştur: işkence, yerinden edilme, korku ve kayıplar Kürtlerin olağan tecrübeleri haline gelmiştir. Bu duruma ek olarak, Kürtlerin sadece süren savaş ya da ölümler için değil aynı zamanda batı şehirlerindeki suç ve yasadışı faaliyetler için de sorumlu gösteren yaygın kamusal temsilleri Kürtlere karşı aşırı ırkçı saldırıları da körüklemiştir. Bu savaş ortamının sonucu da şiddet ve nefretten beslenen iki çatışan grup ve yoğun bir şekilde travmatize olmuş toplumdur. Ne yazık ki varolan çatışmalar henüz sona ermemiş ve şiddet günümüz Türkiye'sinde bir istisna olmak yerine gittikçe bir yaşam şekli haline gelmektedir.

Türkiye'de otuz yıldır yaşanan çatışmaların ürünü kutuplaşmış ve son derece travmatize olmuş bir toplumun kurulması oldu. Çatışmalar bugün de devam ediyor. Ancak son dönemlerde Türkiye'de ismi konularak Kürt sorunu konuşulmaya başlandı. Tartışmalar genellikle açık şiddetin nasıl biteceği ekseninde dönüyor. Ama uzun çatışma yıllarının toplumun dokusunda yarattığı tahribatı ve dönüşümleri düşünürsek açık şiddetin bitmesi durumunda bile bu travmatik tarihle nasıl yüzleşeceğimiz, geçmişteki ve bugünkü mağduriyetlerin nasıl telafi edileceği gibi soruların konuşulmadığını görürüz. Biz de Türkiye İnsan Hakları Vakfı olarak uzlaşma sürecine katkı sunmak amacıyla kapsamlı bir toplumsal travma projesi

başlattık. Bu proje genel olarak şiddete maruz kalmış kişilere, onların yakınlarına ve şiddet hikayelerini dinleyen ve arşivleyen STK üyelerine psikolojik yardımı, çatışma ortamında kaybedilenlerin bedenlerinin bulunup gömülmesi ve suçluların cezalandırılması için çalışmalar yapmayı, bireylerin bu şiddet tarihini nasıl deneyimlediklerini, hatırladıklarını ve bu hafızanın bugünü nasıl biçimlendirdiğini anlamamıza olanak sağlayacak.

Bugün yaşanan sorunun çözümü konusunda herkes kendi cephesinden bir şeyler söylüyor. Yaşananları anlatmak için kullanılan rakamlar birer veri oluyor ve dile kolay geliyor. Ama bu verilerdeki özneler ve yaşananların ailelere, çevreye ve toplumsal hayata olan derin etkisi göz ardı ediliyor.

Türkiye’de, uzun süren çatışma dönemi Kürt sorununu iyice çözümsüzleştirdi, milyonlarca sivil yıllarca OHAL uygulamalarına maruz kaldı, adam kaçırma, kayıplar, işkence ve cinayet gibi yoğun şiddet ortamında otuz binin üzerinde insan yaşamını yitirdi. Kaçınılmaz olarak çatışma ülke sathında tüm toplumu derinden etkiledi. Bu süreçte siviller, işkence mağduru, kayıplar, faili meçhul cinayetlere ve zorunlu göçe maruz bırakıldı. Yanı sıra tüm toplumun çeşitli düzeylerde mağdur olduğunu, sadece çatışmadaki askerin ya da PKK üyesinin yakınları değil aynı zamanda devlet tarafından yalan söylenen gerçek olmayan bir tarihle yaşayanların da mağdur olduğunu ifade etmek gerekir.

Çatışma hala devam ederken, yakın tarihi ve çatışma sonrası durumu konuşmak nerede ise imkânsız.

2000’lerde tartışmaya başladığımız 2004 yılında adını koyduğumuz “insan hakları çerçevesinde toplumsal travmayla yüzleşme” konusunda bir programın hazırlanmasına, sizlerin de katkıları ile gerçekleştirdiğimiz Aralık 2010 Diyarbakır toplantısı ile önemli bir ivme kazandırdık.

Sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve psikolojik ölçütleri içeren toplumsal travmanın karmaşık yapısını düşünerek disiplinler arası yaklaşım gerektiren bu programımız antropolojiden çatışma çözümüne, sosyolojiden psikiyatriye, hafıza çalışmalarına, politik bilimene kadar birçok öğretiyi barındırmaktadır. Birçok öğretinin ve farklı çalışma alanlarının buluşmasının doğurduğu zenginliğe ilk toplantıda hepimiz tanık olduk. Sürmekte olan toplumsal travma ile başa çıkma yolları konusundaki somut çalışmalar ‘Onarım programları’, ‘Gerçek/hakikat hakkı’ ve ‘Adalete ulaşım’ alt başlıklarına hürmet eden bütünlüklü bir programı gerektirmektedir.

Toplumu bir arada tutan olanakları ve tersi durum olan gerilim ve çatışma alanlarını saptayarak programlar geliştirmeliyiz.

Travma ve şiddetin doğal bir olay gibiymiş gösterilmesi, toplumu duyarsızlaştırdığı gibi sıradanlaşmasına, özendirilmesine ve yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

İnsan eliyle toplumsal travma; belli bir topluluğa karşı sistematik olarak siyasal, sosyal, tarihsel egemenlik yaratan saldırdır.

Ötekileştiren, ayırıştırın, algıda bozukluk yaratarak potansiyel suçlu ilan eden yargısız infazdan yargılı infaza doğru giden bir süreç yaşıyoruz.

Travmaya sessiz kalmak maddi ve manevi açıdan olayın tekrarını sağlar.

Yıllarca işlenen şiddet politikalarının sonuçları başta Kürtler olmak üzere Türkiye’de yaşayan tüm toplulukların ekonomik, kültürel ve sosyal yaşantılarını etkilemektedir.

Ayrıca, şiddet gündelik hayatın birçok alanına ve toplumsal ilişkilere yansımaktadır. Tuzladaki işçi ölümleri, TMK mağduru çocuklar, mevsimlik işçiler, kadınlara yönelik şiddet gibi son yıllarda konuşulan birçok sorun birbirinden bağımsız gibi görünmesine rağmen son 30 yılın şiddet ortamı ilişkilidir.

Gündelik hayatta giderek artan ayrımcılık yıllarca uygulanan inkar politikalarının maalesef yerini almaya başlamıştır.

Barışın önünde en büyük engel bölgede yaşananların bilinmemesi ya da çarpıtılması, Doğu - Batı arasında bilgi kopukluğu ve yakın tarihin yanlış bilinmesi.

Travmanın toplumda yarattığı yaraların iyileştirilmesi süresi uzadıkça, travma daha da kronikleşerek ve çözümleri giderek karmaşık hal alarak daha da zorlaşmaktadır. Çözüm zorlaşıyor çünkü travmanın işlenmesinde direk rolü olanlar ve kurbanlarla birlikte yeni bir kuşakla karşı karşıyayız.

Dünya deneyimlerinden ikinci kuşakta baş etme sürecinin daha zor ve karmaşık hal aldığını biliyoruz

Yıllardır çözülemeyen Kürt meselesi ve bu meselenin bir parçası olarak ortaya çıkan silahlı çatışma ve şiddet ortamında büyüyen çocuklar farklı bir sosyalleşme gerçekleştirerek politikleşmiştir ve toplumsal gösterilerde rol almaya başlamışlar.

Bu süreç insan eliyle oluştu, sorun güvenlik sorunu olarak ele alınıp devlete, partilere, kurumlara, kişilere olan güven ortamı zedelendi. Çatışma ya da savaş ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok süreç bittikten sonra ele alınmaktadır. Oysa Türkiye’de çatışmalar devam ediyor. Üstelik çözüme hiç bu kadar yaklaşılmamıştı dediğimiz anları yeni şiddet olaylarının takip etmesi umutsuzluğu arttırıp toplumun ruhsal yapısını zedelemektedir.

Ötekileşme, kutuplaşma, yabancılaşma artmakta kin, nefret ve şovenizm yükselmektedir. Farkında olamadan veya farkında olanlar fark ettirmeden rüzgâr ekip yani bizi tüm Türkiye toplumunu fırtına ve boranla karşı karşıya bıraktılar gibi.

Askerliğini o dönem Güneydoğu Anadolu’da yapanların çocuklarının bugün bu bölgede asker, polis, hemşire, öğretmen, memur, doktor ve savcı olarak görev yapabileceklerini de unutmamalıyız. Nitekim son olaylarda Şemdinli ve İskenderun’da yaşamını yitiren iki

askerin babası çocuklarının askerlik yaptığı yerde daha önceden kendilerinin de askerlik yaptığını dile getirdiler. Diğer taraftan, bölgede babasını, amcasını, ablasını dağda, faili meçhul cinayetlerde yitiren, zorunlu göçe maruz kalan ya da yakınları kaybolup bugüne kadar bilgi alamayan bir kuşakla karşı karşıyayız. Bu işe çözüm arayanlar bu kuşağı dikkate almalı ve dinlemeli çünkü bu kuşağı görmeden atılacak adımlar başarılı olamayacaktır. Tüm bu yaşananlara karşı ahkâm kesmek ya da olumsuzluklarıyla ele almak bu sorunu daha da derinleştirecek

Travmatik yaşantılar dalga etkisi yaratarak çevresine ve kendinden sonraki kuşağa yayılır...

Türkiye örneği için, travmatik olayların sürekli gerçekleştiği, yeni travmatik olayların yaşanmasının kuvvetle muhtemel olduğu ve dolayısıyla travma sonrası duruma ulaşamayan bir bağlamı tanımlayan “kompleks travma” terimi oldukça uygun görünmektedir.

Bu yüzden de, bireysel olanlara ek olarak travmanın toplumsal boyutlarını da kapsayan programlar geliştirmek bir öncelik olmalıdır. Eğer meselemiz insanlar tarafından yaratılan travmatik olaylar zincirini içeriyorsa bunların sonlanmasını beklemek çok geç olacaktır. Bu yüzden altında yatan şiddetin sona ermesini beklemeden karmaşık travmanın sonuçlarıyla savaşan programlar başlatılmalıdır. Gerçekten de bu programlar yapısal ve gündelik şiddetin yok edilmesine yönelik çabalara da katkı sunacaktır.

Toplumsal travmanın karmaşık yapısı göz önüne alındığında, travmanın nasıl işlediğini ve bununla nasıl baş edildiğini anlamak için disiplinler arası bir yaklaşım gerekmektedir.

TİHV 2000’li yıllarda kendi ortamında tartışmaya açtığı toplumsal travma bilgilerini, 23-25 Kasım 2001 Belek Antalya İnsan Hakları Konferansı Travma ile Başetme ve 14 - 16 Kasım 2003 Mardin İnsan Hakları konferansı Savaş ve İnsan Hakları çalışmalarıyla zenginleştirdi.

10-11 Aralık 2004 Diyarbakır’da Travmatize Olmuş Topluma Yaklaşım toplantısıyla bu konudaki çalışmalarını başlattı.

Sonrasından sırasıyla bu konudaki çalışma başlıklarını günümüze getirmeye çalışırsak;

- İstanbul Ruhsal travma günleri
- Bu çalışmalar sonrasında yapılan genel değerlendirmede, Dünya’da genel kabul gören “Toplumsal Travma” kavramını Türkiye’deki koşulları da dikkate alarak “Süregelen Toplumsal Travma” olarak tanımlayarak çalışmalarımıza devam ettik.
- Belgesel çalışmaları,
- 26-27 Haziran 2010 Diyarbakır, Ortadoğu Devlet, Şiddet, Bellek ve Siyaset Tartışmaları
- Toplumsal Travmada Hukuksal Danışma çalışmaları Diyarbakır

- Diyarbakır'daki Kurumlar ve Toplumsal Travma Çalışması
- 18-19 Aralık 2010 – Diyarbakır - “Sürmekte olan Toplumsal Travmalar ile Başetmeye Yönelik Yol gösterici Rehber Hazırlık toplantısı”: Toplumsal travmanın karmaşık yapısı gereği farklı disiplinlerden ve farklı çalışma alanlarından 59 katılımcı ile toplantı gerçekleştirilmiştir. Böylece gerek akademik çevrenin, gerekse de “aktivist”lerin katılımı ile antropolojiden çatışma çözümüne, sosyolojiden psikiyatriye, hafıza çalışmalarına, siyaset bilimine kadar birçok disiplinin katkısına özen gösterilmiştir.
- 19 Mart 2011 – İstanbul - “Sürmekte Olan Toplumsal Travmayla Başetme Paneli”: Panele vakıf başkanımız Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı, Bilgi Üniversitesi'nden Dr. Murat Paker, Sabancı Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Ayşe Betül Çelik ve AÜ SBF'den Yrd. Doç. Kerem Altıparmak konuşmacı olarak katılmıştır. 60 kişinin katıldığı panelde travma ve toplumsal travmanın genel tanımı, Türkiye'deki tarihsel süreci, geçmişle yüzleşme, hakikate ulaşma, onarım ve adalet konularında sunumlar yapılmıştır.
- 9 Mart-22 Nisan 2011 - İstanbul - “Ateşin Düştüğü Yer” sergisi: “Sürmekte Olan Toplumsal Travmayla Başetme Projesi” kapsamında İstanbul Tütün Deposu'nda geniş katılımlı bir etkinlikler dizisi düzenlenmiştir. Ateşin Düştüğü Yer, insan hakları ihlalleri konusunda toplumsal belleği canlı tutmayı ve hakikatle yüzleşme sürecine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Gönüllülük esasında düzenlenen bu etkinlikler dizisi kapsamında 131 sanatçının katkısı ile bir sergi düzenlenmiş; konu etrafında seminerler ve belgesel film gösterimi gerçekleştirilmiştir. “Ateşin Düştüğü Yer” sergisi Radikal gazetesi okurları tarafından 2011 yılının en iyi sergisi seçilmiştir.
- Toplumsal travmayla ilgili sorunların en yoğun yaşandığı Diyarbakır ve Adana'daki merkezlerde pilot çalışma başlatılmıştır. İlk aşamada, merkezlerdeki görev üstlenecek ya da gönüllü katkı sunacak, başta psikolog, sosyal hizmet uzman, hekim olmak üzere değişik disiplinlerden kişilere ve bu kapsamda çalışan kurumlardan ilgili kişilere yönelik Psikososyal Destek Programlarının Etkinliğini Arttırmaya Yönelik Eğitim başlatılmıştır.
- 28-29 Mayıs 2011 Diyarbakır eğitimi: Diyarbakır'da özellikle ‘Toplumsal travma ile baş etme’ kapsamında ele alınması gereken çalışmaları yapan kurumlardan (Tabip Odası, Baro, İnsan Hakları Derneği (İHD), KAMER, Sarmaşık-Yoksullukla Mücadele Derneği, MEYA-DER (Mezopotamya'da yakınlarını kaybedenlerin Derneği), çeşitli sendikalar, belediyeler, Dicle Üniversitesi) katılımcılar ile Diyarbakır ve çevre illerden ve çeşitli disiplinlerden toplam 26 kişi programa katılmıştır.
- 4-5 Haziran 2011 Adana eğitimi: Özellikle Adana ve Mersin'in bir yandan özellikle 1990'larda “zorla yerinden edilmiş insanların” ulaştıkları önemli bir bölge olması, öte yandan da farklı kimliklerin birarada yaşaması nedeniyle pilot çalışmanın ilk merkezlerinden birisi olacak/olmakta olan Adana'da iki günlük ilk eğitim gerçekleştirilmiştir. Adana'dan ve Mersin'den yine özellikle ‘Toplumsal travma ile

baş etme' kapsamında ele alınması gereken çalışmalar yapan kurumlardan (Tabip Odası, Baro, ÇHD, İHD, çeşitli sendikalar, belediyeler, Çukurova Üniversitesi) katılımcılar ile çeşitli disiplinlerden toplam 24 kişi katılmıştır.

- Adana eğitimden sonra TİHV olarak Mersin Kadın Çalışmaları için süpervizörlük verilmektedir.

- Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın "Toplumsal Travma Eğitimi" sonrası kendi merkezlerinde çalışma başlattıklarını ifade eden Akdeniz Belediyesi İstar Kadın Danışmanlık Merkezi gibi çeşitli kurumlar kendi bünyelerindeki özgül çalışmalarını da geliştirmektedirler. Akdeniz Belediyesi İstar Kadın Danışmanlık Merkezi, doğrudan Adana'da gerçekleştirdiğimiz eğitimden sonra ebeveynleri cezaevinde olan ve bu nedenle psikolojik sorunlar yaşayan çocuklara yönelik olarak bir etkinlik dizisi başlatmıştır.

- 25 Haziran 2011 - İstanbul - Ciddi insan hakları ihlallerinde "zamanaşımı"nın geçersizliği, Birleşmiş Milletler "Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmesi"nin Türkiye tarafından çekincesiz olarak onaylanmasına yönelik ilgili kurumlarla birlikte TİHV'in başlattığı kampanyanın tanıtıldığı bir basın toplantısı düzenlenmiş, kampanya ile ilgili dosyalar tanıtılmıştır.

- 28 Haziran 2011 - Diyarbakır - "Sözlü Tarih Eğitimi": Sabancı Üniversitesi'nden Leyla Neyzi'nin düzenlediği eğitime bu çalışmalarda yer alan 20 kişi katılmıştır.

- 30 Haziran-1 Temmuz 2011 tarihlerinde, Diyarbakır eğitiminin bir çıktısı anlamında Cizre programı gerçekleştirilmiştir. Ziyaret programında bir yandan "toplumsal travma" çalışmalarının yaygınlaştırılmasını hedeflenirken, öte yandan da ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalanların başvurularının alınması hedeflenmiştir. Bu çerçevede 24 başvuru alınmıştır. Diyarbakır'da bu çalışma kapsamında çalışmalar için, ilgili kişilerle ve kurumlarla 1.5 yıldır düzenli/düzensiz toplantılar sürdürülmektedir.

- Yine Diyarbakır'da ilgili diğer kurumlarla birlikte ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalan ikisi tutuklu 32 çocuğun evleri ziyaret edilmiş; ailelerin durum tespitleri yapılmış; çocuklara yönelik sosyal destek programları başlatılmıştır. Diyarbakır'da faaliyetlerini yürüten, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, Diyarbakır Barosu, Diyarbakır Tabip Odası, ÇİAT, SES Diyarbakır Şubesi, Eğitim Sen Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Sosyal Destek Merkezi, Yerel Gündem 21 Gençlik Meclisi, Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, Toplumsal Barış için Psikologlar Girişimi tarafından sürdürülen bu çalışmanın birinci yılında "Cezaevinden Çıkan Çocuklar ile Yapılan Sosyo-Ekonomik Çalışma Raporu" hazırlanmıştır. Söz konusu rapor 21 Temmuz 2011 tarihinde "Terörle Mücadele Kanunu (TMK) düzenlemesinin birinci yılında, Çocuklar Cezaevinden Çıkınca Sorunlar bitti mi?" başlığı ile kamuoyu ile paylaşılmıştır (bkz. 5.bölüm). Bu kapsamda, bu kişiler yönelik psiko-sosyal ve hukuksal çalışmalar sürdürülmektedir.

- 13 Aralık 2011 toplumsal travmalar, Van Deneyimi, Kriz Ortamında Psikososyal

Hizmetlerin Örgütlenmesi “İnsan Hakları Haftası” Etkinliği, İstanbul: Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD) İstanbul ve Kocaeli şubeleri ile Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından düzenlenen bu toplantının amacı Toplumsal Travmalar konusunda farklı toplumların deneyimleri ve başa çıkma konusunda kullanılan modelleri tanımak ve tartışmak idi. Bu konu çatışma, savaş, afet yaşanmış Uganda’dan Şili’ye pek çok ülkede travmaların onarılması süreçlerinde acil psikososyal hizmetlerin örgütlenmesi alanında deneyimleri olan ve uluslararası sempozyumu katılımcılarından Columbia Üniversitesi Uluslararası Travma Çalışmaları Programı koordinatörü Psikiyatrist Sören Buus Jensen tarafından sunulmuştur. Toplantıya özellikle ruh sağlığı meslek gruplarından yaklaşık 60 kişi katılmıştır.

- 10-14 Aralık 2011 Türkiye İnsan Hakları Vakfı 2. İnsan Hakları Belgesel Film Günleri: İnsan hakları savunuculuğu ile belgesel sinemacılık birbiriyle oldukça yakından ilişkili iki alandır. Kesişim noktalarının başında ise toplumsal gerçeklik gelmektedir. İnsan Hakları Belgesel Film Günleri’nde zorunlu göçün yarattığı sorunlar, faili meçhul cinayetler, kayıplar ve geçmişle yüzleşme, ulusal, etnik, cinsiyet ve cinsel yönelim vb. nedenlerle yaşanan ayrımcılıklar, barış, mübadele, cezaevlerinde yaşam hakkı ihlali, idam cezası gibi sürmekte olan toplumsal travma başlığı kapsamında yer verilebilecek pek çok konuda yapılmış seçme belgesel filmlere yer verilmiştir. Gösterimler öncesi toplumsal travma, hakikat, yas, onarım, adalet, geçmişle yüzleşme gibi kavramlar çerçevesinde kısa sunumlar yapılmıştır. Beş günlük programın yaklaşık 700 izleyicisi olmuştur.

- 14 Aralık 2011- İzmir – “Gözaltında Zorla Kaybetme Eylemleri ve Geçmişle Yüzleşme” paneli: Panele Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü’nden Prof. Dr. Nilgün Toker ve TİHV yönetim kurulu üyesi Coşkun Üsterci konuşmacı olarak katılmıştır. Yaklaşık 130 kişinin katıldığı panelde başta kayıplar olmak üzere gerçekleşen insan hakları ihlallerine ve zamanaşımı sorununa dikkat çekilerek katılımcılarda toplumsal travma, hakikat, yas, onarım, adalet, geçmişle yüzleşme gibi kavramlar konusunda farkındalık ve duyarlılık yaratılmaya çalışılmıştır.

- Başta sosyal bilimler ve sağlık bilimlerin değişik disiplinlerinden arkadaşların katılımı ile “Toplumsal travma kavramlar sözlüğü” çalışması başlatılmıştır.

Ayrıca, bütünlüklü projemiz kapsamında olduğu için TİHV’in paydaş olarak katıldığı ve ilgili diğer kurumlarla birlikte gerçekleştirilen aktiviteler:

- 22 Ocak 2011 “Türkiye Diyarbakır Cezaevi Gerçeğiyle Yüzleşiyor Sempozyumu”nun ikincisi; Ankara ve 3 Aralık 2011 “Türkiye Diyarbakır Cezaevi Gerçeğiyle Yüzleşiyor Sempozyumu”nun üçüncüsü; İstanbul. Her iki sempozyum Diyarbakır Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet komisyonu’nun, İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türk Tabipler Birliği ve 78’liler Girişimi ‘nin desteği, İnsan Hakları Ortak Platformu’nun katkısıyla düzenlenmiştir.

- 25-26 Temmuz 2011 “Türkiye’de Toplu Mezarlar Gerçeği” konferansı: Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (YAKAY-DER) ve

Mezopotamya Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (MEYA-DER) tarafından düzenlenen konferansta TİHV temsilcisi (Adli Tıp Uzmanı Dr. Ümit Ünüvar) tarafından “Türkiye’de Toplu Mezarlar ve Adli Tıp Kurumu’nun yaklaşımı” başlıklı sunuş yapılmıştır.

• 12-13 Ağustos 2011 “Çemişgezek toplu mezar çalışması”: 12-13 Ağustos 2011 tarihlerinde Türk Tabipleri Birliği (TTB), Adli Tıp Uzmanları Derneği (ATUD), Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD), İnsan Hakları Derneği (İHD) ile birlikte Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından Tunceli İli Çemişgezek ilçesi civarında üç ayrı alanda gerçekleştirilen kazılara ilişkin adli tıp inceleme raporunun hazırlanması, bölgede yeni kazıların tamamlanması, kimliklendirme ve ölüm nedeni tespitlerinin bitirilmesi sonrasında güncellenerek geliştirilmek üzere, hazırlayanların ön tespit ve düşüncelerini içeren rapor 23 Ağustos 2011 tarihinde kamuoyuna sunulmuştur. “Birleşmiş Milletler Hukuk Dışı, Keyfi ve Yargısız İnfazların Önlenmesine ve Soruşturulmasına İlişkin Model Protokol” (Minnesota Protokolü) içerisinde “Mezar Açma ve İskelet Kalıntılarının İncelenmesi için Model Protokol” bağlamında yayınlanmış EL KILAVUZU ile uyum göstermesine gayret edilen Çemişgezek Kazılarının tüm eksikliklerine karşın, kazı raporunda da yer verildiği gibi pek çok açıdan olumlu anlamda bir ilk kabul edilmesi doğru olacaktır. Bu çalışmaların da katkısı ile Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu 18 Ekim 2011 tarihinde “ölü muayene ve otopsi işlemlerinin yerine getirilmesinde Uluslararası Otopsi Protokolü adıyla bilinen Minnesota Protokolünde belirtilen hususların da göz önünde bulundurulması, özellikle hukuk dışı, keyfi ve yargısız infazlar sonucu gerçekleştiği iddia edilen ya da ihtimali bulunan ölümlerde otopsi işleminin mutlaka adli tıp uzmanı ve/veya patoloji uzmanı marifetiyle yapılması’na ilişkin bir genelge yayınlayarak Minnesota Protokolünün TİHV tarafından yapılmış olan Türkçe çevirisini ekli olarak dağıtmıştır.

• 20-25 Eylül 2011 “Mezopotamya Sosyal Forumu”: Forumda TİHV temsilcisi (TİHV yönetim kurulu üyesi Coşkun Üsterci) tarafından “Toplumsal Travma ile Baş etme” başlıklı sunuş yapılmıştır.

Hakikat Komisyonları için Sivil Toplum Girişimi çalışmaları: Göç Edenlerle Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der); Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu; • Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Merkezi / Anadolu Kültür; İnsan Hakları Derneği; Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV); Türkiye İnsan Hakları Vakfı; Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği’nin (YAKAY-DER) çağrıcılığı örgütler olduğu “Hakikat Komisyonları için Sivil Toplum Girişimi” çalışmaları 2011 yılında sürdürülmüştür.

• Doğrudan bu çalışmaların da katkısı ile, TİHV tarafından işkence ve ağır insan hakları ihlallerine maruz kalanlara yönelik sunulan psiko-sosyal programlarına 2011 yılı içinde Adana’da 34 çocuk, Diyarbakır’da ise 19 çocuk alınmıştır. Bu nedenle önümüzdeki dönemde bu çalışmaların etkinliğinin artması beklenmektedir. Bu alandaki çalışmaların birbirlerini kuvvetlendirilerek geliştirilmesi anlamında somut gelişmeler söz konusu olmuştur.

- 30 Kasım - 2 Aralık 2012 gerçekleştirilecek Uluslararası Ruhsal Travma toplantılarının yedincisinin ana temasının 'Toplumsal Travma; Sonuçları ve Başetme Yolları' olarak belirlenmesi projenin amaçlarına ne denli ulaştığına ilişkin özel bir örnek oluşturmaktadır. Ana temanın belirlenmesinde doğrudan sürdürülmekte olan çalışmalarımızın rolü olmuştur.
- Kayıplar ve zamanaşımı Hukuksal Çalışması İzmir
- Ateşin Düştüğü Yer Katalogu
- Gaz bombaları ve kimyasal ajanların etkileri
- Sason Toplu Mezar incelenmesi

Kısaca bu çalışma başlıklarına bakarak şunu söyleyebiliriz, oyun oynamıyor hayatın içinden değerlere hürmet ederek elbirliği ile birbirimize enerji vererek çalışıyoruz çalışmalız.. Ama daha çok işimiz var.. Vakıf bu çalışmayı gönüllü olan sizlerle ve kurumlarınızla, kurumlarımızla..

Birazdan arkadaşlar, Diyarbakır'daki sivil toplum örgütleriyle ortak hazırladığımız çok değerli çalışmaları sizlerle paylaşacak.

Evet, bir yıl geçti ve yaşam devam ediyor ve biz bu arada bunları yapmaya çalıştık. Bu arada birçok kurumun kendi ilgi alanlarında toplumsal travmaya yönelik çalışmalar yaptığını çok iyi biliyoruz. Savaş, çatışma, şiddet ortamı yalnızca insanları değil insan ilişkilerini ve insanları birbirine bağlayan kurumları da yaralar.

Toplum "édibes e" den "ne olacaksa olsun" sürecine doğru ilerliyor, bugün öne çıkması gereken **BİR DAHA ASLA** olmalı.

Bu sorun insanlık sorunudur,
Vicdan sorunudur..

İyi ki varsınız....

İyi ki varız..

Tekrar hoş geldiniz

Ser seran ü ser çavan

Çavênweli ser gulanbê..

A. Türkiye'den Perspektifler ve Sorular

II. Müge Tuzcu, Bir Çorap Gibi

Bir bebeğin anne karnındaki gelişimi, evrimciler tarafından, evrim sürecinin bir kopyası olarak tanımlanır. Anne karnındaki sıvının yani suyun içindeki gelişim, kuyruk sokumundaki kuyruk, kulak-ağız yapısı, elleri ve ayaklarındaki perdelerin bugünkü “gelişmiş” insan formuna ulaşması, evrim teorisindeki gelişim ile paralellik gösterir.

Tıpkı, bir bebeğin anne karnındaki evrim sürecindeki yolculuğu gibi bir çocuk da içinde yaşadığı toplumun gelişim yolculuğunu gösterir. Çoğu zaman bir çocuk, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını, önyargılarını, kimliklerini, yasaklarını ve meşruiyet rejimlerini, gelecek hayallerini ve geleceksizliğini, insana ve insanlara dair ne varsa hepsini içinde barındıran, toplumun o aşamaya kadar olan sürecinin bir bütünüdür ve geliştirir. Hangi toprakta yaşıyor olursa olsun, o koşulları yaratan bütün süreçler, yeni doğan bebekte somutlanır ve içine doğduğu koşullar süresince gelişir. Bu süreç, insani değerlerle dolu bir düzeni yaratmışsa, bekleğinden itibaren insan, onu öğrenir ve o bilinçle kendini ve sistemini korur. Yok eğer, süreç savaştan doğru gelişmişse, bebeğin ve çocuğun ve yetişkinin şiddeti, açlığı, yoksulluğu, “suç”u ve bu savaş eşitlik ve barış içinse eşitlik ve barışı nereden öğrendiğine dair sorunun cevabı çok basittir!

30 yıldır bu topraklarda bir savaş sürüyor. Bu savaşın Türkiye halklarında yarattığı birçok değer, vicdan, ütopya, hayal, teori ve yanı sıra vicdansızlık, bencillik, yoksulluk, zorunlu göçler gibi sonuçları oldu. Bu yazıda ise 30 yıllık sürecin, Kürt toplumundaki travmatik

süreçleri nasıl karşıladığı ve bununla beraber yazının başında özetlendiği gibi çocukların bu süreci nasıl bağırılarında yaşattıkları ve karşıladıklarına ilişkin Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın Süregelen Toplumsal Travma ile Baş Etme Yöntemleri üzerine düzenlediği son iki (Aralık 2010-Aralık 2011) toplantıda yapılan sunumlardan bir derleme yapılacak.

“Yoksullar zenginlerden ayrı
bir kültürde yaşamıyorlar,
sadece parası olanların yararı
için tasarlanmış aynı dünyada
yaşamak zorundalar”
(*Seabrook'tan aktaran Bauman*)

Bütün hak, hukuk, değer, kimlik, “gelişmişlik”, güç gibi bu dünyada size yer açabilecek tanımların parayla ölçüldüğü bir sistemin içindeyiz. Aynı dünyada, ayrı dünyaların insanları gibiyiz. Tasarı tamamıyla zenginden, erkekten, “üst kimlikten”, birçok değerden ödün verebilenden yana oluşturulmuş. Bunun için de kimi delikler açabilmek, kimi yerler, kimlikler açabilmek yani aslında var olabilmek zor!

Kürtlerin 30 yıllık mücadelesini, Diyarbakır'dan böyle okuyabiliriz: Kendilerine yer edinmek, başta kültürel olmak üzere siyasal olarak hak sahibi olmak, böylesi bir dünyada söz sahibi olma mücadelesi! Bunu Ankara'dan bakarak aynı şekilde yorumlamamız zor ancak inanın gerçeklik budur!

“Akıllıların dünyasında”, “deli” olmak kolay değil! Her şeyin tek doğru olarak sunulduğu bir dünyada, “hayır” demek akıllı işi değil! İşte “hayır” diyen Kürtlerin, 30 yılın sonunda, bunca acı, ölüm, cezaevi, göç sonucunda yine beraber ve ayakta olmalarının hikâyesi bu inanç ve delilikten geçiyordur belki de, kim bilir!

Çünkü ihtiyaçlar doğurur zorunlulukları. Ne zaman başlamıştı zorunlu olarak göç: 1987'de, Hakkari'de. 90'larda köy boşaltmalar zirveye çıkınca, sorunları ağırlaşan büyük bir kitle doğuyor. Bu süreci yaşayanlar, kendi aralarında çözümü üretiyorlar ve Göç Sorunlarını Bilimsel Araştırma ve Göç Mağdurları ile Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) de zorunlu olarak ortaya çıkıyor! Göç edenlerin sorunları, boşaltılan köylere geri dönüş konuları ve hukuki çalışmalar yapıyorlar. Derneği kuranlar da göç mağdurları.

Göç süreci büyük kayıplar da yaşıyor. Anne, baba, oğul, kız, hala, amca... Göç edenin bu kayba dair mutlaka bir anlatısı oluyor.

Göçle birlikte yas da gelişiyor. Ve bu yas için, cenaze merasimleri, taziye, kayıp bulma umudu da bir başka zorunluluğu doğuruyor: Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Yardımlaşma Derneği (Meya-Der). Yaslar bu dernekte birikiyor. Yakınını kaybeden, yanında ilk bu derneğin çalışanlarını buluyor. Çünkü çalışanlar da aynı süreci yaşamışlardı, daha önceden.

Bu kadar yaşananın arasında cezaevi de hiç uzak değil. Ailelerin hemen hemen hepsinde cezaevi süreci yaşanıyor. Türkiye'deki çoğu cezaevinin kapısını görmüşler ve hala da artarak bu süreci yaşıyorlar. Bu kitlenin de hukuksal, sosyal sorunlarının birikmesi üzerine başka bir kurum faaliyete geçiyor: Tutuklu ve Hükümlü Aileleri ile Dayanışma Derneği (THAY-Der). Dava sürecindeki hukuksal işlemler, sevk sırasındaki hukuksuzlukları önleme, cezaevlerine gidiş geliş ve bir bütün olarak cezaevlerindeki sorunlar ile uğraşiyor bu dernek çalışanları. Kendileri de cezaevinde kalmışlar. Cezaevi dernekleri birçok ilde kurulduğu için federasyona dönüşüyor.

30 yıl çok şey biriktiriyor demiştik. Politik ve toplumsal bilinç olarak katmerlenen bu hareket, karşı hareketlerin de etkisiyle birçok sorun ve aynı sorunu paylaşan kesimler de yaratıyor. Ve bu kesimlerin sorunlarına ortak çözüm arama yollarını da beraberinde geliştiriyor.

Yoksulluk bunlardan biri ve çoğu noktada elini kolunu bağlayan en büyük nedenlerin arasındadır. Diyarbakır kent olanakları ve ortak çözüm, yoksulluk için de kollarını sıvamıştı bundan 6 yıl önce ve bunun sonucu olarak da Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği ortaya çıktı. Diyarbakır yoksulluğun yanı sıra açlığı da yaşamakta. Köylerinden kent merkezine gelen aileler, karınlarını doyuracak gıdaya bile ulaşamamakta olduğundan, Sarmaşık Gıda Bankası üzerinden ailelere, her ay düzenli gıda desteğinde bulunmakta. Ve çocuklarını eğitimsel anlamda destekleyerek, o ailenin "kurtulması" için uğraşmakta. Yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin desteği ile kuruluyor.

Her ay bu alt üst oluşu, savaşı yaşayanlar düzenli geliyorlar Sarmaşık'a, Göç-Der'e, Meya-Der'e, her hafta TUHAD-DER'e. Ve dönüyorlar mahallelerine, evlerine.

Bu dönüş, yıkılan eski yaşamın yerine kurulan yeni yaşamın örmesini başlatıyor. Köylerini verdiler, evlerini verdiler, tarlalarını verdiler, emeklerini ve emeklerinin karşılığını verdiler, oğullarını, kızlarını verdiler, babalarını verdiler, özgür yıllarını verdiler, sofralarını verdiler... Bu sefer mahallelerdeki kurumlara gidiyor kadınlar, çocuklar, erkekler. Suça bulaşmamak, okuma yazma öğrenmek, meslek eğitimi almak, psikolojik destek almak, çamaşırlarını yıkatmak, YGS'de, SBS'de iyi bir puan almak, hukuk danışmanlığı almak; almak, almak, almak için... Yaşamlarından çok fazla şey veren, hatta eski yaşamlarının hepsini veren aileler, bu sefer almak için geliyor bu kurumlara. Aldıkları, verdiklerinin yanında binde bir olmasa bile... Büyükşehir Belediyesi'nin Sosyal Hizmet Müdürlüğü'ne, Umut Işığı Kadın Kooperatifi'ne, çamaşirevlerine, eğitim destek evlerine, kadın derneklerine, yardım derneklerine gittiler sonra...

* * *

Yukarıda anlatılanlar, bir toplumun 30 yılıydı acıyla ve mücadeleyle örülenler. Kaybedilenler ve kazananlar sıralandı teker teker. Bu kurumların hepsi birer kazanımdı. Kaybedilen çok şey ile birlikte... Gerçekten de çok yol kat etti Kürtler. Kaybetmeyi öğrenirken, kazanmayı da öğrendiler.

Ve bu 30 yılı, beyinlerinin, yüreklerinin ve nefes alıp verdiren ciğerlerinin her bir milimetresinde yaşatan bu halkın çocukları var. Çocukların hafızalarında; 30 yılın, sadece kendi ailelerine değil, bütün topluma yaşattığı ne varsa, hepsi saklı. 30 yılın kazanımları ve kaybettirdikleri, hepsi; akıllarında. Bütün acılar, bütün özlemler, hasretler, bütün gözyaşları, bütün zaferlerin sevinci, umutlar; yüreklerinde.

Bütün bunları yaşamak, en çok çocuklar için zor olsa gerek. Henüz ifade etme hakkı bile yokken, yaşamına yön verebilme yeteneği ve yine hakkı yokken, toplumun, ailenin, okulun, dinlerin, çalışmak zorunluluğunun çizdiği yaşam aralığındayken; çocuk olmak çok zor. En çok zorlayan da sürekli karartılmaya çalışılan bir geçmişin üzerine, aydınlık bir gelecek yaratma uğraşı olsa gerek! Her gün yeni bir umut ile başlarken; günün sonunda yoksulluğun, göçün, cezaevinin, kayıplarının acısının devam etmesinin zorluğu...

Geçmişten kalan tek aydınlık miras; düşlerini öğrendikleri babaları, ağabeyleri, ablaları... Hangi çocuk, aç bir bebek gibi sarılmaz ki bu düşe? Hangi çocuk...

Bu kuşak, öldürülen akrabalarının isimlerini aldılar. Hiç görmedikleri memleketlerinden uzakta, başka coğrafyalarda yaşıyorlar. Okula başladıklarında, hiç duymadıkları bir dille karşılaşılıyor, yeni bir dille başarıya ulaşmaya çalışıyorlar. Parçalanmış ailelerinde, annelerinin, babalarının, kardeşlerinin yerini doldurmaya çalışıyorlar. Eğer üstüne bir de yoksulluk eklenmişse ki çoğunluğu için zenginlik de eski yaşamları kadar uzak olmakta, ailenin geçimini de üstleniyorlar. Akrabalarından, anne-babalarından uzak, varlıkları olan dillerinden uzak, memleketlerinden uzak, bir insani hak olan insani ölçülerde refah düzeyinden uzaktalar... Üstelik fuhuş, uyuşturucu ve aklınıza gelebilecek bütün adli suçlara itilmeleri için korkunç bir ortam yaratılmışken...

Bir çocuk, “kendini koruyabilenler ve koruyamayanlardan” bahsetmişti, bir mülakatımızda. Kaybettiklerine daha fazla sarılmayı ve kaybedilen-kaybettirilen bütün arkadaşlarının düşlerine sarılarak, geleceği aydınlatmayı, kendini korumak olarak tanımlıyordu. Bunu başaramayanların karanlıkta kaldığını söylüyordu. O yüzden taş atıyordu.

Taş atılar. Çocuktular ve her çocuğun yaptığı gibi taş atılar. Bazı çocuklar komşu çocuklarına taş atardı, kendisini kızdırdı diye; öbürleri, oyuna almadığı için kendinden biraz büyük çocuklara taş atar kaçardı. Bu çocuklar, taş attılar kendilerini kızdıranlara. O kızdıranlar, onları bütün saydıklarımızdan uzaklaştıranlardı. Çünkü onlar için, çocukluklarının bittiği milat babalarının öldürülmesi, köylerinden göç ettirilmeleri, yoksulluk karşısında sokakta çalışmaları, Türkçe konuşmadığı için öğretmeni tarafından dövülmesi idi. Yine de çocuklar ve taş atarak tepki gösterdiler.

Cezaevine atıldılar karşılığında. Dövüldüler, işkence gördüler. “Siyasi tutuklu” saydılar kendilerini. Zorla göçertilmeleri, zorla Türkçe konuşturulmaları, zorla ailelerinden ayrılmalarına bir de zorla büyütülmeleri eklendi.

Biliyoruz ki, ana rahmindeki her bebek, evrimin birikmişliğini de üstüne ekleyerek, yani

biraz daha gelişerek dünyaya geliyor. Hele hele, değişimin ve dengelerin bu kadar hızlı değiştiği bir coğrafyada, birikenler daha da çoğalıyor. Bugünkü çocuk, 30 yıl öncesinin çocuğundan daha farklı! Bir kuşak, bir önceki kuşaktan çok daha farklı, çok daha ilerideler. Peki bir sonraki kuşak?

Bu yazıyı yazarken, bir yaşlı teyze geldi Sarmaşık'a. Diyarbakır'ın en soğuk günlerinden birinde kartını verdi içeriye, gıda almak için. Kartını uzatırken, gözlerinden yaş aktı; "Ayaklarım dondu" diye iki kelime döküldü ağzından Kürtçe. İçerideki odaya aldım. Yapılan bağışların içinden çorap çıkmıştı. Kalın bir pembe çorap uzattım. "Mavisi yok mu? Bu ayıptır" dedi. Dedim, "Yok valla". Ayağındaki çorapları çıkarırken yine ağladı. Kıp kırmızı ayaklarını hissetmediğini söyledi. Yeni çorapları giyerken de dua etmeye başladı, ellerini havaya kaldırarak. Bir yandan da göç hikayesini, nasıl yalnız başına kaldığını... O kadar tanıdık ki! Oradaki sorunu ayaklarının üşümesiydi, ama nedeni göçe ve yalnızlığa iten nedenlerdi; bunu kendisi de biliyordu. Sonra çoraplarını giydi, ayaklarını ovaladı, beraber çay içtik. Isınınca yüzü güldü, onun da, benim de... Bağlar Belediyesinin Günışığı Giysi Mağazasına yönlendirdim, kıyafet alması için... Çıkarken de gülüyordu, ısınmıştı...

En zoru oydu, en zor yaşayan ya da baş eden oydu. "Travmayı atlatmada en yoksul olanlar zorlanmakta" idi. Yine de bu halk, iyi olmanın, kendini ve çevresindekileri iyi etmenin yollarını buluyor. O kadar çok kaybedilen şey var ki, küçük bir iyileşme, gelişme hayata bağlıyor. Bir çorap gibi...

Bir çorap gibi örüyor zaten Kürtler... Başta çocukları! Kadınları, erkekleri, emekçileri, direnenleri ile bütün toplum. Ördükçe yaralarını sarıyor. İlerliyor. Kaybettiklerinin daha fazlasını kazanıyor. İlmek ilmek...

A. Türkiye'den Perspektifler ve Sorular

III. Esin Düzel, Diyarbakır'da İnsan Hakları Alanında Mücade Edenlerin Travma Algıları, Deneyimleri ve İhtiyaçları

Diyarbakır'da İnsan Hakları Alanında Mücadele Edenlerin Travma Algıları, Deneyimleri ve İhtiyaçları Araştırma Notları

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) 10-11 Aralık tarihinde çok önemli bir toplantı gerçekleştirdi: Sürmekte Olan Toplumsal Travmalar ile Başetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Hazırlık toplantısı. Bu yıl ikincisi düzenlenen toplumsal travma çalışmalarında Türkiye'nin kuruluşundan (hatta öncesinden) itibaren toplumsal belleğimizde yer eden yaralara yakın tarihten, Kürt sorunu üzerinden bakıldı. Toplantıya hazırlanırken, vakıfta daimi ve gönüllü çalışanlar olarak Diyarbakır'da en geniş anlamıyla insan hakları alanında mücadele eden kurumların içinde buldukları koşulları, siyasal sürecin onları nasıl etkilediğini, çalışmalarında karşılaştıkları zorlukları ve ihtiyaçlarını tespit ederek, toplantıya taşımayı kararlaştırdık¹. Bu yazı sivil toplumun içinden toplumsal travmayla başetme zemininin nasıl kurulabileceğini düşünmeye çalışıyor.

¹ Necdet İpekyüz'e bu çalışmayı yapmamı teşvik ettiği ve görüşme randevularını peşi sıra ayarladığı için çok teşekkür ederim. Görüşmelerin ilk ikisini Nesrin Aslantaş'la birlikte yaptık, beni cesaretlendirdiği ve desteklediği için de Nesrin'e minnettarım. Orban Kaya'nın değerli yorumlarını da bu yazıya aktarabilmiş olmayı umuyorum. Son olarak değerli vakitlerini bize ayıran ve zaman zaman duygusal olarak zorlansalar da bizimle deneyimlerini, fikirlerini paylaşan kurumlarda çalışanlara çok teşekkürler.

Toplumsal travma, Diyarbakır'da sadece TİHV tarafından adı konulmuş bir çalışma alanı; ancak Diyarbakır'ın zorla yerinden edilmiş insanların geldiği, şehirleşmenin hızla yaşandığı, insan hakları örgütleri ve Kürt siyasi aktörlerinin yoğun biçimde varlık gösterdiği, yoksulluk başta olmak üzere toplumsal eşitsizliklerin hayatı temelden belirlediği bir şehir olması nedeniyle travma aşlında bir çok kurumun çalışmasını önemli ölçüde etkiliyor. Diyarbakır'ın travmayı birebir yaşayan bir kent olduğu düşünüldüğünde, Diyarbakır'da insan hakları mücadelesi nasıl, hangi zorluklarla karşılaşarak yürütülüyor? Toplumsal travma ne şekillerde görünüyor, kimleri nasıl etkiliyor? Bu soruları aşağıdaki kurumlarda çalışanlarla yaptığımız görüşmeler üzerinden izleyelim:

- İHD (İnsan Hakları Derneği) Diyarbakır Şubesi
- TİHV (Türkiye İnsan Hakları Vakfı) Diyarbakır Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi
- MEYADER (Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği)
- Barış Anneleri
- KAMER (Diyarbakır, Van ve Hakkari)²
- Umut Işığı Kadın Kooperatifi
- DİKASUM (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi-Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi)
- Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Dayanışma Federasyonu (TUHAD-Fed)³
- Diyarbakır Tabip Odası

Görüşmelerde çoğunlukla kurumların temsilcileriyle, yani hem sahada çalışan hem de yönlendirme, koordinasyon, kolaylaştırma gibi görevlerde bulunan kişilerle görüştük. Bir kaç standart sorunun yanı sıra (kurumun çalışmaları, işleyişi, karşılaştıkları sorunlar ve bunları aşma yöntemleri), savaş, travma ve şiddet konusunda ucu açık sorularla sohbetlerimizi koyulaştırdık. Kurum temsilcilerinin isimlerini, bazı özel detayların yer alması nedeniyle, bu yazıda gizli bırakıyoruz. Zaman darlığından ötürü her kurumdan ancak bir kişiyle bir görüşme yapabildik; görüşmeleri ve kurum ziyaretlerini daha sık ve sistematik olarak yapmak böylesi bir çalışma için çok daha derinlikli analizler yapmamızı sağlayacaktır.

Bu görüşmeleri 2011 yılının Ekim, Kasım ve Aralık aylarında yapmış olmanın getirdiği özel bir durumu da belirtmemiz gerekiyor. Yoğunlaşan çatışma ve devletin siyasetçiler, gazeteciler, akademisyenler ve aktivistler üzerinde artan baskıları Diyarbakır'daki sivil toplum emekçilerini doğrudan etkiledi. Örneğin ya görüşme ihtimalimiz olan kişiler gözaltına

² KAMER Vakfı, 25 Kasım 2011 tarihinde Dünya Kadına Yönelik Şiddete Son günü nedeniyle 'Haklı Şiddet Yoktur' başlıklı bir panel gerçekleştirdi. Panele KAMER'in 32 şehirdeki şubelerinden kadınlar katıldı. Biz de toplumsal travmanın farklı vechelerinin bu çalışmaya katkısı olabileceğini umarak Van ve Hakkari'den KAMER çalışanları ile görüşmeler de yaptık. Yerel çalışmalardan edindiğimiz izlenimler genel tabloyu çoğunlukla pekiştirdi, ancak bu yazı yine de bölgesel bir değerlendirme yapma iddiası taşımıyor. Daba geniş kapsamlı bir araştırma travmanın bölgenin genelinde aldığı farklı balleri daba iyi yansıttacaktır.

³ Bu kurumlardan bazılarının kuruluş amaçları ve faaliyet alanlarıyla ilgili Müge Tuzcu'nun bu yayımdaki yazısına bakılabilir. Müge'nin yazısı Sarmaşık Yoksullukla Mücadele Derneği'nin yoksullukla ilgili çalışmalarında travmanın nasıl farklı şekillerde görüldüğünü anlamamız için de çok önemli.

alınmıştı, ya da görüşme yaptıklarımız gözaltına alınan arkadaşları için endişeliydi. Baskın şeklinde yapılan aramalar çalışma alanını olumsuz etkilediği gibi, gündelik hayata korku ve belirsizliğin hakim olması düzenli çalışabilme özgürlüğünü de kısıtlıyordu. Dolayısıyla görüşmelere de ister istemez hakim olan konu çatışma koşullarının travma çalışmalarına ne kadar bir alan bıraktığı ve bu gittikçe daralan alanda nasıl hareket edilebileceği oldu.

Bu yazıda toplumsal travmanın Diyarbakır'daki halleriyle ilgili sırasıyla şu sorulara değineceğim:

- Farklı alanlarda çalışan bu kurumlardan öncelikle bölgede ve daha geniş boyutta Türkiye'de yaşanan travmanın boyutlarına dair neler öğreniyoruz?
- Travma üzerine mücadele etmenin olasılıkları ve zorlukları neler? 'Öncelikler söylemi' nedir?
- Çalışanlar kendi travmalarını nasıl dillendiriyorlar? Sekonder travmaya eğilmek neden önemli, ama neden yapılamıyor?
- İyileşme, onarımla ilgili düşünceler, öneriler nedir?

Travmanın halleri

Savaşın doğrudan sebep olduğu travmayı kayıp, işkence ve öldürme gibi olaylar etrafında tartışıyoruz. Ancak travmanın nedenlerinin başında yas sürecinin bir türlü başlayamaması da geliyor. Barış Annelerinden birisi cenazesini almak için çağırdıklarında, aslına gitmek istemediğini söylüyor, 'bir ay geçmiş nasıl alacağım' diyor. Ölümünün üzerinden bir ay geçmiş bir cenazeyle nasıl ilişki kuracağını bilemediğini söylüyor.

Benzer bir şekilde, yakınları ölenlerin cenaze ve defin süreçlerinde bulunan MEYADER'lilerden birisi yakın zamanda yaşadığı bir anı şöyle dillendirildi:

'15 tane cenaze var orada [Malatya Adli Tıp Kurumunda]. Örnek bayan erkek ayırmışlar, fotoğraflarını çekmişler, uzaktan, ya da yakınlaştırmışlar falan. Bazılarının kolu yok, bazılarının kafası yok. Bacakları yok. Aileler oradan çıktığı zaman, o bakışları, halleri ben çok üzülürüm. Bir defa bir anneye girdik içeri. 45-50 yaşında bir anne, şok olmuştu, nasıl yapılabilir bir insana bu. Nefret, kin, öfke, bunlar hep travmadır.'

Son zamanlarda, savaşın daha da görselleştirdiğini biliyoruz. Gerillaların hırpalanmış ölü bedenlerini daha çok görmek durumunda bırakıyoruz. Ancak yakınlarımızın bu resimlerle nasıl ilişki kurduğunu bilemiyoruz. Teşhis anı, adli tıp raporları, cenazenin verilmesi ve bu konudaki medya temsili kayıplarla ilgili travmayı, özellikle kayıp yakınları için, farklı boyutlara taşıyor. Bu yeni formların olumlu ve olumsuz etkileri üzerine birlikte düşünmeye ihtiyacımız var.

Cenazelerin yakınlar üzerindeki etkisini 'ölümün içselleştirilmesi' olarak ifade eden görüşmeciler de oldu:

'Yaşadıkları şeyi aileler biraz da ölümleri içselleştiriyorlar. Hergün gidip geliyorsan bunu artık sana kanıksatmaya çalışıyorlar. Bizde de tamam artık cenazemizi versinler biz gidelim diye bir şey oluşuyor, diyorsun tamam lazım değil artık. Aldılar diye seviniyorlar'

Bu noktada daha derinlikli olarak araştırılması gereken husus ise kültürel olarak ölümün anlamının nasıl farklılaştığı. Devletle karşılaşma alanları dışındaki alanlarda ölümle ilgili anlam nasıl ortaya çıkıyor?

Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri gibi oluşumlar yakınlarından haber alamayan, bekleyen, kendisi beklemese de bekleyenlere tanıklık eden, kaybedilmenin normalleştirilmesine karşı çıkanların oluşturduğu gruplar. Kendi hayatlarındaki zorluklar ise sadece bu bekleyişten ve eylemlerden ibaret değil. Örneğin bir insan hakları aktivisti, kardeşini yıllar önce kaybetmesine rağmen kendisinin ve ailesinin hala rahatsız edildiğini, rutin resmi işlemlere maruz bırakıldığını, mesela ölmüş olan yakınlarının hala askere çağırıldığını aktardı. Kayıp, gerilla veya politik kişilerin ailelerinin hayatına böylesi belirsiz ama sistematik müdahaleler travmayı derinleştiriyor. Yukarıdaki görüşmecinin söylediği gibi nefret, kin, öfke bu şekilde pekişiyor ve yeni nesillere aktarılıyor.

Travmanın aktarılmasıyla ilgili anlatılan şu örnek ise çok çarpıcıydı: 'Bir anne diyordu işte çocuğum küçüktü ben gidecem gelecem diyordu dalga geçiyordu. 3 yaşında. Diyorduk sen daha büyüyeceksin, daha yaylaya gideceksin, daha sana yetişmez filan diyorduk diyor. Ve daha oğlunu kaç ay önce defnettik. Annem onu diyordu, 6-7 yaşındayken, çevresinde duyduğu gerilla, belki bilmiyor, ama ta sıra ona gelmiş. Bizden sonrakilere de gidecek, böyle devam ederse savaş'

Travmanın hayatın başka alanlarına yayıldığını ve kişiler arası şiddetle ifade bulunduğunu kadın kurumları çok daha yakından tespit edebiliyor. Mesela yaptığımız görüşmelerde zorunlu göç/yerinden edilmeye ilgili olarak verilen örneklerin çoğunda travmanın aile içine nasıl sirayet ettiği, kadına yönelik şiddetin nasıl arttığı ortaya çıktı. Köyden kente göç ile otoritesini kaydeden kocanın uyguladığı şiddet, kadının çocuğunu uyguladığı şiddet, kadının üretici olduğu kırsal ortamdaki üretimini kentte devam ettirememesi üzerinden sosyal hayattan kopması ve bedenini temel üretim aracı haline getirmesi travmanın yayıldığını gösteren durumlar. Diyarbakır'daki sığınmaevinde çalışan bir görüşmeci kadının çocuğunu dövdükten sonra pişman olup saatlerce çocuğunu yıkadığını anlattı. Cinsel şiddetin savaş travmasıyla ilişkisini anlayabilmemiz için bu farklı şiddet deneyimlerini derinlemesine öğrenmemiz gerektiğine, tam da bu nedenle kadınlar ve çocuklarla yapılan çalışmaların çok önemli olduğu belirtmek gerekir. Ancak kadınlara yönelik şiddetin nedenlerinin kendine has karmaşıklığını görmezden gelmeden.

Toplumsal travmayla mücadelede imkanlar, zorluklar ve siyaset kültürü

Travma bu kadar geniş bir alana yayılmışken, mücadele etmek mümkün mü? İçselleştirilmiş ölümler, kanıksanmış şiddet, yaygınlaşan öfke ve diğer haller. İnsan hakları emekçileriyle

yaptığımız görüşmelerde hem kendi mücadele alanlarının içerisinde hem de (Diyarbakır'daki) hayatın akışı içerisinde travmayla mücadeleye ne kadar yer açabildiklerini de konuştuk.

Toplumsal travma bir çok kurum temsilcisi için psikolojik (ve psikiyatrik) müdahalelerle 'çözülebilir' bir olgu; bu nedenle travmayla mücadele tıbbi kurumlara ya da TİHV gibi bu alanda çalışmaya girişmiş kurumlara bırakılmış durumda. Ancak bu algının yanı sıra başka bir algı daha var ki, travmayla mücadelenin önünü kesiyor. Buna 'öncelikler söylemi' diyebiliriz.

Öncelik konusu bir çok görüşmeci tarafından dile getirildi. Bazı kurumlar için savaşın doğrudan etkileri ile ilgili mücadele ettikleri ve bizzat savaşın sürmesi nedeniyle yeni sorunlarla karşılaştıkları için travma konusu savaşın durdurulmasının yanında ikinci planda. Bazı kurum temsilcileri yoksulluğu travmadan daha acil bir sorun olarak konumlandırdı. Sıklıkla tekrarlanan bu algı travmanın önemsenmediğinden ziyade daha derinlerde yatan bir sorun yatağını dile getirmenin zorluğuyla da ilgili olsa gerek. Travmayla mücadelede hakikat, adalet ve onarım gibi süreçleri başlatmanın yanı sıra travmanın sosyal yapılarla nasıl beslendiğini düşünmek gerekiyor.

Kurumsal olarak travmayla ilgili mücadele etmenin zorluklarının hissedilmesinin yanı sıra kişisel olarak ve siyaset kültürü açısından bunun bir ihtiyaç teşkil ettiğini görüşmecilerin bir kısmı çok net olarak ortaya koydu. Örneğin bir görüşmeci kendi travmasıyla yüzleşmemiş olmadıkça kimsenin toplumsal travma konusunda çalışamayacağını ifade etti. Ayrıca bir acıyı yaşamayanın o acıyı anlayamayacağını, dolayısıyla kendi acısını anlamlandırmadıkça da toplumsal yaraların çözülemeyeceğini söyledi. Bunu öncelikle Kürtlerin kendilerinin dillendirmesi gerektiğini ekledi.

Başka bir görüşmeci daha genel olarak siyasi kültüre özel olarak da Kürt hareketine getirdiği eleştiride, öngörülen vatandaş veya mücadelecilik kimliklerinin sürekli travma yarattığını söyledi. Sistemin öngördüğü vatandaş tipi hayatın gerçekliklerine uymazken, muhalif siyasetin kalıpları da bireyleri ezberlerle konuşmaya, kendinden yabancılaştırmaya sevk ediyor: 'Sonuçta bir örgütün işleyişini kabul eden herkes o örgütün mağdurudur. Onun [örgütün] kural, kıstas ve ölçüleri vardır. [O kişi] örgütsel yapı hiyerarşisi içinde sınırlıdır. Temel çelişki gibi geliyor.' Türkiye'de örgütsel yapılanışın (travmatik) bir sonucu olarak da cinselliğin bastırılmasını, bedenine yabancılaştırmayı gösteriyor:

'Bedenini tanımayan bir insan ruhsal yapısını tanıyabilir mi? Tanıyamaz. Bunlar hep birbirleriyle bağlantılı şeyler. Kendine bu kadar yabancı birisinin toplumu değiştirmekten dönüştürmekten bahsetmesi çok absürd geliyor bana. Şimdi travmalar boyutuyla da değişim dönüşüm noktasında bir bilinç oluşabilse kendindeki travmanın da farkına varacak, öfkesini çözebilecek.'

Travmayla mücadele etmenin bireysel ve toplumsal yüzleşmeden geçtiğini ifade eden başka görüşmeciler de oldu. Onların vurguladığı diğer nokta ise şiddetin içselleştirilmesiydi:

'herkes karşı tarafın şiddetini görüyor. Herkes kendi şiddetinin farkında, ama kendi şiddetine neden buluyor.'Toplumsal travma 'şiddete neden bulma' konusunda bize ne söyler?

İkincil travmayla ilgili deneyimler

Görüşmelerin belki de en yoğun ve zor kısmı insan hakları emekçilerinin mücadele ederken yaşadıkları travmatik deneyimleri aktardıkları anlardı. Bir çok kurumun çalışanının kurumla ilişkisi bireysel bir nitelik de taşıyor; dolayısıyla görüştükları kişilerle empati kurması, dinledikleri üzerinden kendi deneyimlerini hatırlaması ve tekrar yaşaması kaçınılmaz oluyor. Bir çok görüşmeci içinı dökmeğe ne kadar ihtiyacı olduğundan ama bunu yapacak ne zamanı ne de ortamı olduğundan bahsetti. Bir görüşmeci bunu şöyle ifade etti:

'Hani şey derler ya ateş düştüğü yeri yakıyor, doğru ben o düştüğü yerle birlikte yanabilecek bir yerdeyim, çok etkilenen bir pozisyondayım. Yani genel anlamda şey yapıyorum, bu süreçleri doğallaştırmıyorum, kabul etmiyorum da ama bu gerçekler yaşıyor. Hani doğrular ve yanlışlar diye bir şey var ya. Bazen ağlıyorum, ama hep her insanın taşıdığı o modu taşıyorum Sonuçta bu bir mücadele diyorum.'

Başka görüşmeciler ise siyasetin ve mücadelenin yoğunlaştığı bir kent olan Diyarbakır'da kendilerinden beklentinin rahatlamaları için alan bırakmadığından söz etti.

'Bazen toplum da bizi belli bir kalıba sokuyor ki. Bir yerde eğlenemiyorum. Diyorlar ki insan hakları savunucusudur bak gitmiş içiyor. Politik kimliğin varsa, senin kabkabayla gülme hakkın da yok, başka arkadaşlarınla oturup şey yapma da yok. Ya da artık yapmam istesen de içinden gelmiyor. Başvuru alıyorsun, sonra akşam diyorlar içelim, gidemiyorsun.'

Bu ve benzeri örnekler o kadar çoktu ki, Diyarbakır dışına çıkmak kısa süreli bir rahatlama getiriyor dendi. Ancak bunun çok gerçekçi ve kalıcı bir çözüm olmadığını da belirtildi.

Son olarak üzerinde konuşulması en zor konu ise travmanın kendileri üzerindeki etkisi oldu. Aşağıdaki iki alıntı bu etkiyi güçlü bir şekilde ifade ediyor:

'Bu çok tehlikeli. Her an kopabilirsin. Koptuğun an ne olacağını da bilemiyorsun. Her şeyi yapabilirsin. Ne yapacağım da belli olmadığı için bunun sonucu çok da kötü olabilir. Bir insanın kaybedeceği hiç bir şeyi kalmadıktan sonra her şeyi yapabilir.'

Travmanın böylesi halleri insan hakları çalışanlarını böylesine derinden ve yoğun bir şekilde etkilerken, onlara yönelik hiç bir süpervizyon çalışması olmaması durumu gittikçe daha da kötüleştiriyor. KAMER'deki kadınlar binbir güçlkle ayda bir psikiyatrist eşliğinde yaptıkları süpervizyon çalışmasının kendileri için en elzem çalışma olduğunu söylüyorlar. Bir çok kurum için kendileriyle ilgili çalışma yapma konusu başka bir 'öncelikler söylemine' maruz kalıyor olabilir.

İyileşme nedir, mümkün müdür?

Travma konusunda iyileşmenin ne olduğu sorusu travmanın nasıl tanımlandığıyla, sosyal ve kültürel altyapıyla ve kişilerin (ve toplumların) geçmişiyle birlikte düşünülebilir. İyileşmeyi tüm derinliğiyle ve boyutlarıyla ele almanın en önemli nedeni devletlerin veya sistemlerin belli bir iyileşme formülü sunup onunla yetinilmesini dayatabilmeleri. Travmaya maruz kalanlar açısından yara hala kanıyor olabilir. Bu nedenle iyileşme konusunu sadece psikolojik değil kültürel ve politik bir mesele olarak ele almakta fayda var.

Görüşme yaptığımız kişilerden bir tanesi iyileşmeyi, barışla beraber düşünüp, içinde bulunduğumuz koşullar itibarıyla iyileşmenin imkansızlığına işaret etti: 'Ben kesinlikle barıştan yana değilim. Ya hep ya hiç. Yeter yani. Kaybedecek bir şeyimiz kalmadı'. Başka bazı görüşmeciler de benzer şekilde iyileşme ve barışı beraber düşünüp, siyasi hareketin ortaya koyduğu talepleri iyileşme koşulu olarak gösterdi. Genel olarak barış hem bölgede hem de Türkiye'de siyasi çerçevede konuşulmasıyla beraber ortak bir barış algısının ne kadar var olduğunu sorgulayabiliriz.

Güney Afrika örneğinden çıkartılabilecek en net derslerden birisinin toplumsal iyileşme ve bireysel iyileşmenin birbirine içkin ama tamamen örtüşen süreçler olmadığı. Affetme, barışma, iyileşme, onarım hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çok karmaşık süreçleri gerektiriyor. Bu zorluğu bir görüşmeci şöyle çok iyi ifade etti:

'Düşün ki köyümüzü ordular sardı, o kuzenlerimizin yalınmayak götürülüşü. O kadar büyük bir güç ki intikam alamıyorsun. Normalde yaşadığın şiddetten çok başka bir şey bu. Başa çıkabileceğim bir şey değil. Hangi özgürlük onun yaşadıklarının karşılığı olabilir?'

İyileşmeyi nerede, hangi kanallarda aramalıyız?

Bitirirken...

Travmanın boyutları, halleri bu yazıya ve kısa sürede yapılan görüşmelere sığamayacak kadar çok, çeşitli ve derin. Ancak görüşmecilerle yaptığımız sohbetten ortaya çıkan net bir sonuç varsa bu da travmanın etkilerine, sonuçlarına, şiddet kültürünü yeniden üretmesine katkılarını çok düşünmüyoruz. Görüşme yaptığım pek çok kurum temsilcisi için travma şiddete maruz kalma, tanık olma ve yaralanmışlık olarak algılanıyor. Ancak travmanın kişilik, kimlik, ruhsal haller, gündelik haller ve davranışlar üzerindeki etkisi ile ilgili sistemli bir analiz travma algısının içinde her zaman yer bulmayabiliyor. Yani travma bir yaralanmışlık olarak görülse de bunun yansımaları üzerinde çok durulmuyor. Mesela travma ve şiddet ilişkisini ancak sohbetlerimiz koyulaştıkça açtık ve tartıştık. Belli ki travmanın toplumsal hayata etkisini gözlemlemiyor, dilimizi travmanın etkilerinden arındırmıyoruz. Bunu hem

içinde bulunduğumuz koşullara, artan devlet baskısına, hem de siyasi kültürümüze bağlamak çok mümkün.

Son olarak benzeri çalışmaların sivil toplum kuruluşlarının ve dayanışmanın yoğun olduğu Diyarbakır dışındaki tüm şehirlerde yapılması çok ufuk açıcı olacaktır. Özellikle Türkiye'nin herhangi bir şehrindeki zorunlu olarak göç edenler, askerde yakının kaybedenler veya başka şekillerde siyasal şiddetle ilgili travmaya maruz kalanların deneyimlerini öğrenmek yüzleşme, adalet ve onarım süreçlerine temel oluşturacaktır.

B. Dünyadan Perspektifler

I. Soren Buus Jensen, Geniş Kapsamlı Örgütlü Şiddete Maruz Kalan Toplumlarda İyileştirme ve Önlemede Potansiyel Etkenler: Akıl Sağlığı ve İnsan Hakları Açısından Toplumsal Onarım

Giriş

Danimarkalı Viking atalarımın İstanbul'a uğramalarından bu yana 1000 yıldan uzun bir süre, benim Türkiye'ye son ziyaretimden bu yana ise 40 yıl geçti. Hal böyle olunca Türkiye siyaseti, akıl sağlığı ya da insan hakları hakkında uzman olmadığımı anlamak çok zor olmasa gerek. Umarım ki, daha küresel bir bakış açısından bakarak Türkiye'deki durumla ilgili uygun katkılarda bulunabilirim.

25 yıldan uzun bir süredir Akıl Sağlığı ve İnsan Hakları alanında uluslararası ölçekte çalışmalar yürütüyorum. Psikiyatri ve psikoterapi eğitimi almış biri olarak, bir çoğu savaş koşulları ya da devlet teröründen etkilenmiş 30'u aşkın ülkede yaşadım ve çalıştım. Aralarda asıl ülkem olan Danimarka'daki kliniklerde ve üniversite hastanelerinde baş psikiyatrist olarak akıl sağlığı alanında çalıştım.

80'li yılların ortalarında Latin Amerika ve Filistin gibi yerkürenin sıcak noktalarından ülkem Danimarka'ya gelen mülteciler ve sığınma talebinde bulunan Kürtler ile transkültürel psikiyatri alanında çalışmalarına başladım. Bu durum, bana uluslararası alanda çalışma konusunda bir çok fırsat penceresi açtı.

Bu yolculuk beni 1990-91 yıllarında bir süre yaşadığım ve Pinochet diktatörlüğü sırasında ve sonrasında insan hakları ve akıl sağlığı konusunda bir araştırma projesinde yer aldığım Şili'ye getirdi, ki bunu ileride yapacağım insan hakları çalışmaları açısından en kuvvetli ilham kaynağım olarak değerlendirebilirim.

1994 yılından itibaren Eski Yugoslavya'da Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile çalıştım; önce Akıl Sağlığı Danışmanı oldum ve 1995'ten itibaren ise savaş sırasında, Dayton barış anlaşması boyunca ve savaş sonrası dönemin ilk yılında WHO İnsani Sağlık Programı'nın tamamının yürütücülüğünü üstlendim. Ardından New York City'de yaşayan Jack Saul ile birlikte NYU'da başlattığımız ve şu anda Columbia University'sinde devam eden Uluslararası Travma Çalışmaları Programı (ITSP) için çalıştım.

WHO, UNICEF ve bazı STK'lara danışmanlık yaparak 5 yıl boyunca Afrika'da çalıştım ve yaşadım. Buradayken 90'ların sonunda Ruanda ve Burundi'den Güney Sudan/ Kuzey Uganda, Somali, Güney Afrika, Sierra Leone ve Liberya'ya kadar gittim. WHO ile çalışırken Liberya'da bir yıl boyunca savaş sonrası dönemde yönetim ile görüşmelere katılan, halka erişim çalışmaları yürüten ve hastalarla akıl sağlığı konusunda birebir çalışan tek ve yegâne psikiyatrist olarak görev yaptım.

Son 5 yıldır Danimarka'dayım. Kopenhag'da yürüttüğüm klinik çalışmalarımda şu anda hastalarımın yaklaşık yarısı transkültürel. Bunların çoğu Iraklı mülteciler ve aileleri; çoğu Saddam Hüseyin cezaevlerinde gördükleri işkencelerden kurtulanlar. Terapi ve tıbbi tedavi yöntemleri ile çalışıyoruz ve genellikle bir tercüman aracılığıyla görüşüyoruz. Irak ve Ortadoğu'daki son olayların travma sembolik etkileri, sürgündeki bu topluluklarının gösterdiği belirtilerde yansımalarını buluyor. Hastaların maruz kaldıkları travmatik olayların hatırası yeniden canlanıyor ve "ruhlarının yaralarını" yeniden deneyimliyorlar. Bu çalışmalardaki klinik bakış açısı, Post Travmatik Stres Bozukluğunun (PTSB) uzun vadeli komplikasyonlara dair yeni anlayışlara yol açmıştır.

Danimarka'da yürüttüğüm çalışmaların arasında hala uluslararası danışmanlığa devam ediyorum ve kısa süre önce Zanzibar, Gazze, Ürdün ve en son birkaç ay önce Tunus'ta bulundum.

İnsan Hakları Bakış Açısı

BM kuruluşları tanımları gereği hükümetlerle birlikte çalışır. Uluslararası ölçekte çalışan profesyoneller olarak, çatışmanın iki tarafıyla da birlikte çalışmak durumunda olduğumuzdan, etik bir ikilemin içinde bulabiliriz kendimizi. Taraflardan biri ile olan ilişkiniz diğer tarafın gözünde ihanet olarak değerlendirilebilir. Kendinizi insan hakları çalışanı olarak tanımlamanız, tüm taraflar nezdinde insan haklarına saygı bakış açısında ısrar edeceğiniz özel ve profesyonel bir platform sağlayabilir.

Aynısı İnsan Hakları Hareketleri için de geçerlidir. Eski Yugoslavya'da yalnızca düşman tarafının insan hakları ihlallerinden bahsederken kendi taraflarının ihlalleri konusunda

sessiz kalan insan hakları grupları gördük. Bu durum herhangi bir diyalogun başlamasını olanaksız kılarken insan hakları gruplarını ise milliyetçi bir destek korosu haline getirmektedir.

Akıl Sağlığı – İnsan Hakları Bakış Açısı

Savaş koşulları ya da baskı altında çalışmak bilhassa bireylerin, ailelerin ve toplumların akıl sağlığına odaklanmayı gerekli kılmaktadır.

Halk sağlığı stratejilerini de (örneğin Halk akıl sağlığı yaklaşımı) ekleyerek, insan hakları ihlallerinin epidemiyolojisini ölçmeyi deneyebiliriz. Bu tür bir çalışma insan hakları ihlallerinin farklı türlerinin frekanslarının hesaplanması gibi nicel boyutlarla birlikte tanıklık olarak travma öykülerinin anlatımlarının sistematik olarak derlenmesi aracılığıyla nitel unsurların da belgelenmesini de içerir.

Şili’de Uzlaşma Komisyonları sistematik olarak kaç kişinin hangi farklı ihlal türlerine maruz kaldığının sayımını yapmıştır. Aynı kayıt sisteminden yararlanarak en azından maruz kalınan travmatik olayların nüfus profili tahminlerinin geliştirilmesi olanaklıdır.

Sistematik olarak toplanan tanıklıklarla, Şili İnsan Hakları Hareketi diktatörlük sırasında yaşanan zulüm ile ilgili 40.000 travma öyküsü anlatısı derlemiştir. Santiago’daki katedra-
lin bodrumunda saklanan bu belgeleme çalışması Pinochet’in adaletin önüne çıkarılması halinde gün ışığına çıkmayı bekliyordu. Bu noktada, Pinochet’in demans ve sağlık sorunlarına gömülerek kendini gözden kaybettirmesinin belki de o kadar garip bir rastlantı olmadığını iddia edebiliriz.

Şili modelinin analizine baktığımızda, bu çalışmanın temel unsurlarının Şili sınırlarını aştığını ve genel anlamıyla Akıl Sağlığı/ İnsan Hakları çalışmasının ana unsurları haline geldiğini görebiliriz. Bu unsurlar insan hakları ihlallerinin ele alınmasında DITE ilkeleri olarak bilinmektedir ve aşağıdaki şartlara dayanmaktadır:

D (Denouncement): Kınama, kamusal itiraz, insan hakları ihlallerinin kınanması

I (Investigation): İnsan hakları ihlallerinin araştırılması (ve belgelenmesi)

T (Treatment): Tanıklık yönteminin kullanılması dâhil insan hakları ihlallerine uğrayanlara sağlanacak tedavi

E (Educating people on Human Rights): İnsan hakları konusunda eğitim: İnsanlar hak talebinde bulunma haklarını bilmelidirler.

“Trauma and Healing under State Terrorism” (Devlet Terörü Altında Travma ve İyileşme) başlıklı kitap⁴ ana insan hakları hareketinden kişilerin özel, mesleki ve siyasi öykülerini anlattıkları görüşmeler ve tanıklıklara dayanmaktadır. Bu tanıklıklara dayanarak diktatörlük rejminin pratiklerinin birey ve aile düzeyinde ve akıl sağlığı ve aynı zamanda toplum üzerindeki etkisinin analizi yapılmıştır.

Travmaya maruz kalmak, belirtiler ve iyileştirme amaçlı müdahaleler ile önleme konusunda komplikasyonlar

Savaş koşulları ve devlet terörizmi altında yaşanan potansiyel travmatik olayların listesi uzun ve ayrıntılıdır.

Belirtiler, bir işkence mağduru örneğindeki bireysel düzeyde ya da kaybolanların aileleri örneğindeki gibi aile düzeyinde ortaya çıkabilir (Tablo 1). Baskı altındaki çoğu ülkede bu kategorilerin geçerli olduğu görülmektedir. Kategoriler aynı zamanda farklı bağlamlardaki travmatik olayların farklı profillerini nicel olarak gözleme ve analiz etme olanağı sağlayarak epidemiyoloji verilerinin sistematik olarak değerlendirilmesinde kullanılabilir. İyileştirme amaçlı müdahaleler bireyleri ve aileleri hedef grup olarak seçebileceği gibi topluluk ya da toplum düzeyinde de benzer çalışmalara yapabilmemiz için bir olanak sunar. Bu konuda aşağıda tarif edilen basit dengeyi kavrayışımız üzerinden hareket ederiz:

Denge:

**Travmaya maruz kalmak → Stres etkenleri → Travma belirtileri →
Komplikasyonlar koruyucu etkenler**

Belirli bir toplumda “Travmatize” olanların sayısından bahsederken nicel ölçümlerdeki önemli bir sorun şu varsayım ile ilişkilendirilir: Ağır bir travmaya maruz kalmak, travmatik belirtilere neden olur; travmatik belirtiler ise tedavi ihtiyacını gerektirir.

Ne var ki, savaşın parçaladığı bir nüfustan rasgele yöntemlerle seçilen 2000’den fazla kişi ile yapılan görüşmeleri içeren Sierra Leone çalışmamızda (2002) bu kişilerin yaklaşık %100’ünün en az bir “yeterince ağır” travmatik olaya maruz kaldığını ancak yalnızca %50’sinin travmatik stres belirtisi gösterdiğini gördük. Bu durum belirtileri göstermeyen %50’nin hangi kaynaklara (koruyucu etkenlere) sahip olduğu sorusunu ortaya çıkardı. Belirtileri gösterenlere ve bunların toplumsal fonksiyon bozukluğu durumlarına (çalışma yaşamı, ev işleri ve okul ile ilgili olarak) bakıldığında yalnızca %10’unun işlevsel bozukluğu olduğu görüldü. Bir sonraki soru ise net bir biçimde travmatik stres belirtileri göstermelerine rağmen bazı kişilerin neden fonksiyon bozukluğu GÖSTERMEDİKLERİ idi. Bu konuya açıklama getirmeye çalışırken işlev bozukluğu olanların genel olarak 3 belirgin gruba ayrıl-

⁴ Agger ve Buus Jensen, Zed Books, 1996.

dıkları görüldü: Yoksulun yoksulu olanlar, ciddi sağlık sorunları bulunanlar ve sosyal ağları ve destekleri bulunmayanlar, örneğin dul kalmış kişiler.

Tunus'ta diktatörün düşüşünden kısa süre sonra özgür kalan yaklaşık 40.000 eski siyasi mahkûmun olduğu iddia edildi. Şu halde Sierra Leone'den elde ettiğimiz bulgular bizi cesaretlendirebilir. Elimizdeki sınırlı sayıda profesyonelle işkence mağduru 40.000 kişiye nasıl yardım edeceğimiz konusunda kendimizi güçsüz hissetmek yerine işlev bozukluğu gösterenler ile başlayabiliriz. Bu bizi bireysel terapiye götürmemekle birlikte, yoksulluk, temel sağlık hizmetleri ve toplumsal destek ağları ile ilgili daha toplum yönelimli çabaları ön plana çıkaracaktır. Uzmanlık gerektiren işler, kapasite geliştirme ve araştırma/belgeleme ile ilgili çalışacak olan bir kaç uzman travma merkezinin açılması bile yeterince kapsamlı bir çalışma sayılabilir. Ancak çok büyük rakamlar bile entegre bir toplumsal yaklaşımla daha kolay başa çıkılabilir bir sorun haline gelebilir.

İyileştirme ritüelleri: Bireysel düzey

Bireysel tedavi uzun bir psikoterapi süreci gerektirebilir. Sonuç sırf maruz kalınan travmaya bağlı olarak değil, aynı zamanda bireyin kaynaklarıyla (örneğin koruyucu etkenler) göre de değişebilir. Çalışmamız esnasında, kişilik ve aile desteği ile ilgili etkenlerin yanı sıra anlam ve inançların da önemli etkenler olduğunu fark ettik. Gizli bir yeraltı örgütünde diktatörlüğe karşı mücadele eden bir kişi yetkililer tarafından yakalanacak olursa işkence görebileceği riskinin genellikle farkındadır. Sırf yanlış yerde bulunduğu için yakalanan ve direnişe katılmamış olan bir kişi ise işkenceden daha fazla hasar görme konusunda ciddi olarak daha fazla risk taşıyabilir. Güçlü bir dinsel inanç, etnik aidiyet veya kimlik de korucu etken olabilir.

Terapide tanıklık yöntemi ve belgeleme

Tanıklık yöntemi Şili'de geliştirilmiştir. İnsan hakları avukatları, insan hakları ihlallerine maruz kalanların tanıklıklarını almıştır. Travma öyküleri mekanik daktilolarla olabildiğince ayrıntılı olarak kâğıda dökülmüştür. Avukatlar tanıklık edenlerin halâ hikâyelerini anlatmak üzere sırada bekleyenlere kıyasla duygusal açıdan daha iyi göründüklerini gözlemlemiştir. Tanıklığın psikoterapideki kullanımı daha da geliştirilmiştir ve artık özel bir yöntem olarak örneğin sürgündeki mülteciler ile çalışırken kullanılmaktadır. Ancak değiştirilmiş biçimlerinden farklı ülkelerde topluluk ya da dini liderleri de içeren toplum temelli müdahalelerde de yararlanılmaktadır.

Travma öyküsü anlatılır, yazılır, üzerinden geçilir ve düzeltilir. Son hali hazırlanana kadar genişletici sorularla açılır ve yanıtlar eklenir. Tanıklık metni, kişiye bir kapanış töreni edasıyla verilir, burada simgesel olarak "kötü" iç kaostan çıkarılmıştır ve artık yapılandırılmış bir anlatı olarak kâğıt üzerindedir; simgesel olarak zapt edilmiş ve bireyin ellerine bırakılmıştır.

Çizimler daha sonra nihai tanıklık metnine öykünün mantıksal sıralamasına göre eklenebilir. Terapi sürecinde kâbuslar kaydedilir, kısa anlatılar haline getirilir, kâbusların görselleştirilmeleri için çizilir ve bu çizimler bir sonraki oturuma getirilir.

Daha sonra tanıklık metninin son hali, bir ihtimal derin bir çekmece gözünde kaybolmak üzere olsa bile, tamamen kişisel olarak kullanılır. Bazı durumlarda ise tanıklık diktatör iktidardan indirildiğinde döneme ilişkin belgelerin bir parçası olarak İnsan Hakları hareketine teslim edilir.

Tanıklık çalışmasından ayrıca travma öyküsünün anlatılmasının yalnızca anlamlı bir bağlamda gelişmesi halinde iyileştirici olduğunu öğrendik. Travma öyküsünün yalnızca tekrar edilmesi veya parça parça değişik ortamlarda anlatılması iyileştirici değil, aksine yeniden travmatize edicidir.

Aile ve toplum düzeyinde iyileştirme

Şili'deki insan hakları hareketi kendini iki düzeyde örgütlemiştir. Çoğu şehirde yerel İnsan Hakları gruplarının bir şemsiye örgütü niteliğindedir. Her şehirde hareket maruz kalınan travmanın türüne göre bölünen aile derneklerinden oluşmaktadır. Örneğin, Kayıp Aileleri Dernekleri, Cinayete Kurban Edilenlerin Ailelerinin Dernekleri, Eski Siyasi Mahkûmların Ailelerinin Dernekleri ve benzerleri. Ulusal çapta ise yine tüm yerel örgütlenmelerin şemsiye örgütü bulunmaktadır. Örneğin, Kayıp Aileleri için ayrı bir dernek gibi. Bu şemsiye örgütlenmeler, ulusal düzeyde insan hakları hareketini oluşturmaktadır. Bu sayede İnsan Hakları örgütleri önemli bir toplumsal/ siyasi ağ yaratmıştır. Bu örgütler, aynı zamanda düşük maliyetli küçük gruplarla yerelde çalışabilmektedir. Bu türden bir örgütlenmeye aidiyet ise yeni "aile ağ yapılarını" oluşturmaktadır.

Kendilerini insan haklarına adanmış profesyoneller (ki genellikle gizli sivil toplum kuruluşlarında çalışıyorlardı) yerel derneklere mobil erişim hizmetleri götürüyor ve toplumsal ağı psikolojik/ psikiyatrik yardım ile destekliyorlardı. Ağ yapısı modelinin bu güçlü yanı diğer çoğu ülkede bulunmamaktadır. En yakın dönemdeki örnek ise Tunus'tur. Elbette burada da insan hakları için çalışan gruplar ve bireyler bulunmaktadır, ancak bunların sayısı çok azdır ve güçlü bir ağ yapısı içinde örgütlenmiş değillerdir. Demokratik gündemi belirleyecek güçleri yoktur. Çoğu Afrika ülkesinde insan hakları hareketinin bulunmaması ise çarpıcıdır. Buradaki ihlaller de daha önce sıralananlara benzer maruziyet türlerinde bir profil göstermekle birlikte sonuçlara karşı harekete geçecek ve siyasi değişim için çaba gösterecek ciddi bir insan hakları hareketi ile müdahale edilememektedir.

Travmatik sonuçlara karşı geniş kapsamlı müdahaleler hakkında insan hakları hareketlerinden elde edilen deneyimler Sierra Leone çalışmasından elde edilen bilgilerle birleştirildiklerinde, toplum temelli müdahalelerin en kapsamlı olanlar olduğunu ve yerel topluluk içinde iyileştirici güçlerle birleştirilmeleri gerektiğini göstermektedir.

Bölgesel müdahaleler

Bölgesel müdahalelerin düzenlenmesi, genellikle aşağıdaki 7 unsura (7 C)⁵ uygun iyileştirme ve önleme müdahalelerine göre yapılandırılmış sistematik bir ihtiyaç ve kaynak değerlendirilmesini gerektirir:

Bağlam: Diktatörlük, Savaş Koşulları, Savaş sonrası, Etnik Çatışma vb. kültür/din/siyaset.

Eşgüdüm: Planlanan tüm çalışmalar için bir koordinasyon yapısının kurulması (Koordinasyon grubu). Sorun: “Çoğu örgütlenmenin koordinasyona karar verip koordine edilmek istememesidir”

Kapasite Geliştirme: Travmatik olayların ele alınması konusunda kapasite geliştirme ihtiyacı, her düzeyde eğitim programları, eğiticilerin eğitimi, denetim, bakım sağlayanların bakımı.

Klinik Hizmetler: Mevcut olanakların kullanılması, profesyoneller, kurumlar, örgütler, yöntemler: Tanıklık, Topluma Yönelik Akıl Sağlığı Müdahaleleri.

Topluma Yönelik Akıl Sağlığı Müdahaleleri: STK programları, Topluma Yönelik Akıl Sağlığı Müdahaleleri, farklı etkinliklerin ağ yapısında ilişkilendirilmesi, topluluktan insanlar tarafından yürütülecek etkinliklerin yerelde başlatılması, bunun için eğitim ve kapasite geliştirme, İnsan Hakları Evleri gibi

Sistemli veri toplama: Nicel olarak yukarıda bahsedilen travmatik olay profillerinin çıkarılması (Tablo 1), nitel bilgi (Tanıklıklar), epidemiyoloji, araştırma, etkinliklerin kalite güvencesi.

Devamlılık ve Sürdürülebilirlik: Kaynakların sürdürülebilirliği ve devamlılığı için tüm girişimlerin kapsamlı olması gerekmektedir.

Kolektif düzeyde iyileştirme: Toplumsal onarım

Devlet terörünün genel stratejisi belli toplumsal güç ilişkilerinin değiştirilmesidir. İnsanlar, toplumun tümüyle sosyal bünyesini denetim altına almayı amaçlayan baskıcı siyasal kuvvetlerden ve devlet nezdinde temsil ettiklerine inanılan toplumsal tehditler nedeniyle darbe alırlar.

Baskıcı stratejiler genellikle suç oluşturan fiilleri onaylarlar: İşkence, cinayet, insanların kaybedilmesi, adaletin sabote edilmesi ve genel olarak gücün istismarı.

⁵ ç.n. Akıl sağlığı ve insan hakları müdahaleleri için önerilen 7 unsurun tamamı İngilizcede 'c' harfi ile başladığından 7C olarak anılmaktadır. Bunlar sırasıyla “Context, Coordination, Capacity Building, Clinical Services, Community Oriented Interventions, Collecting Systematic Data, Continuity and Sustainability”dir.

Toplumsal onarım, normal insan hakları etiğini yeniden tesis etmek için bu “hastalıklı” anlamları tersine çevirmelidir. Toplumsal onarım süreci aşağıdaki unsurları içermelidir:

1. Ne yaşandığına dair HAKİKAT kamusal bilgi haline gelmelidir. (Nitel ve nicel belgeleme ile birlikte.)
2. Failler ya da en azından ana gruptan olan seçilmiş veya sembolik kişiler (“generaller/emirlerin arkasındakiler”) adalet önüne çıkarılmalıdır: ADALET
3. Hayatta kalanlar TAZMİN edilmelidir. (Maddi olarak ya da en azından yeni “iyi yönetim” tarafından simgesel tanınma ile.)
4. Önceki yönetimi destekleyen nüfus kesimi ile zulüm gören kesim arasında bir UZLAŞMA olmalıdır. Uzlaşma ancak ilk 3 gerek yerine geldikten sonra elde edilebilir.
5. İNSAN HAKLARI İLE İLGİLİ EĞİTİM, genel resmi eğitimin parçası olmalıdır.
6. ZAMANLAMA VE ÖNCELİK.

Bu süreçlerin başlatılması ve bunlara yeni yönetimin en başından itibaren pratik ve simgesel olarak öncelik vermesi önemlidir. Sürecin ilk 3 unsurunun hemen ele alınması, uzun vadeli uzlaşma sürecinin başlamasına ve saygılı bir insan hakları bağlamında akıl sağlığının yeniden kazanılmasına odaklanmayı sağlayacağından özel önem taşımaktadır. Bunu yapmanın yollarından biri toplumsal onarım ritüellerinin ortaya konmasıdır.

Toplumsal onarım ritüelleri

Toplumsal onarım ritüelleri birbiri ile ilintili çeşitli süreçlere işaret eder. Örneğin:

1. Önceki yönetimin insan hakları ihlallerini ortaya çıkarma ve kınama için kamusal bir etik süreç;
2. Önceki yönetimin insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak mahkemelerde ve mecliste adli ve siyasi süreçler;
3. Travmatize toplum ve tek tek üyeleri için bir iyileşme süreci;
4. Gelecekte insan hakları ihlallerinin önlenmesi için bir süre.

Bu ritüellere bir örnek diktatörlük döneminde namı bilinen bir işkence merkezi olan Santiago Futbol Stadyumu'nun arındırılmasıdır. Ritüelde yeni yönetimin bir özür konuşması, baskı dönemi sırasında direnişin ana temsilcilerinden insan hakları konuşmcıları, konser, ölenleri anmakla ilgili eski bir gelenek olan mapuche töreni ile karışık bir tiyatro ve tıpkı bir futbol maçında olduğu gibi canlı bir izleyici kitlesini içeriyordu. Bu ritüelin ardından stadyum tekrar futbol için kullanılabilirdi ve tüm katılımcılar geçmişte çekilen acılara dair kendi içlerinde bir onarılma hissine sahip olarak oradan ayrıldı.

Bu unsurları biliyoruz ancak çoğunlukla bilgimizi kullanmıyoruz.

Çoğu ülkede bu model yerel nedenlerle değişikliğe uğrattıldı ve sonunda tamamlanamadı.

Şili’de hakikat, Hakikat ve Uzlaştırma Komisyonu’nun belgelerinde ortaya çıktı. Adalet kısmı (hem uluslararası hem de ulusal) gerçek anlamda yerine getirilmedi. Pinochet’nin mahkemeye çıkarılamaması ve 40.000 tanıklıkla yüzleştirilmemesi nedeniyle de süreç eksik kaldı. Bu durum, eski yönetimin destekçilerinin yaşananların ciddiyetini kavrayamamasına , zulüm görenlerin ise diktatörün yaşananlardan gerektiği kadar sorumlu tutulmadığı hissine kapılmalarına neden oldu.

Bosna-Hersek ve Ruanda örneklerinde ise adalet meselesi üzerindeki ısrar sonucu Uluslararası Savaş Suçları Mahkemeleri kuruldu. Başlıca sorumluların yakalanmalarındaki gecikmeler ve uzun süren adli usuller zaman unsuru açısından sorun yarattı.

Ruanda’da soykırım dönemi liderleri toplandı ve sahte bir adalet içinde katledildi. Umutsuzluk ve Mahkeme’ye güven duyulmaması yeni insan hakları ihlallerine neden oldu ve böylece uzlaşma sürecinin başlamasında daha da fazla gecikme oldu. Belki öldürülenler doğru kişilerdi, ancak izlenen yöntem yanlıştı.

Eski Yugoslavya’da hala hakikat için bekliyoruz ve uzlaşma için henüz kat edilecek çok mesafe var.

Sierra Leone ve Liberya’da, adalete, hakikate ve uzlaşmaya ulaşmak için daha alınacak çok yol var ve bu nedenle de tazminat, insan hakları alanında eğitim ve insan haklarının uygulamaya geçirilmesi için de durum aynı.

Çatışmanın olduğu sıcak noktalar ve uzun vadede toplumsal onarım

İzninizle uzun vadeye dair bir değerlendirme ile bitireyim: Başarılı toplumsal onarım örnekleri var mı elimizde?

Eski Yugoslavya’da çalışırken bu savaş için nedenleri araştırmayı denedik. İki dakika içinde II. Dünya Savaşı’na, beş dakika içinde ise 1389’daki Kosova Savaşı’na uzandık. Geçmişin kötülükleri, travmatize bir toplumda yeniden travmatizasyon ile bir saniyeden kısa bir süre içinde tekrar ortaya çıktı. Bazıları eski travma öykülerinin davetsiz ortaya çıkması olgusu olmaksızın ulusların çatışmaları kontrol altına alabilmeleri için “en az 3 kuşağın geçmesi gerektiğini” iddia etmektedir. Tarihe bu şekilde baktığımızda Balkanların son binyıl boyunca silahlı çatışma yaşamadığı bir dönem geçirmediği görülmektedir. Ne zaman yeni bir savaş, çatışma ya da diktatörlük haberi alsak şu andan itibaren en az 3 kuşak boyunca sorun çıkabilecektir.

Ülkem Danimarka’da iki tarihi düşman vardır – Almanya ve İsveç.

Yarın Almanya'ya savaş ilan etsek, II. Dünya Savaşı ile ilgili eski travmaları uyandırma riski hala var. Bunlar hala toplumsal bellekte duruyor; benim yaşlı babamın Almanlar tarafından öldürülmüş arkadaşları vardı. Bu öyküleri biliyorum ve çocukluğum boyunca Almanlara karşı kızgınlık duydum. Şu anda neredeyse 40'ına gelmiş olan oğlum da bunları biraz hatırlayabilir, daha çok da okuldan. Torunum büyüdüğünde II. Dünya Savaşını tamamen unutmuş olabilir ve Almanlara Fransız ya da İngilizlere baktığı gibi bakabilir: AB'deki başka bir aşiret.

Yarın İsveç'e savaş açsak, insanlar gülmeye başlar: "Kusura bakmayın, bu mümkün değil. Onları futbolda yenebilir, sıkıcı ve kalın kafalı olmaları ile dalga geçebiliriz. Ama savaş? Yok canım. Son savaştan bu yana neredeyse 200 yıl geçmiş bile." Danimarka en son 1813'te Napolyon'un müttefiki olarak savaşmıştı!

Geçmiş travmalar onarılır ve kolektif akıl sağlığı işler ve bu hedefler ancak istikrarlı bir insan hakları bağlamında zorlanabilir.

Sonlandırırken

Kuzey İrlanda'da Protestanlar ve Katolikler, Ruanda'da Tutsiler ve Hutular, Şii ve Sünni Müslümanlar, İsraililer ve Filistinliler arasında ve Kürtler, Tibetliler, Kaşmir ve Kıbrıs'ta yaşayanlar ve diğerleri için hala toplumsal onarımın gerçekleşmesini bekliyoruz.

Toplumsal onarımda insan hakları bakış açısı, devam edebilmek için önemli araçlardan biri olabilir. Ne var ki, yine de, işin daha mekanik boyutuna yani siyasetçilerin ve diğer liderlerin kendilerine düşeni yerine getirmelerine de ihtiyacımız var.

Dünya İnsan Hakları Günü; insanların haklarını talep etmek için sesimizi yükselteceğimiz ve bireyler, aileler ve toplumların onurlu ve geleceğe umutla bakabilecekleri bir akıl sağlığı sağlayacak yeni adımlar atılması için liderlerimizin toplumsal belleklerini tazeleyebileceğimiz yıllık bir etkinliktir. Bu gün, sessizliğin kurduğu tuzağı bozacak bir gündür.

Tablo 1 - Akıl sağlığı sorunlarına neden olan bazı insan hakları ihlal kategorileri

TRAVMATİK OLAY	
Birincil Travmatizasyon	İkincil Travmatizasyon
A. Kayıplarla ilgili birincil travma geçiren bireyler	
1. Kaybedilen kişiler	Kaybedilenlerin aileleri
2. Öldürülen/ cinayete kurban giden kişiler (Siviller, askerler)	Öldürülenlerin aileleri
B. Doğrudan bedensel ya da psikolojik hasara neden olan birincil travmatizasyon	
3. Savaşta yaralananlar, fiziksel yaralanması/engeli olanlar	Engellilerin ve savaşta yaralananların aileleri
4. İşkence ve insanlık dışı muamele mağdurları	İşkence mağdurlarının aileleri
5. Cinsel istismar mağdurları	Cinsel istismara uğrayanların aileleri
6. Savaş tutsakları, toplama kamplarındaki tutsaklar ve siyasi tutuklular	Savaş tutsakları ve siyasi tutukluların aileleri
7. Temel gereksinimlerden	(gıda, su, barınma, elektrik, Temel gereksinimlerden yoksun bırakılanların aileleri ısınma ve tıbbi bakım) yoksun bırakılma
C. Sosyo-politik taciz yoluyla birincil travmatizasyon	
8. Etnik temizlik ve azınlıkların taciz edilmesi	Azınlık aileleri
9. Karma evlilikler	Karma evliliklerin olduğu aileler
10. Siyasi ya da dini duruştan dolayı görülen zulüm	Zulüm görenlerin aileleri
11. Ev, mülk ve diğer varlıkların kaybı	Yeni evsiz kalan ya da yoksul aileler
12. İş kaybı ve toplumsal statü kaybı	Beraat edenlerin aileleri
13. Yakın ilişkiler ve sosyal ağıın kaybı	Sosyal güvenlik ve sosyal ağıını kaybeden aileler
D. Sürgün ve yerinden edilme	
14. Mülteci bireyler/aileler	Sürgün edilen ya da mülteci olanların aileleri
15. Ülke içinde yerinden edilen bireyler/aileler	Ülke içinde yerinden edilen bireyler ve ailelerin yakınları
16. Geri dönenler	Geri dönenlerin aileleri

B. Dünyadan Perspektifler

II. Nomfundo Walaza, Sosyal Travmayla Başa Çıkma Programları: Güney Afrika Perspektifi

Günaydın, bu önemli toplantıya katılmamı isteyen düzenleme komitesine teşekkür ederim. Toplantı önemli, çünkü Güney Afrika'nın acılı geçmişini geride bırakarak, değişimi sağlamayı nasıl başardığını uluslararası dinleyici ile paylaşmak her zaman için bir şeref ve ayrıcalıktır. Biz Güney Afrikalılar için bu önemli bir konudur; komisyonumuz uluslararası düzeyde iyi bilinmesi ve övgü toplamasına rağmen, geçmişleriyle en iyi şekilde yüzleşmek ve özellikle de yaralarını sarmak isteyen geçiş dönemindeki ülkeler için aslında mükemmel bir örnek teşkil etmiyordu. Güney Afrika'da, apartheid rejiminin gaddarlığından zarar görenlerin, kendilerini gururlu, saygı duyulan ve yaralarını sarmış bireyler olarak hissetmesi için bir süreç izlendi.

Ülkemiz, büyük bir riske atılarak, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu (HUK) oluşturdu. Günümüzde etkisi hala devam eden komisyon, aslında çok mükemmel işleyen bir süreç olmamasına rağmen, atılan bu adım çok büyüktü. HUK'un yarattığı etki ve elde edilen sonuçlar, dünya çapında pek çok ülkenin hala yoğun ilgisini çekmektedir; ülkemizde edinilen derslerin nesiller boyunca hatırlanmasını ummaktadı.

Bu toplantıyı düzenleyenler, genel olarak Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu ve edinilen dersler hakkında konuşmamı rica ettiler.

Öncelikle, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun nasıl kurulduğundan bahsedeceğim; ikinci olarak, HUK'un Güney Afrika ulusunun iyileşmesine nasıl katkıda bulunduğu sorusunu ele alacağım. Üçüncü olarak ise edinilen dersler hakkında bazı bakış açıları sizlerle paylaşacağım ve son olarak da Türkiye açısından bazı önerilerde bulunacağım.

Yaşadığımız sürecin nasıl olduğuna dair sizlere bir fikir vermesi açısından sunumun ortasında kısa bir video klip göstermek istiyorum. Böylece üstlenilen bu görevin ne kadar büyük olduğunu ve haksız ve gaddar bir rejimin açtığı yaraları kapatmaya çalışan bir ulus üzerindeki derin psikolojik etkisini daha iyi anlayabilirsiniz.

Eski Adalet Bakanı merhum Dullah Omar, HUK'u tanıtırken şöyle ifade etmişti:

*“İntikam yerine, uzlaşma olacak
Olanlar unutulmayacak, aksine açığa çıkacak
Merhametli bir devlet yaşananları reddetmek yerine kabul edecek
İnsan hakları ihlali yerine, ablaki düzen ve hukuk devletinin üstünlüğü sağlanacak”*

Geçmişle günümüz arasındaki uçurumu kapatmak ve nihayetinde zalim ve adaletsiz bir geçmişin açtığı yaraların iyileşmesi için Güney Afrika halkına yardım etmek amacıyla başlatılan bu önemli süreçten beklentiler ve umutlar işte bu kadar yüksekti.

HUK sonrasında, gerçekten uzlaşma sağlamış bir ulus olduğumuzu tüm dünyaya ilan edebileceğimiz günün gelmesi için halkımız hala uğraş veriyor.

Güney Afrika'da bugün siyahlar ve beyazlar anayasal bir demokraside birlikte yaşıyorlar. Yine de geçmişteki ayrımlar hala yaygın; eskiden kimlerin daha dezavantajlı olduğu ve bunun günümüze olan etkileri hala açıkça görülüyor.

Geçmişte yaşanan istismar hakkında yeterince bilgi mevcut olmasına rağmen bu gerçeğin kabullenilmesi süreci karmaşık oldu. Apartheid rejiminden fayda sağlayanlar ve sessiz kalanlar, ne pahasına olursa olsun beyazların ayrıcalıklı olmasında kararlı bir devletin neden olduğu ihlallerde kendi oynadıkları rolü kabul etmeyi reddetti. Hiç şüphe yok ki, gerçeğin kabullenilmemesi, iyileşme sürecini olumsuz etkilemiştir.

Ülkeyi ileri götürme sorumluluğunu üstlenen kesimin kültüründe var gibi gözükken açgözlülük ve yolsuzluk düşünülürse; bugün yoksulluk, işsizlik ve hastalıktan mağdur kişilerin, ileride mevcut hükümeti sorunlarına karşı ne kadar duyarlı bulacağını ancak zaman gösterecek.

Milliyetçi Hükümet (o zamanki iktidar partisi) ve Afrika Ulusal Kongresi (özgürlük hareketi) arasındaki uzun ve yorucu müzakerelerden sonra, demokrasi kurulana dek ülkeyi

yönetmek üzere geçici bir anayasa oluşturuldu. HUK, geçici anayasanın altta yer alan son maddesine dayanarak kurulmuştur:

“Bu Anayasa, derin bir şekilde bölünmüş bir toplumun ihtilaf, çatışma, sayısız haksızlık ve acı olayların yaşandığı geçmişi ile, renk, ırk, sınıf, inanç veya cinsiyet gözetmeksizin tüm Güney Afrikalılar için gelişim fırsatı ve birlikte barış içinde yaşama imkanı sunan, insan hakları ve demokrasiye dayalı bir gelecek arasında tarihi bir köprü görevi üstlenmektedir. Tüm Güney Afrika vatandaşlarının refahını, ulusal birliği ve barışı sağlamak için, Güney Afrika halkının uzlaşmaya varması ve toplumun yeniden yapılandırılması gerekir.

Geçmişte insan haklarının toplu halde ihlal edildiği, şiddet dolu çatışmalarda insani ilkelerin hiçe sayıldığı ve geriye nefret, korku, suçluluk ve intikam duygularından oluşan bir miras kalan Güney Afrika’da bu anayasa ile, halkın toplumsal bölünme ve çatışmaların üstesinden gelmesi için güvenli bir temel atılmaktadır.

İntikam yerine anlayışın, misilleme yerine telafinin, mağduriyet yerine Ubuntu düşüncesini temel alan bir yaklaşım ile artık bu meseleler ele alınabilir.

Toplumsal yeniden yapılandırma ve uzlaşmayı sağlamak için, geçmişteki çatışmalar sırasında yapılan hatalar, eylemler ve siyasi amaçlarla işlenen suçlara yönelik bir af çıkarılacaktır. Bu doğrultuda Meclis, af için son geçerlilik tarihini belirten bir kanunu anayasaya çerçevesinde çıkaracaktır. Söz konusu kanun, yürürlüğe girdikten sonra affa yönelik mekanizmaları, kriterleri, usulleri ve gerekirse mahkemeleri belirleyecektir.

Bu anayasa ve taahhütler ile biz, Güney Afrika halkı, ülkemizin tarihinde yeni bir başlık açıyoruz.”

Bazılarının “siyasi anlaşma” olarak tanımladığı bu hassas süreci müzakere edenler, mağdurların haysiyetini kurtarmak ve verilen zararı telafi etmek için samimi bir çaba gösterilmediği takdirde failleri affedemeyeceğimizin farkındaydı. Aynı şekilde, insan hakları ihlallerinin bastırılıp unutulamayacağı, ele alınmadığı takdirde tekrar bize musallat olacağı gerçeği de kabul edilmişti.

Bu süreçte genel ilkeler, geçmişten kopmak, geçmişin yaralarını sarmak, affetmek ama unutmamak ve insan haklarına dayalı bir gelecek inşa etmektir.

Af, en çok tartışılan madde oldu; zira bazı mağdurlar adaletin yerine getirilmesini istiyordu. 1) tam ifşa şartı 2) failin, kişisel açgözlülük nedeniyle değil, siyasi düzen yüzünden ve siyasi amaçlarla hareket ettiğini göstermesi koşuluyla af tanınmasına rağmen, bazı mağdurlar bu affın adalet pahasına getirildiğini savunarak ikna olmadı.

İnsan haklarının toplu ihlalden suçlu faillerin normal bir yargılanma sürecine tabii tutulduğu Nuremberg mahkemeleri gibi veya Şili Komisyonunun desteklediği ve Güney Afrika'da eski hükümet üyelerinin de en çok istediği seçenek olan genel af gibi bir çözüm, bu hassas geçiş sürecini müzakere edenler tarafından rağbet görmedi. Güney Afrika halkı bu tutumu anlamasına rağmen, af hükümlerine dair bir rahatsızlık duyuyordu; faillerin eylemlerinin sonuçlarına katlanmadan kurtulacağından ve affın dokunulmazlığa yol açacağından endişe ediliyordu. Güney Afrikalı müzakereciler koşullu bir af üzerinde anlaşmaya vardı.

Başpiskopos Desmond Tutu'ya göre amaç, cezalandırıcı bir adalet anlayışı yerine, Afrika hukukunun bir özelliği olan ıslah edici bir adalet anlayışı getirmektir. Başpiskopos ayrıca, esas meselenin cezalandırmak değil, ihlallerin, dengesizliklerin ortadan kaldırılması ve Ubuntu anlayışı ile bozulan ilişkilerin onarılması olduğunu söylemiştir.

Ubuntu'yu açıklayıcı bir örnek

Masum olduklarını iddia edenlere değil de, yaptıkları eylemlerin sorumluluğunu üstlenenlere af tanınması planlandığı için, bu sayede hesap verebilirliğin de teşvik edildiği ve yeni demokratik sistemde uyulması amaçlanan insan hakları, sorumluluk ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin hakim olduğu yeni bir kültürün desteklenmiş olacağı görüşü savunuluyordu.

Komisyonun görevi, altta yer alan üç komite tarafından yürütüldü.

- **İnsan Hakları İhlalleri Komitesi**, 1960 yılı Mart ayı ile 1994 yılı Mayıs ayı arasında yaşanan toplu insan hakları ihlallerinin nedeni, yapısı ve boyutu hakkında tam kapsamlı bir çalışma yapmakla yetkilendirildi.
- **Tazminat ve Rehabilitasyon Komitesi**, mağdurların yerini tespit etmek, maruz kaldıkları ihlaller hakkında mağdurlara kendi ifadelerini verme fırsatı sunarak insani ve medeni haysiyetlerini geri kazandırmak ve rehabilitasyon ile zararın tazmin edilmesi için önerilerde bulunmak ile yetkilendirildi.
- **Af Komitesi**, siyasi bir amaçla yapılan eylemler hakkında tüm gerçekleri tam olarak ifşa eden şahıslara af tanınmasını kolaylaştırmak ile yetkilendirildi.

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, faaliyetleri ve bulguları hakkında bir rapor hazırlamak ve gelecekte olası istismarları engellemek amacıyla önerilerde bulunmakla yükümlüydü. Bu rapor ve önerilerin, HUK'un çalışması tamamlandığında hükümete sunulması istendi.

HUK ulusumuzu iyileştirdi mi?

- HUK'un karşısına sadece 22 bin mağdur çıktığı düşünülürse, ulusal çapta bir iyileşme ve uzlaşma sağladığımızı bence iddia edemeyiz. Kırsal alanda yaşayan ve bilgiye erişimi pek olmayan insanların bu fırsatı tamamen kaçırmış olduğunu öğrenmek üzücü oldu.

- Mağdurların çoğunluğu, ifadelerini verdikten sonra çok daha iyi hissettiklerini belirtmiştir. Bu durum, tek başına bir sonuç olarak değil de, iyileşme süreci için bir temel atmak olarak değerlendirilebilir.
- Failler ve mağdurlar arasında gerçek anlamda bir bağışlama olması için tarafları karşı karşıya getirme çabaları oldu; bu tür yüzleşmelerin bazı mağdurlara iyi geleceğine ve hayatlarına devam etme hususunda yardımcı olacağına dair hiç şüphem yok.
- Apartheid rejiminden fayda sağlayanlar ve sessiz kalanların geçmişte kendilerinin oynadıkları rolü kabullenmeyi reddetmesi, mağdurların iyileşme sürecini zorlaştırdı.
- Apartheid dönemi kanunlarını uygulayan yöneticilerin HUK ile temasa geçmeyi reddetmesi, çoğu Güney Afrikalının ağızında buruk bir tat bıraktı ve iyileşme sürecine yardımcı olmadı.
- Yıllar boyunca çektikleri acıların boyutundan veya anlattıklarının gerçekliğinden şüphe edildiği hissiyle yaşayan mağdurlar için, failerin yaşananları doğrulayan ifadeler vermesi iyileştirici nitelikte oldu.
- Ne tuhaftır ki, failerin suçlarını kabul etmesi, hem aşağılayıcı hem de rahatlatıcı bir etki yaratmıştır; ki bazıları bu hissini iyileştirici olduğunu ifade etmiştir.

Güney Afrika'da gerçek bir uzlaşma yaşanması ve ülkenin evrensel insan haklarına saygılı, ırk ve cinsel ayrımcılık yapmayan bir demokrasiye kavuşması amacı için büyük emek veren Başkan Mandela'nın liderliği de tüm bu sürece yardımcı oldu.

Artılar ve eksiler

- Sürecin kamuya açık olması sayesinde hakikatler, daha önce hiçbir hakikat komisyonunda olmadığı kadar açığa çıktı.
- Apartheid rejiminde yapılan eylemlerin propaganda olduğunu hiç kimse söyleyemez.
- Mağdurların seslerinin duyulması sağlandı; ki bu tüm geçiş süreçleri açısından önemli bir adımdır.
- Saklı kalan hususların ortaya çıkması için bir olanak sağlandı.
- Pek çok kişinin hayatta kalması için gerekli olan yanıtlar alındı.
- Cesetlerin mezarlardan çıkarılmasından sonra aileler, kaybettikleri yakınlarını usulüne göre uğurlayabildi.
- Ülkemizde yaşananlar açığa çıktı ve insanlık dışı hareketlerde bulunanların yüzlerindeki maske düştü.
- Batı'da hakim olan iyileşme anlayışının ötesine geçmek için bir fırsat doğdu, zaten Afrika halkının sorunlarının çözümü için Afrika'ya özgü çözümlere gerek olduğuna dair uzun zamandır var olan inanış da bazı vakalar ile doğrulanmış oldu.

- Ruanda ve Gacaca süreci örneğinde olduğu gibi, ıslah edici adalet anlayışı aracılığı ile Afrika Hukuku'nu inceleme fırsatı doğdu.
- Gerçekçi bir uzlaşmanın sağlanması için temel atıldı.
- Yaşananların hatırlanması için özel anma mekanları yaratıldı.

Öte yandan,

- Süreç çok uzun sürmedi, tüm Güney Afrika'luların sürece katılma fırsatı olmadı.
- Ulusal uzlaşma vaat edildiği oranda sağlanamadı.
- Sürecin, faillere avantaj sağladığı görüşü doğdu, çünkü faillere derhal af tanınmasına rağmen, mağdur olanların gördükleri zarar hala yeterince tazmin edilmiş değil; mağdurların çoğunluğu kısıtlı eğitim olanakları nedeniyle nesiller boyu süren bir yoksulluk içinde yaşıyor.
- Hükümetimiz, nedense önerileri uygulama hususunda istekli davranmadı ve sivil toplum kuruluşları ve ilgili tarafların şikayetlerine rağmen bu durumu düzeltmek için pek çaba sarf edilmedi.
- Yasal meselelere daha çok odaklanıldı ve bu alanda çalışan STK'ların ısrarı olmasaydı psikolojik sonuçlar ele alınmayacaktı.
- Toplu insan hakları ihlallerine (infaz, kaçırma ve hapsedme vs.) odaklanıldığı için sosyo-ekonomik sorunların sonuçları ortaya konulmadı; yani siyahların düzgün bir eğitime ve sağlık hizmetlerine erişiminin olmadığı, doğdukları yerlerden zorla gönderildikleri ve ne doğumdan gelen haklarının ne de güvenli bir ortamda çalışma haklarının kendilerine tanınmadığı gerçeği ortaya konulmadı.

Devam eden bu sosyal sorunlar hala toplumsal acılara ve travmaya neden olmaktadır.

Türkiye için bazı önerilerde bulunmayı düşündüm ama ülkeniz koşullarını tam olarak bilmeden çözüm önerilerinde bulunmanın haddini bilmezlik olacağını hissettim. Önümüzdeki iki gün boyunca sizlerden gelen yorumları dinledikçe belki bir öneride bulunabilirim.

Şu an için söyleyebileceğim bir kaç husus var:

- Hakikat komisyonları, herkese uyan bir kalıp olarak asla görülmemelidir.
- Bu süreçlerin temel alacağı kültürel ve dilsel parametreleri vurgulamak önemlidir.
- Hakikati arama süreci her zaman alttan yukarı doğru olmalıdır, aksi takdirde yerel toplulukların süreci benimsememesi riski doğar.
- Adaletin sağlanması sorusunu doğrudan ele alınması ve halkın ve kültürün değerleri ile uyumlu bir sürecin izlenmesi faydalı olur.

Teşekkür ederim!

Yararlanılan Kaynaklar

Looking Back Reaching Forward: Reflections From The Truth and Reconciliation Commission Of South Africa. Charles Villa-Vicencio ve Wilhelm Verwoerd. University of Cape Town Press, 2000

No Future Without Forgiveness. Desmond Tutu. Rider, 1999

To Remember and To Heal. Theological and Psychological Reflections on the Truth Commission. Editörler: H Russel Botman ve Robin Petersen. Human and Rousseau, 1996

A Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission. Alex Boraine. Oxford University Pres, Güney Afrika, 2000

B. Dünyadan Perspektifler

III. Karola Dillenburger, Devam Eden Toplumsal Travmalarla Başa Çıkma: Kuzey İrlanda'dan Deneyimler

Coğrafi olarak Kuzey İrlanda, İrlanda adasının kuzey kıyısında yer almaktadır. Siyasi açıdan hükümeti Londra'da bulunan Birleşik Krallık'a aittir, adanın geri kalan kısmında bulunan İrlanda Cumhuriyeti'nin yönetimi ise Dublin'dedir. İrlanda'nın Birleşik Krallık ile olan uzun ve sorunlu siyaset ve toprak egemenliği ilişkisi ayrıntılı olarak belgelenmiştir. 1921 yılında adanın bugünkü sınırlara göre bölünmesiyle sorunlar doruğa ulaşmıştır. En son şiddet dalgası (Troubles⁶ olarak anılmaktadır) 1969 yılında başlamıştır. 35 yıl süren şiddet döneminin ardından, 1994/95'te ateşkes müzakereleri yapılmış ve 1998'de barış anlaşması yapılmasını büyük çoğunlukla destekleyen bir referandum gerçekleştirilmiştir. Bugün Birleşik Krallığın bir parçası kalmakla beraber Kuzey İrlanda Belfast'ta bulunan bir vekil hükümet/meclis tarafından yönetilmektedir. İki ana siyasi gündemi yani Birleşik Krallığa sadık kalmayı ve İrlanda Cumhuriyeti ile birleşmeyi ayrı ayrı temsil eden bir başbakanı ve bir başbakan yardımcısı bulunmaktadır.

Travmatik Yas

35 yıl süren Troubles döneminde bu bölünmüş toplumun her iki tarafından da 3.600 insan yaşamlarını mezhep savaşlarında kaybetti ve 40.000'den fazla insan yaralandı.

⁶ ç.n. 'Dertler' ya da 'Sorunlar' olarak çevrilebilir ancak literatürde İngilizce haliyle özel isim olarak kullanılmaktadır.

Kuzey İrlanda'daki 1,6 milyon insanın tamamının şu veya bu şekilde etkilendiğini söylemek doğru olur.

“Yakın Birinin kaybı yaşamdaki en yıkıcı deneyimdir.”
(Londra Yas Ağ1, 2001).

Troubles döneminin etkilerini değerlendirmek üzere 1984-1992 yılları arasında Kuzey İrlanda Yas Çalışması (**NI Bereavement Study, NIBS**) yürütülmüştür.⁷ 2004 yılında ise bir 20 yıllık bir takip çalışması gerçekleştirilmiştir.⁸ Bu çalışmada ele alınan soru aşırı şiddetin bireysel akıl sağlığı, aile yaşamı, toplumsal koşullar ve topluluk üzerine psikolojik etkileri üzerinedir. Çalışmaya doğrudan Troubles nedeniyle kocalarını kaybeden 81 duldan oluşan bir örneklem dâhil edilmiştir. Çalışma başladığında mağdurlara dair herhangi bir demografik ya da kişisel bilgi edinilememiş olmasına rağmen bu erkeklerin çoğunun yakın suikast ve genellikle eşleri ve çocuklarının önünde cereyan eden araç bombalaması benzeri korkunç koşullar altında öldürüldüklerini bulduk. Araştırma araçları arasında doğrudan gözlem, özel olarak tasarlanmış bir NIBS Anket formu ve genel akıl sağlığının tespitinde geçerliliği kanıtlanmış bir Genel Sağlık Anketi (GHQ-30) yer almaktaydı.

Başlangıçta bu dullara ulaşmak üzere bir eşik bekçisi (gatekeeper) yaklaşımı kullanıldı yani mağdur destek gruplarına üyelerinin çalışmaya katılımları konusunda görüşleri soruldu. Posta yolu ile ulaştırılan anket formlarının ardından az sayıda yarı-yapılandırılmış görüşme yapıldı.

NIBS Sonuçları

Tablo 1, uzun süreli bir yasın ardından, NIBS çalışmasına katılan dulların GHQ puanlarının, kısa süre önce meydana gelen Enniskillen Anma Günü Bombalamasında yakınlarını kaybedenler hariç, genel olarak kadınların ve dulların puanlarından çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Troubles dullarının akıl sağlığı zaman içinde iyileşme göstermekle beraber genellikle olaydan 10-30 yıl geçmiş olmasına rağmen diğer olaylarla ilgili yas tutan dulların ya da kadınların puanlarından daha kötü seyrediyordu.

⁷ Dillenburg, 1992

⁸ Dillenburg, Fargas ve Akbonzada, 2008

Tablo 1: NIBS Dulları ile dulların, kadınların ve kısa süre önce dul kalanların GHQ puanlarının karşılaştırılması.

	Kadınlar	Dullar	Enniskenen	NIBS 1	NIBS 2	NIBS 3
Sayı	303	358	26	25	42	14
Zaman/Kayıp	Tümü	Tümü	< 1 yıl	1-5 yıl	5-10 yıl	10-30 yıl
GHQ Orta	3,1 (5,3)	5,1 (3,1)	18,3 (6,5)	14,0 (8,8)	7,3(6,8)	8,7(10,1)
% GHQ Oranı	% 22,8	-	-	% 67,2	-	% 42,9

A. Kayıplarla ilgili birincil travma geçiren bireyler

Dullar eşlerinin nasıl öldüklerini anlattı:

“Kocamı işe bırakırken, silahlı adamlar içinde benim ve en küçük çocuğumuzun da olduğu arabaya yaklaşmış kocamı vurdular. Kocam daha sonra kısa süre içinde hastanede hayatını kaybetti.”

“Bedenini görene kadar olanlara inanmadım. Ancak onu öyle yatarken gördükten sonra artık geri gelmeyeceğinin farkına vardım.”

Dini aidiyetler

Troubles dönemindeki şiddetin sıklıkla dini aidiyetler ve güvenlik sektöründe çalışma (örneğin güvenlik güçleri genellikle milliyetçi paramiliter gruplarca hedef alınıyordu.) üzerinden gerekçelendirilmesi nedeniyle, Tablo 2’de bu iki değişken ile dulların psikolojik sağlığı arasındaki ilişki gösterilmektedir. Potansiyel algılamaların aksine, tablonun tamamında benzer şekilde yüksek üzüntü düzeyleri tespit edilmiştir.

Tablo 2

Dulların dinleri ve kocalarının güvenlik ile ilgili çalışmalara katılımlarına göre GHQ puanları (Standart sapmalar parantezle verilmiştir)				
		Katolikler	Katolik Olmayanlar	Toplam
Eşleri güvenlik güçlerinde olan dullar	Frekans	8	28	36
	GHQ Ort.	10,0 (8,6)	9,2 (8,3)	9,4 (8,2)
Eşleri sivil olan dullar	Frekans	18	13	31
	GHQ Ort.	10,9 (7,5)	9,4 (9,6)	10,3 (8,3)
Toplam	Frekans	26	41	
	GHQ Ort.	10,6 (7,7)	9,3 (8,6)	

Dullar şiddetin nasıl hedef belirlediğinin farkında idi:

“Kocam fabrika çıkışında, bir minibüsteki silahlı adamlar tarafından vuruldu. Güvenlik güçlerinden olduğunu sanmışlardı.”

“Kocam evin yakınındaki açıklıkta yürürken kendi arkadaşları tarafından vuruldu. Mubbir olduğunu sanmışlardı ama değildi.”

İlişkinin niteliği

Evlilik ilişkisinin niteliğini değerlendirdik ve bunun güvenlik durumu ile psikolojik sağlık ile korelasyonunu yaparak kocalarının ölümünden önce daha iyi ilişkileri olanların ilişkileri iyi olmayanlara göre eşlerinin ölümü ile daha iyi başa çıktıklarını tespit ettik. Bu durum hem eşleri güvenlik güçlerinde olanlar hem de sivil olanlar için geçerliydi.

Tablo 3

Dulların kendi fiziksel sağlıklarına dair algılamalarına göre GHQ puanları (Standart sapmalar parantezle verilmiştir)			
Fiziksel Sağlık		İyi	Çok iyi değil
Eşleri güvenlik güçlerinde olan dullar	Frekans	18	18
	GHQ Ort.	7,5 (8,1)	11,3 (5,0)
Eşleri sivil olan dullar	Frekans	14	17
	GHQ Ort.	8,8 (6,6)	11,5 (9,5)
Toplam	Frekans	32	35
	GHQ Ort.	8,0 (7,4)	11,4 (7,9)

Dullar endişelerini tarif ettiler:

“İş arkadaşı üç yıl önce havaya uçurulmuştu. Bu olaydan sonra onun için çok endişelendim. Ama bunun gerçekten olacağını hiç düşünmemiştim.”

“Eşim bir şeyler içmek için maballedeki birabaneye gitmişti. Mekana gelen silahlı adamlar tarafından vuruldu. Sonradan kimliğini karıştırıp yanlışlıkla vurduklarını söylediler.”

Tartışma

NIBS çalışmasından elde edilen veriler yas sonuçlarını etkileyen bileşenlerin dulların kayıp anında ve ardından içinde buldukları toplumsal, psikolojik, ekonomik ve psikolojik bağlam tarafından belirlendiklerini göstermiştir. Kaybın kendisi ile bağlantılı birincil değişiklikler olduğunu ve bunların müdahaleler yoluyla gerçek anlamıyla etkilenemediğini ancak ikincil değişikliklerin etkilenebileceğini tespit ettik. Genel olarak, aile içindeki ve daha geniş toplumsal ağdaki ilişkiler ana etkenlerdi.

Kuzey İrlanda'da daha sonra ne oldu?

1995 ateşkesleri ile bunları izleyen Referandum ve 1998 tarihli Hayırlı Cuma Anlaşması'nın ardından yönetim 2001 yılında Kuzey İrlanda meclisine devredildi. Anlaşmazlıklar nedeniyle meclis birkaç kez askıya alınsa da en sonunda 2007'de yetkilerini geri aldı. Devam eden yıllarda mağdurlara ve uzlaşmaya yapılan mali yatırım önemli miktarlardaydı. 2000'de mağdur gruplarına (Mağdurlar Birimi) 3 milyon £ tutarında yatırım yapıldı ve Avrupa Barış ve Uzlaşma fonu bu yatırımlara büyük katkılarda bulundu:

- 1995-1999: PEACE I 400 milyon €
- 2000-2006: PEACE II 425 milyon €
- 2007-2013: PEACE III 333 milyon €

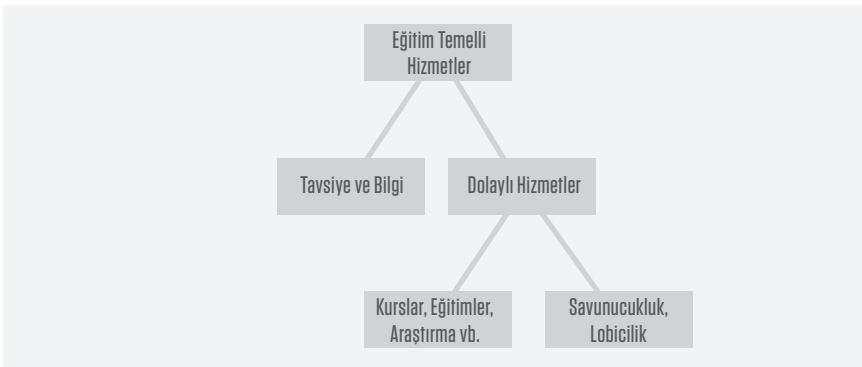
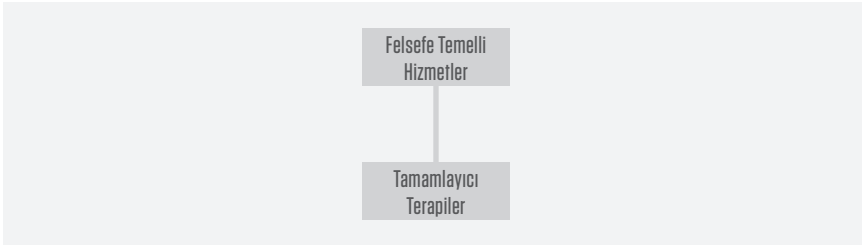
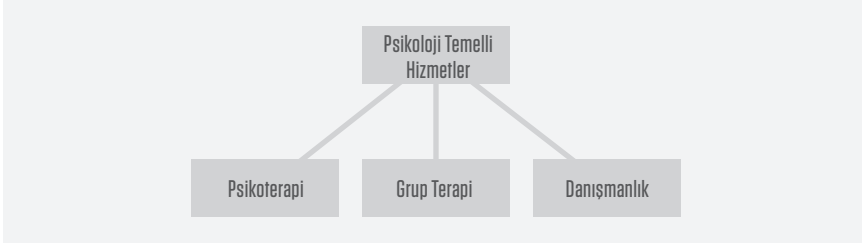
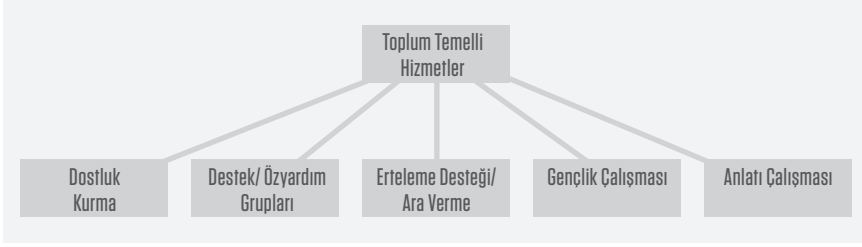
Şiddetten Etkilenen İnsanlar Çalışması (People Affected by Violence, PAVE):

Bu önemli yatırım çerçevesinde, Gönüllü Sektörde Terapi Amaçlı Hizmetlerin Etkinliği çalışmasını (2005-2008) yapmamız istendi. Fondan yararlanan tüm ana mağdur gruplarından araştırmaya katılmalarını istedik ve 26 gönüllü grup ile 75 bireysel hizmet kullanıcısı katıldı. Mağdur gruplarının çalışması üzerine Toplum Hizmetleri Anketini (CSQ) ve mağdurların deneyimlerini değerlendirmek için Troubles Dönemi Kişisel Deneyim ve Etkiler Anketini (PEIT-Q) geliştirdik. Aynı zamanda genel psikolojik sağlık (Genel Sağlık Anketi, GHQ-30), depresyon (Beck Depresyon Endeksi, BDI-II), ve post-travmatik stres için (Post-travmatik Stres Tanı Ölçeği, PDS) bir dizi doğruluğu kanıtlanmış ölçüm tekniğini kullandık. Zaman içinde değişimi ölçebilmek için bu test setini (üçer aylık aralıklarla) 4 kez uyguladık.

PAVE Çalışmasının Sonuçları

Mağdur gruplarına sunulan hizmetler dört kategoriden birinde toplanmaktadır (Şekil 1). Bazı gruplar daha geniş örgütlenmelerce oluşturulurken, çoğu kendilerinin de travma deneyimi ve destek ihtiyacı olmuş kişilerce kurulmuştu. Genel olarak bu gruplar birden fazla alanda destek sunuyordu ve sundukları hizmetler çoğunlukla etkililik üzerine kanıtlardan çok finansman durumlarına göre belirleniyordu. Grupların çoğu sunulan hizmetlerin ayrıntıları ile ilgili mevcut verilere sahip değildi, örneğin hizmet kullanıcılarının sayısı ya da geçmişlerinin ve hizmetin ne kadar süre ile hangi yoğunlukta verildiğinin kaydı tutulmuyordu.

Şekil 1: Hizmet kategorileri

Referans düzeydeki bireysel psikolojik sağlık göstergeleri genel sağlık eşliğinin üstündeydi ve ortalama değerlerden yüksek değerlere doğru değişiklik gösteren depresyon ve post-travmatik stresi yansıtıyordu (Tablo 4). Bu haliyle elde edilen puanlar daha önce anlatılan NIBS sonuçlarını onaylamaktaydı.

Tablo 4: Psikolojik sağlık durumu

Ölçümler	Puanlamalar	Ortalama	Yüzdeler
GHQ-30	0-4 düşük stres düzeyi 5-9 orta 10-30 yüksek 5 – eşik değer	10,69	% 67,3'ün puanı >= 5
BDI-II	5-9 normal iniş çıkışlar 10-18 hafif orta arası 19-29 orta ağır arası 30-63 ağır depresyon	19,35	% 51'in puanı >= 19
PDS	1-10 hafif PTSS 11-20 orta PTSS 21-35 orta – ağır arası 36-50 ağır PTSS	24,65	% 58,3'ün puanı >= 21 % 25'in puanı >= 36

Felsefe temelli hizmetler

Zaman içinde yani 3, 6 ve 9 ay sonrasında GHQ ve BDI ölçümlerinde, her ne kadar genel nüfus değerlerinin üzerinde olmaya devam etseler de, anlamlı iyileşmeler görüldü (Tablo 1). PDS ile ölçülen post-travmatik stres değişiklikleri anlamlı düzeylere erişmedi (Tablo 5).

Tablo 5: Zamana göre psikolojik sağlık

	Referans değer A1 n=73	A2 n=25	A3 n=20	A4 n=13
GHQ-30	10,2 (SD 9,7)GHQ Ort.	5,9 (SD 7,4)	7,6 (SD 8,9)	6,0 (SD 10,0)
BDI-II	19,3 (SD 13,8)	11,8 (SD 10,0)	12,3 (SD 11,5)	13,8 (SD 11,3)
PDS	25,4 (SD 15,0)	21,6 (SD 13,3)	16,7 (SD 14,0)	16,4 (SD 11,2)

Destek gruplarına katılan mağdurlar, özellikle de destek gruplarının kurulmasından önceki destek eksikliği ile kıyaslamaya giderek, aldıkları yardımdan memnuniyetlerini ifade ediyordu:

“Tüm bu yıllar boyunca giderek daha da kötüleşti. Hiçbir destek yoktu, yalnızca birbirimizle konuşabiliyorduk.”

“O zamanlar terapi yoktu. Bunun insanlar üzerinde ne kadar fazla etkisinin olduğunu o zamanlar anlaşıldığını sanmıyorum.”

Belirli hizmetlerin tam etkisinin ayrıştırılması çok güçlü. Çoğunda belirli hizmetlerden yararlananlar zaman içinde iyileşme göstermişti, ancak araştırılan hizmetten yararlanmayanlarda da anlamlı ölçüde iyileşme görülüyordu. Dostluk Kurma hizmetleri en azından PDS puanlarına göre kullanıcılarında anlamlı iyileşmeye neden olan tek istisnayıydı, çünkü dostluk kurma çalışmasına katılmayanlarda anlamlı iyileşme kaydedilmedi (refleksoloji de anlamlı değişikliğe neden olanlar arasında tespit edildi, ancak katılımcı sayısı bir sonuca varılması açısından çok azdı).

Sonuç olarak, psikolojik sağlık ve depresyon düzeyleri açısından zaman içinde anlamlı iyileşmeler olduğunu ancak PTSD belirtilerinin şiddetinde bunun gözlenmediğini tespit ettik. 30 yıl geçmiş olmasına rağmen ‘normal’ düzeylere erişilemediğini de belirledik. Burada aşikar soru elbette bunun sonraki kuşağı nasıl etkileyeceği idi.

Travmanın kuşaklar arası aktarımı sorusu, Yahudi Soykırımından kurtulanların yaşadığı travmaya, bunun çocuklarını nasıl etkileyeceğine ve aynı zamanda bazı ikinci kuşak Almanların sevgili babalarının II. Dünya Savaşı’nda yaptıklarını öğrendiklerinde nasıl travmatize olduklarına ilişkin olarak ele alınmıştı. Ancak, kuşaklar arası travma belirtilerinin benzer olup olmadığı veya travmatizasyonun travma geçirmiş ebeveyn travmasına/stresine bağlı olarak çocuklukta yaşanan mahrumiyete bağlı olup olmadığı kesinleştirilememiştir.

Çeşitli psikolojik kuramlar üzerinden farklı travma aktarımı modelleri geliştirilmiştir (Tablo 6). Açıkçası, tedavi ve destek terapistin benimseyeceği yaklaşıma göre farklılık gösterecektir.

Tablo 6: Travma aktarım modelleri⁹

	Kuram	Ortam	Ana Aktarım Etkeni
GHQ-30	Psiko-dinamik	Kişiler arası ilişkiler	Bilinçdışı yer değiştirmiş duygu
BDI-II	Sosyo-kültürel	Sosyalizasyon	Ebeveyn ve örnek olma
PDS	Aile Sistemleri	İletişim	İç içe geçme/ tuzağa düşme
PDS	Biyolojik	Genetik	PTSD’ye kalıtsal hassasiyet

⁹ Kellermann, 2001.

Kuşaklar arası travma aktarımı konusunu ¹⁰ araştırmak üzere 10-11 yaşlarındaki (yani Hayırlı Cuma Anlaşması'ndan sonra doğmuş olan) 179 ilkokul öğrencisinden 2 resim çizmelerini istedik:

- Şu anda Kuzey İrlanda'da yaşamak (**Resim A**);
- Ben doğmadan önce Kuzey İrlanda'da yaşamak (**Resim B**);

Çocukların resimlerini yönlendirmemek ve etkilememek için başlıklar dikkatle seçilmiştir. Resimlerini çizdikten sonra çocuklardan resimlerini kısaca anlatmalarını istedik (bu sayede yanlış yorumlamalardan kaçındık).

Bu çocukların ebeveynlerinden çatışma ve barış süreci hakkındaki görüşlerini ve siyasi şiddetle ilgili deneyimlerini öğrenmek üzere kısa bir anket formunu doldurmalarını istedik (73 ebeveyn katıldı).

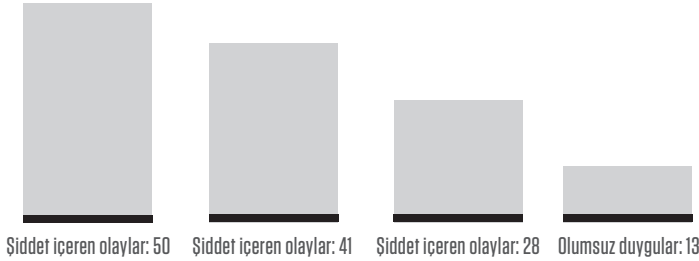
Katılanlar arasında kız çocuklarının sayısı (n=106) oğlanlardan (n=73) biraz daha fazla idi; yaş dağılımında ise 6. Sınıf (10 yaş; n=91) ile 7. Sınıfların (11 yaş; n=88) sayısı benzerdi. Çalışmada Kuzey İrlanda'da bulunan üç tip okulun tamamı temsil edildi. (Şekil 2)

Şekil 2: Okullarına göre katılan çocuklar ¹¹

Entegre okullar	37
Devlet kontrolündeki okullar	71
Katolik Kilisesi destekli okullar	71

Çocukların % 22'si (n=88) şiddet içeren resimler (A resminde n=16; B resminde n=64) çizerken; kısa görüşmede yalnızca 10 çocuk Troubles döneminde, 8 çocuk Dünya Savaşlarından bahsetti, 2 çocuk ise Troubles dönemini II. Dünya Savaşı ile karıştırdı (**Şekil 3**).

Şekil 3: Resimlerde tasvir edilen şiddet

¹⁰ Fargas ve Dillenburger, 2011.

¹¹ Fargas ve Dillenburger, 2011.

Çocukların Troubles dönemi hakkında nereden bilgi edindiklerini kestirmek güçtür, çünkü konu ilköğretim müfredatında kapsamamaktadır ve yalnızca 15 çocuğa ebeveynleri tarafından, 2 çocuğa diğer aile üyeleri tarafından anlatılmıştır ve çocuklardan bir olaylara tanık olmuş biri ise internette görmüştür.

Belki de çok şaşırtıcı olmayan bir biçimde kızlardan çok oğlanlar (%49'a %32) ve küçüklerden çok yaşça büyük olanlar (%48'e %31) şiddet içerikli resimler çizmiştir. Devam edilen okul türlerine bakıldığında, devlet kontrolündeki okullardan çok (%38) (genellikle Katolik Kilisesi tarafından yönetilen) destekli okullara giden çocukların (%51) şiddet içerikli resimler çizdiği görülmüştür. Entegre okullara giden çocuklar resimlerinde şiddeti en az tasvir eden (%19) gruptur.

Tablo 7, ebeveyn görüşleri ile çocukların şiddeti, kolluk çalışmalarını ve mezhep bölünmesi hakkında daha genel bilinci tasvirleri arasındaki genel korelasyonu göstermektedir. Tablo 8, çocukların resimlerinden yola çıkılarak çocuklar ve ebeveynleri arasında Troubles dönemi hakkındaki iletişimi göstermektedir.

Tablo 7: Şiddet resimlerini etkileyen unsurlar

Şiddet	Asayiş	Ortam
1. Ulusal kimlik	1. Ortakla yaşama	1. Ebeveynin yaşı
2. Siyasi kimlik	2. GFA tutumları	2. Ulusal kimlik
3. GFA tutumları	3. Öldürülen akrabası bulunması	3. Siyasi kimlik
4. Toplumsal cinsiyet tutumları	4. Mağdur kimliği	
5. Stresli olayları deneyimleme	5. GHQ-12	
6. Mağdur kimliği	6. İletişim	
7. Çocukla iletişim		

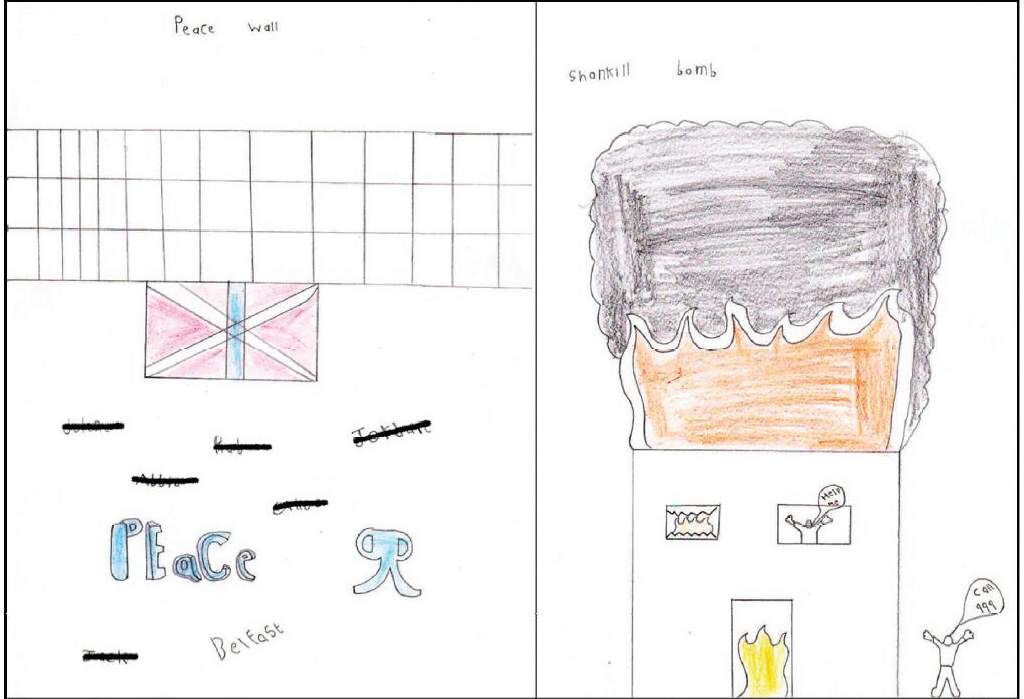
Tablo 8: Şiddet deneyimleri hakkında iletişim

	Bir/iki resimde şiddet				Resim B'de şiddet			
	Hayır		Evet		Hayır		Evet	
Çocukla konuşulmuş	16	%47	18	%53	16	%47	18	%53
Çocukla konuşulmamış	24	%61	15	%39	26	%67	13	%33
Toplam	40	%51	33	%45	42	%57	31	%43

Şekil 4-7 Dört farklı sonuca dair vaka çalışmalarını göstermektedir.

İlk vaka çalışması şiddet içeren imgeler çizen ve ebeveynleri Troubles döneminden bahsetmiş olan bir çocuğun resimlerini gösteriyor. Resimler mezhep farklılıklarının normalleşmesini, çocuğun durumu görece 'normal' olarak algılamasını gösteriyor.

Şekil 4: Mezhep farkının normalleşmesi

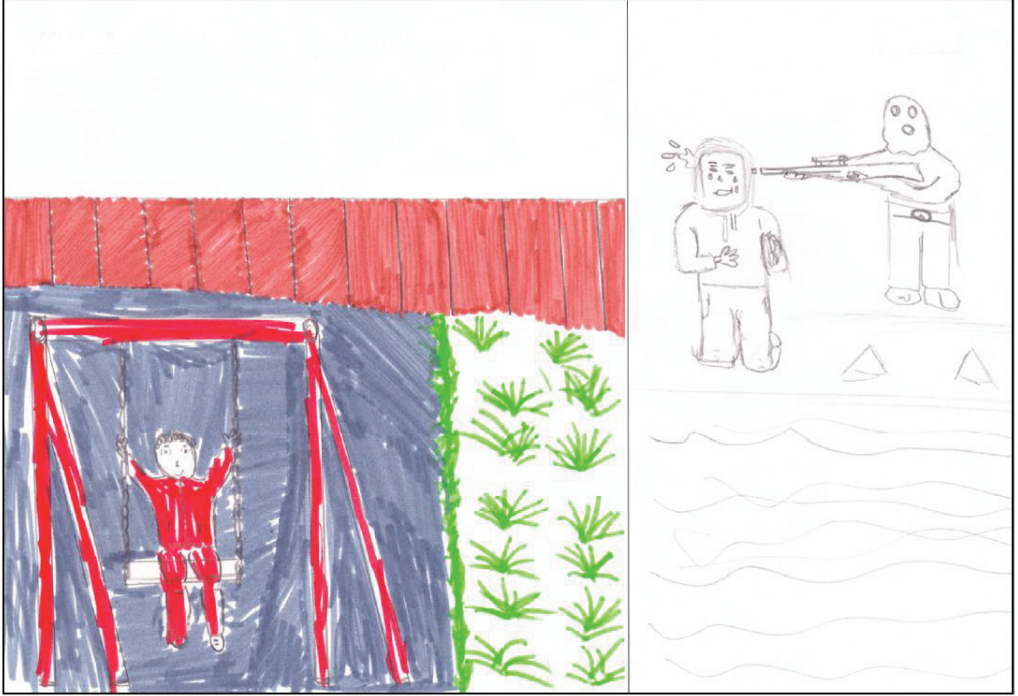
İkinci vaka çalışması şiddet içeren imgeler çizmeyen ancak ebeveynleri Troubles döneminden bahsetmiş olan bir çocuğun resimlerini gösteriyor. Resimler toplumsal bağlamın etkisini gösterir şekilde boş zaman ve eve dair barışçıl imgeler içeriyor.

Şekil 5: Toplumsal bağlamın etkisi

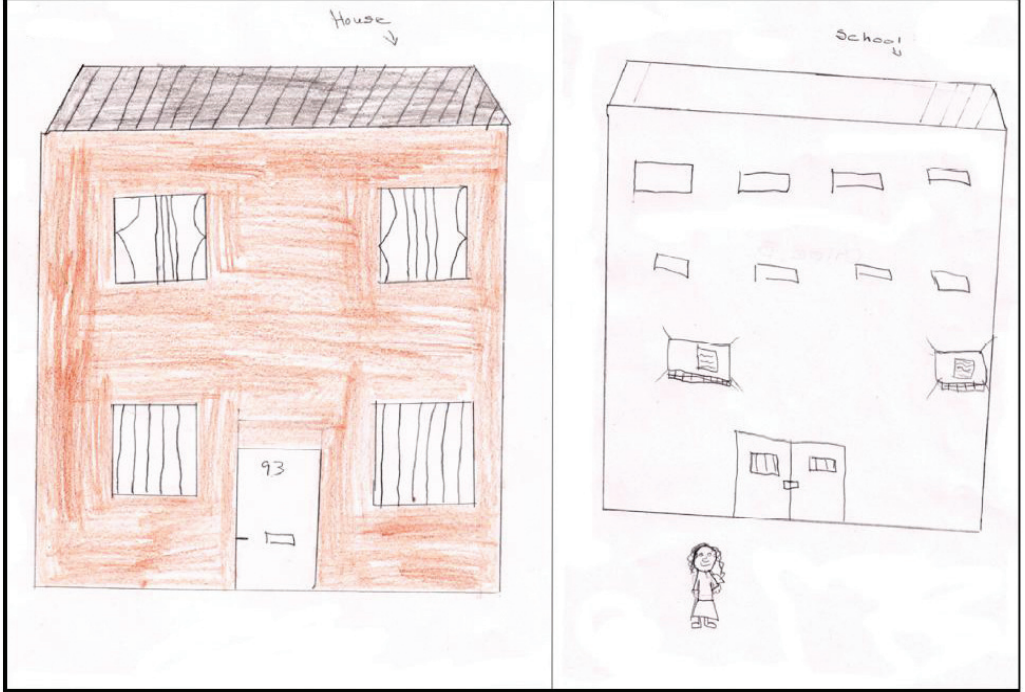
Üçüncü vaka çalışması şiddet içeren imgeler çizen ancak ebeveynleri Troubles döneminden bahsetmemiş olan bir çocuğun resimlerini gösteriyor. Çocuk net bir biçimde geçmişte (sağda) çok fazla şiddet içeren imgeler günümüzle ilgili olarak ise (solda) barışçıl imgeler kullanarak toplumda meydana gelen değişiklikleri kavramsallaştırmıştır.

Şekil 6: Geçiş toplumunda kavramsallaştırmalar ve deneyimler

Dördüncü vaka çalışması şiddet içeren imgeler çizmeyen ve ebeveynleri Troubles döneminden bahsetmemiş olan bir çocuğun resimlerini gösteriyor. Bu resimlerde Belfast kökenli “Ne söylersen söyle, bir şey söyleme” deyişinin kendini gösterdiği bir ‘sessizlik kültürü’ çizilmiştir.

Şekil 7: “Sessizlik kültürü”

Sonuç olarak, çoğunluğa bakıldığında Kuzey İrlanda'da büyümeye dair olumlu boyutlar vurgulanmakta ve Troubles dönemi hakkında çok az şey bilinmekte ya da hiçbir şey bilinmemektedir. Aslında dönem II. Dünya Savaşı ile de karıştırılmaktadır. Eğitim sistemi Troubles dönemini içermediğinden çocuklar müfredattan çok ebeveynlerinden ve akranlarından bilgi almaktadır.

Aktarıma dair bütünleştirici görüş

Bu çalışmalardan elde edilen bulgulara dayanarak 'kuşaklar arası etkinin farklı düzeyleri arasında hassas oynamalar' olduğunu düşünüyoruz. Travma aktarımı aşağıdakileri de içeren bir dizi karmaşık ve çoklu ilişkilere sahip etkenden kaynaklanmaktadır:

- Biyolojik yatkınlık,
- Bireysel gelişim öyküsü,
- Ailevi etkiler ve
- Okul ve eğitimi de içeren toplumsal durum.

Devam ederken

Ele alınması gereken nihai soru Kuzey İrlanda'da insanların devam eden toplumsal travma ile nasıl başa çıktıklarıdır. Bu sorunun yanıtı insanların kendilerini Mağdur (Kurban) mı yoksa Kurtulan (Hayatta Kalan) mı olarak algıladıkları ve hangisine göre davrandıklarından yatmaktadır. Kuzey İrlanda'da bu soru 'kimin mağdur/ kurtulan olduğuna kim karar verir?' sorusu ile daha da karmaşıklaşmıştır. Bu terimlerin anlamı tek başına siyaseten doğru sözcüklerin seçilmesinin ötesine geçmiştir. Giderek artan bir biçimde finansman ile ilişkili hale gelmektedir. Bunun nedeni genel hissiyatın 'mağdurların desteğe ihtiyacı vardır, kurtulanların ise yoktur' olmasıdır (Tablo 9).

Tablo 9: Mağduriyete dair kalıp yargılar

Olumsuz Kalıp Yargılar	Olumlu Kalıp Yargılar
<ul style="list-style-type: none">• hassasiyet, pasiflik, zayıflık• geçmişte bir anda tutsak kalmış olmak• kimliğin 'mağdur' olmaya indirgenmesi• çaresizlik ve umutsuzluk• medya ve siyasi kampanyalar	<ul style="list-style-type: none">• sempati, özen• değer verme ve tanıma• yardım, destek• maddi tazminat

Bu nedenle Kuzey İrlanda'da mağduriyet en az dört düzeyde görülen çok katmanlı bir kavramdır:

SİYASİ: Şiddetin iki tarafta da meşrulaşması.

EVRENSEL: Herkesin etkilenmiş olması.

İÇERMECİ: Geniş tanım; herkesin mağdur olması.

DIŞLAYICI: Mağdurlar arasında hiyerarşi; bazıları 'suçlu' mağdur olarak görülürken diğerlerinin 'masum' mağdur olması.

Ancak nihayetinde mağdur ya da kurtulan terimleri açıklama değil özet etiketlerdir.

Kişinin nasıl algılandığı ya da kendisini algılayışı şunlara dayanmaktadır:

- Kişisel öğrenme öyküsü. Söz konusu kişinin yaşamı boyunca hangi davranışlar öğrenilmekte ve pekiştirilmektedir?
- Hâkim koşullar. Kişi değerlendirildiğinde ne oluyor? Kişinin o dönemdeki mağdur/kurtulan olma kültürü ne? Bunlar zaman içinde değişebilir.
- Kültürel ya da meta koşullar. Hizmetler için politika ve usuller. Kaynaklara ve pekiştiricilere kimlerin erişimi bulunuyor?

Sonuçlar

Sonuç olarak, şunları tespit ettik:

- Psikolojik sağlık en fazla ilk 1-2 yılda iyileşmekte ancak 'normal' düzeylere ulaşmamaktadır;
- Gönüllü gruplar tarafından sunulan hizmetler yaygın olarak uzun süreli verilmelidir ancak uzun-süreli hizmetler daha etkili değildir.
- Dostluk kurma en etkili müdahale olarak görülmektedir.

Psikolojik sağlık topluluk şiddetine, travmatik kayıp ve yasa, yaralanmalara ve maddi kayba maruziyet ile etkilenmektedir. Toplumsal cinsiyet ve yaşa bağlı farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı görülmemekte ancak kentsel alanlar kırsaldan daha olumsuz etkilenmektedir. Eğitim açısından bir sessizlik kültürü hâkimdir ve Troubles dönemi yeniden gözden geçirilmiş olan ilkokul müfredatında yer almamaktadır. Çocukları geçmişleri ile ilgili eğitmek ebeveynlere/ ailelere/ akranlara bırakılmıştır.

Durumun düzeltilmesinin önemi; dünya çapında 180 milyon ergen ve genç yetişkinin engellerinin olması ve engellerin dörtte birinin yararlanma ve şiddetten kaynaklanması gerçeği ile ortaya konmaktadır.

Tavsiyeler

Travma ile Başa Çıkılması: 4 Boyutlu Model

Travma ile başa çıkılması konusunda 4 boyutlu bir planlama modeli önerilmektedir (**Şekil 8**):

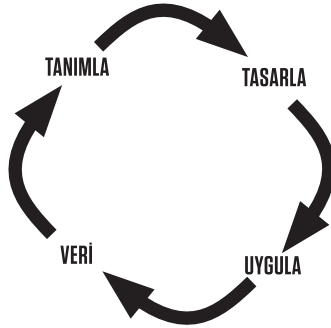
1) Hedef davranışları belirleme: Bu, ‘insanlar aslında ne yapıyor; ne yapmak istiyorlar ya da başa çıkabilmek için ne yapmalılar’ sorularına yanıt olacak davranışların net bir listesinin yapılmasını gerektirir.

2) Tasarlama: Birey, grup ve toplum için önem taşıyan olumlu potansiyel sonuçların belirlenmesi (güçlendirilmesi).

3) Uygulama: beklenmedik durumlara hazırlık; eğer-o halde ilişkileri = (1)’i yerine getirenler için olumlu sonuçlar söz konusudur;

4) Veriler: Koşulların etkinliğinin ölçülmesi = gerekirse değişiklik yapılması.

Şekil 8: Devam eden toplumsal travma ile başa çıkılması için 4 boyutlu hizmet modeli

Yararlanılan Kaynaklar

Dillenburger, K. ve Keenan, M. (2009). None of the As in ABA stands for autism: Dispelling the myths. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 34, 193-195.

Dillenburger, K., Fargas, M. ve Akhonzada, R. (2008). Long-term effects of political violence: Personal accounts across a 20-year period. *Qualitative Health Research*, 18, 1312-1322.

Dillenburger, K., Fargas, M. ve Akhonzada, R. (2008). Coping with post-ceasefire violence. *The Journal of Behavior Analysis of Offender and Victim Treatment and Prevention (JBAOVTP)*, 1, 98-114.

Dillenburger, K., Fargas, M. ve Akhonzada, R. (2008). Evidence-based practice. An exploration of the effectiveness of voluntary sector services for victims of community violence. *British Journal of Social Work*, 38, 1630-1647.

Dillenburger, K., Akhonzada, R., ve Fargas, M. (2007). Community services for people affected by violence. An exploration and categorization. *Journal of Social Work*, 8, 7-27.

Dillenburger, K., (2007) Behavior analytic perspective on victimology. *International Journal of Behavioral and Consultation Therapy*, 3, 433-448. Reprinted (2008) in *The Journal of Behavior Analysis of Offender and Victim Treatment and Prevention (JBAOVTP)*, 1, 5-19.

Dillenburger, K., Fargas, M. ve Akhonzada, R. (2007). Psychological impact of long term political violence. An exploration of community service users. *Traumatology*, 13, 15- 25.

Dillenburger, K. ve Keenan, M. (2001). Islands of pain in a sea of change: Behaviour analysis and bereavement, *European Journal of Behaviour Analysis*, 2, 187-207. (yorumlara yanıt).

Dillenburger, K. ve Keenan, M. (1994/2001). Bereavement: A behavioural process. *European Journal of Behaviour Analysis*, 2, 129-138. First published in *Irish Journal of Psychology*, 15, 524-539. Reprinted with peer commentaries.

Dillenburger, K. (2001). How can we help children deal with sudden and violent death? *Living and Learning*. Cambridge Centre for Behavioural Studies, 1 (2), 1-7. İnternet erişimi tarihi 04/03/2001, <http://www.behavior.org>. İspanyolcaya Çeviren Luis Valero (2004) Como podemos ayudar a los ninos a tartar con la muerte subita y violenta? Grupo Contextos, İnternet erişimi tarihi 06/29 2004, <http://www.conducta.org/>

Dillenburger, K. ve Keenan, M. (1994b). Bereavement: A behavioural process. *Irish Journal of Psychology*, 15, 524-539.

Dillenburger, K. (1992). *Violent bereavement: Widows in Northern Ireland*. Avebury. Ashgate Publishing Company.

Kellermann, Natan P.F. (2001). Transmission of Holocaust Trauma - An Integrative View. *Psychiatry Interpersonal and Biological Processes*. 64(3) Fall, 256-267. İbraniceye çevirisinin yayınlanma tarihi 2005.

London Bereavement Network (2001).

2. BÖLÜM

**TOPLUMSAL TRAVMAYI ANLAMAK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE
VE FARKLI DİSİPLİNLERDEN TRAVMAYA YAKLAŞIMLAR**

A. Tanıl Bora, Geçmişle Hesaplaşma: Niçin ve Nasıl?

1

Geçmişle hesaplaşma gerçekten niçin lüzumludur, lüzumlu mudur, önce bunu tartışmaya çalışacağım. Ondan sonra, geçmişle hesaplaşmanın yolları, yordamları ve zorlukları üzerinde biraz duracağım ikinci fasılda. Üçüncü olarak, Türkiye’de geçmişle hesaplaşma gündeminin meseleleri ve bununla ilgili zorluklar nelerdir ya da Türkiye’de geçmişle hesaplaşmanın özel zorlukları var mıdır, bunu biraz tartışmaya çalışacağım. Bütün bunlar “Geçmişle Hesaplaşma: Müşküller ve Yordamlar” başlıklı Birikim makalemde esas hatlarıyla ele alınıyor.¹² Burada bu metnin etrafında dönmekle birlikte, biraz daha ağırlıklı olarak özür meselesine, özür kavramına, özür deneyimlerine girmek istiyorum.

Sözünü ettiğim yazıda aktardığım Gündüz Aktan’ın bir sözüyle başlamak istiyorum bu “geçmişle hesaplaşma niçin lâzım?” meselesine. Yazıda Gündüz Aktan’ın herhâlde ölümünden bir iki sene önce bir mülakatta söylediği bir söze dikkat çekiyorum.¹³ Esas itibarıyla,

¹² Tanıl Bora, “Geçmişle Hesaplaşma: Müşküller ve Yordamlar. ‘Söyledim ve Vicdanımı Kurtardım’dan Ötesi?”, *Birikim*, No. 248, Aralık 2009, 7-17.

¹³ Gündüz Aktan, *Devrim Sevimay’ın söyleşi*, *Milliyet*, 18 Şubat 2007.

geçmişle hesaplaşmayla uğraşmanın lüzumsuz, fuzuli, hatta zararlı bir şey olduğunu söylüyor Gündüz Aktan o yazısında. Çünkü diyor, geçmişle hesaplaşma neyle ilgili yapılıır? Travmatik olaylarla ilgili yapılıır. Yani hesaplaşma gerektiren, arkasında acılar bırakmış, kayıplar bırakmış, mağduriyetler bırakmış olaylarla, travmatik olaylarla ilgili yapılıır. Ve bu olayların mağdurları, mazlumları vardır. Bu mağdurlar ve mazlumlar, kendilerini mutlak olarak yoksun bırakılmış ve mutlak olarak haklı hissederler. Sonsuz haklı hissederler; hiçbir şey onlara yetmez, ne yapsanız onları tatmin edemezsiniz, onların kayıplarını geri getiremezsiniz, onların acılarını gideremezsiniz. Yani olsa olsa kabuk bağlamış bir yarayı kanırtmış, kaşımış olursunuz, başka hiçbir işe yaramaz, diyor. Toplumlar ve insanlar için sağlıklı olan, geçmişe bakmayı bırakmak, geleceğe bakmak, bugüne ve geleceğe bakmak, inşa etmektir, yapmaktır, eylemektir. Yürüyüp gitmektir, geride kalanı unutmaktır. Ancak unutarak sağlıklı bir şekilde hayata devam edebilirsiniz. Kişiler için de bu böyledir, toplumlar için de bu böyledir. Bu, takdir edersiniz ki, güçlü bir görüş. Şu anlamda güçlü bir görüş: Bir kahve sohbetinde -kahve sohbetini aşağılamak için söylemiyorum, kahve sohbeti önemli bir hakikat zeminidir!- orada birisi bunu söylediğinde, “ya eyvallah” denebilecek bir sözdür bu. Ama bence öyle değil. Güçlü bir rakip anlamında güçlü bir söz. Ama alt edilmesi gereken, karşı çıkılması gereken bir söz.

Buna bir Amerikalı filozofun, Judith Butler’ın analiziyle karşılık verelim.¹⁴ Judith Butler, Freud’u eleştirerek, travmayla baş etmek, geçmişteki yıkıcı olaylarla, kısımlarla baş etmek konusunda Freud’la tartışarak bir şeyler söylüyor. Önce Freud’u aktarıyor bize: Freud’a göre, insanın uğradığı bir kayıpla baş etmesinin yolu, esas olarak onun yerine bir başkasını koyabilmesidir. Başarılı bir yas tutma bunu gerektirir. Bir sevdiğinizi kaybetmişsinizdir ya da geçmişinizde çok önemli olan bir parça sizden gitmiştir. Bunun yasını başarılı bir şekilde tutmanın, bunun üstesinden gelmenin sağlıklı yolu, Freud’a göre, onun yerine başka bir şey koymaktır. Başka bir şeye tutunmak, sevecek, bağlanacak, hayatı sizin için anlamlı kılacak başka bir şeye bağlanmak. İşte, Butler bunu eleştiriyor. Diyor ki, bir kayıpla sağlıklı bir şekilde baş etmenin yolu her şeyden önce hayatın değiştiğini kabul etmektir. Ve değişmiş olan hayata devam etme gücünü, enerjisini, iradesini göstermektir. O, artık yok. Bir şey oldu, çok önemli bir şey oldu ve artık bu bizim hayatımızı değiştirdi. Ben artık eski ben değilim, biz artık eski biz değiliz. Bizden bir şey gitti ya da bize bir şey oldu, bir şeyimiz yaralandı, bir şeyimiz koptu, bunu tanımak durumundayız. Ve ancak öyle devam edebiliriz. Hayatımızın değiştiğini, toplum olarak değiştiğimizi, insanlar olarak değiştiğimizi, hakikatimizin değiştiğini ya da -daha mütevazı olalım- gerçekliğimizin değiştiğini tanımak, fark etmek durumundayız. Ancak bunu bilerek devam edebiliriz. Hiçbir şey olmamış gibi davranamayız. Hiçbir şey olmamış gibi davranırsak, melankoliye savruluruz: Aslında hep vardır ya, bir kaybın kaybolduğunu, yitenin yittiğini kabul edememek. “O hâlâ var bir yerde” duygusuyla yaşamak... Başarısız yas, başarısız matem -Freud’un tabiriyle uyarlırsak. Bir yolu mutlak inkârdır. Onun da ötesinde mutlak olumlama. Bu gerçekten hem kişisel hem kolektif zihinleri yaralı kılar. Değişmiş olan bir durumu tanımayı reddetmek, olmuş bitmiş bir

¹⁴ Judith Butler, *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, (çev.) Başak Ertür, 2005, İstanbul: Metis Yayınları.

şeyin varlığını reddetmek, onun değiştirdiklerini görmeyi reddetmek... Bu hakikaten eksik kılar. Hafızayla uğraşmak, hafıza çalışması denen şey -daha siyasi tabirle geçmişle hesaplaşmak- işte bunun için gereklidir. Bu psikik, ruhsal ve zihinsel mekanizmalarla, o anlamda "sağlıklı olmakla" ilgili belki spekülâtif bulunabilecek bütün o tartışmayı bir kenara bırakalım, hiç spekülâtif olmayan şöyle bir gerçek var. O meşhur slogan; dünyanın çeşitli yerlerindeki geçmişle hesaplaşma deneyimlerinin pek sık benzer laflarla başvurduğu o slogan: "Bir daha asla!" Her şeyden önce bunun için gereklidir.

Gündüz Aktan'ın yaptığı gibi, geçmişteki bu travmatik deneyimleri gayet serin bir şekilde, yansız bir şekilde, travmatik diye geçip, "olması gerekliydi", "yapacak başka bir şey yoktu", "ne yapsaydık ki", ya da "atalarımız ne yapsalardı ki" gözüyle görenleri, o geçmişte olanları geçiştiren tutumlarıyla yüzleştirmek için özellikle, "Bir daha asla!" ilkesi bence her şeyden daha önemli. Geçmişteki kıyımlarla, toplu ölümlerle, sürgünlerle, kitlesel cinayetlerle, kıyımlarla, soykırımlarla, nasıl adlandırırsak bunlarla hesaplaşmak... Her şeyden önce, ilk ele aldığımız psikik boyuttaki meseleden de önce, böyle şeylerin bir daha olmaması gerektiğini, bunun bir cürüm, ahlaki açıdan ve hukuki açıdan bir suç olduğunu zihinlere kazımak, metinlere de kazımak ve bununla ilgili bir duyarlılık oluşturmak... Buna benzer alametler belirdiğinde, buna benzer hareketler ortaya çıktığında, ilk adımlar atıldığında, bununla ilgili bir duyarlılık oluşturmak, engel oluşturmak önemli her şeyden önce. "Bir daha asla!" bilincine sahip olmak. Ve buradan hareketle, ancak bu noktadan sonra Gündüz Aktan'la hemfikir olabiliriz. Geçmişle gerçekten ancak geleceği kurma süreci içerisinde hesaplaşılabilir, ama ancak o hesaplaşmayı yaptıktan sonra. Diyalektik bir süreç olarak düşünerek bunu. O, "Bir daha asla!" ilkesiyle ancak geleceği kurabiliriz. Geçmişte olmuş olanları, -yine o serinkanlı, yansız ifadeyle söyleyelim- travmatik olayları unutarak, "oldu artık", "ne olduysa oldu" diyerek, geçiştirerek, geleceği sağlıklı bir şekilde kuramayız. Onlarla ilgili, o "Bir daha asla!" ilkesini sağlam bir şekilde oturtmadan geleceği kuramayız. Ama şunu da bilmeliyiz ki bütün bunlar geleceği kurmak içindir. Çünkü Freud'dan bahsettik, psikanalize değindik de, yaptığımız şey bir terapi değil. Sadece bir terapi değil. Sonsuz bir kolektif psikanaliz seansından söz etmiyoruz. Siyasi bir konudan söz ediyoruz. O zaman meselemiz eninde sonunda geleceği kurmakla ilgilidir. Ama onun koşulu, onun olmazsa olmaz koşulu, işte o "Bir daha asla!" ilkesini güçlü bir şekilde oturtmak. Ve onun koşulu da gerçekten geçmişle hesaplaşmaktır. Onun için geçmişle hesaplaşmak bir lüks değil, bir fantezi değil, bir yarayı kaşımak değil; yarayı gerçekten sağaltmak açısından zorunludur.

Şimdi zorluklara geleceğim. Zorluklara gelirken, Nick Smith adlı bir felsefe profesörünün Bilgi Üniversitesi Yayınlarından çıkmış, Hatalıydım, Özür Diliyorum adlı bir kitabı var.¹⁵ Onun verdiği bir örnek tam da bu "zorluk" probleminde bağlanmak açısından anlamlı, bu konuyu sürdürmek açısından da anlamlı. Kolektif suçla ya da bir kolektifin geçmişteki bir belayla, bir travmayla, bir kırımla, bir cinayetle, ahlaki bir suçla yüzleşmesinin zorluklarını

¹⁵ Nick Smith, *Hatalıydım, Özür Diliyorum. Özürlerin Anlamları*, (çev.) Krvañ Tanrıyar, 2010, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

tartışıyor bu kitabın bir yerinde Nick Smith. Diyelim ki Ermeni kırımını, soykırım, etnosid, ne diyeceksek; bununla yüzleşmede Türkiye, bugünkü Türkiye toplumunu oluşturan insanlar, Türkiye devleti, nasıl tanımlayacaksak, hangi kolektif özne, nasıl hesaplaşır ya da kolektif özne bu suçla nasıl özdeşleştirilebilir? Kim? Türkler mi? Türkiye toplumu mu? İttihat ve Terakki hükümeti mi? Onun içerisindeki Teşkilat-ı Mahsusa çetesi mi? Bir devamlılık içerisinde Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletleri silsilesi mi? Ama en önemlisi baştaki: Türkiye toplumunun bununla ilişkisi nasıl kurulur? Bunlar en hayati, en zor ve bu problemi de en içinden çıkılmaz hâle getiren ve mutlaka yüzleşilmesi gereken sorular. Bunları her şeyden önce sorular olarak koyalım; bunların matematiksel cevapları var mı, emin değilim. Tartışmak önemli, buna dikkat etmek önemli.

Buradan Nick Smith'in verdiği örneğe geleceğim. O diyor ki, bu tür kolektif öznelerin bir kolektif suçla ya da bir kolektifin özür dilemesini gerektiren bir ahlaki suçla hesaplaşmasını tartışabilmek için en iyi yol, daha ele gelir küçük bir kolektif tasarlamaktır. Yani, toplum, millet, halk, Türkler falan gibi büyük öznelerden önce, mesela bir sınıftaki öğrenciler gibi bir kolektif tasarlamak... O, şu örneği veriyor: Bir üniversitedeki felsefe bölümü, 14 hoca-dan oluşan bir felsefe bölümü, dilekçe veren öğrenciler tarafından cinsiyet ayrımcılığı uygulamakla suçlanıyor. Suçlamayla ilgili güçlü emareler var, deniyor ve felsefe bölümünün özür dilemesi bekleniyor. Cinsiyet ayrımcılığı uyguladığı, bazı öğrencileri aşağıladığı, haklarını ihlâl ettiği, kariyerlerine engel olduğu, taciz ettiği gibi çeşitli nedenlerle... Henüz bunların tam olarak ne olduğunu bilmiyoruz, ama böyle bir suçlama var ve nihayetinde bu felsefe bölümünden özür bekleniyor. Şimdi, bizim profesör diyor ki, kim özür dileyecek bu durumda? Bu farazi durumda 14 öğretim üyesinin içerisinde iki kişi var ki bunlardan bir tanesi zaten açıkça kadından filozof olmayacağını, geçmişte okumaya değer herhangi bir kadın filozof da olmadığını ve zaten buraya gelen kız talebelerin de koca bulmaktan öte bir ufuklarının olmadığını düşünüyor ve bunları söylüyor. Bir iki kişi var ki böyle söylemiyorlar, ama mesela iki kadeh içtiklerinde söyleyebilirler, buna yakınlar. Ama buna karşılık bölümde tam tersine bir tür pozitif ayrımcılık için uğraşan genç asistanlar da var; yani bölüme daha çok kadın gelsin diye çaba sarf edenler de var. Bunlardan bir tanesi terfi problemi olduğu için pek fazla sesini çıkaramıyor, çünkü onun da kariyeri söz konusu, ama aslında içi yanıyor, nefret ediyor bu olup bitenden. Geri kalanlar da bu konuda aslında çok bir fikre sahip değiller; o da var, bu da var diyorlar. İşte böyle bir topluluktan söz ediyoruz. Şimdi kim özür dileyecek? Kimler adına dileyecek? Bu, suçlananlar açısından, kendisinden özür beklenenler açısından bir tablo. Öbür tarafa baktığımız zaman şunu da bilmek gerekir diyor Nick Smith: Tam olarak ne olmuş? Cinsiyet ayrımcılığı uygulanıyor deniyor ve bununla ilgili bir şikâyet var, güçlü emareler var. Fakat, tam olarak ne olmuş? Bir taciz vakası mı var? Kim yapmış? Kime yapmış? Sınavlarda sorulan sorulara yansıyan bir gizli ayrımcılık var mı söze-gelimi? Günlük ilişkilerde böyle tatlı alaylarla, küçük basit dışlama taktikleriyle, zamanımızın tabiriyle mobbing yöntemleriyle yapılan şeyler mi var? Tam olarak ne var? Sonuçta, 14 hoca ve 30 öğrenciden müteşekkil bu küçük dünyada bile genellemelerle kimseye haksızlık etmeden ve gerçekten bir suçlu tespit edebilmek için, dolayısıyla kalıcı bir netice çıkarabilmek için, afakî sözler yerine mutlaka ayrıntılara bakmak gerektiğini, mutlaka somut suç, eylem ve somut sorumlu saptamak üzere bakmak gerektiğini söylüyor Nick Smith. Kimi suçlayacağımızı bilmeliyiz.

Kolektif özneleri büyük genellemelerle suçlamak çok tehlikelidir ve içinden çıkılmaz -analitik açıdan da içinden çıkılmaz, politik olarak da içinden çıkılmaz- noktalara götürebilir. Bu masum örneğimizde “felsefe bölümü cinsiyetçidir” demek ya da -büyük örneklerle doğru gidelim- “Almanlar soykırım yaptılar”, “Türkler soykırım yaptılar” demek gibi. Çünkü burada somut eylemi tartışmaktan çıkıp, çok kolaylıkla bir öznenin kimliğini tartışmaya varabiliriz. Ve buna da çok yatkın olunabildiğini biliyoruz -milliyetçi ideolojilerin güçlü damgasından ötürü... Türkler, Almanlar, Yahudiler diye düşünmek, o büyük genellemelerle somut eylemleri, somut siyasi öznelerin yapıp ettiklerini araya kaynatmak ve o ayrımları kaçırmak... Bütün bunların ne kadar tehlikeli olabildiğini biliyoruz. Bu, şu açıdan da tehlikeli: Gerçekten sorumlu tespit etmek, gerçekten suçlu olanı tespit etmek; iz bırakacak bir şekilde -iz bırakmakla intikam gibi bir şeyi kastetmiyorum- örnek olacak, emsal oluşturacak bir şekilde. O “Bir daha asla!” bilincini oluşturabilmek için, cezalar verebilmek için somut örnek lâzım bize, iz sürebilmek lâzım. Bu, Almanya ve Holocaust, Yahudi soykırımı bağlamında çok tartışılmış ve hâlâ tartışılan bir meseledir. Suçlu kim? Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi mi? Onun içerisindeki bir çekirdek lider grup mu? SS’ler mi özel olarak? Ya da tek tek sayabileceğimiz Heydrich, Goebbels, Himmler, Hitler diye gidebilecek sekiz on kişilik bir çete mi? Şu veya bu şekilde yüzünü başka yere çevirerek, bilmezden gelerek buna ortak olmuş bütün Alman toplumu mu? Sadece vicdanen, karalamamak, haksız yere suçlamamak için değil, gerçekten -tekrarlıyorum- kalıcı, iz bırakan ceza, yargılama pratikleri oluşturmak, gerçek suçluları saptamak için mutlaka ayrıntıya girmek ve iz sürmek gerekir. Bizim felsefe profesörünün, Nick Smith’in çıkardığı en önemli sonuç bu.

Geçmişle hesaplaşma bahsinde bizim açımızdan önemli olan bir noktaya getiriyor Nick Smith, “hafıza arşivi oluşturma” tabirini kullanıyor. Ona özgü bir tabir değil bu, literatürde çok sık rastladığımız bir tabir: Ayrıntılı bir hafıza arşivi oluşturmak. O büyük genellemelerin altına inip, somut olayları, tek tek somut mağdurları - İlhami Algör’ün Dersim kırımıyla ilgili çalışmasında yapmış olduğu gibi- tek tek mağdurların izini sürmek, rakamlarla ifade edilen mağdurları, o soyut mağdur kitesini, somut insanlar örneğinde gözümüzün önüne getirmek. Hangi siyasi öznelerin, sorumluların, hangi eylemleriyle, hangi saiklerle, nasıl meşrulaştırarak, bunu nasıl anlatarak, hangi adımları atarak bu felaketlere yol açtıklarını ortaya koymak. Kimlerin buna psikolojik, hukuki, siyasi, açık ve zımni destekler verdiklerini ortaya koymak.

Resmi “özür”lerle ilgili olarak da işin püf noktası burada yatıyor. Nick Smith’in de önemsedığı bir nokta bu, özellikle hükümetler, devletler özür dilediklerinde genellikle şu formu kullanıyorlar: “Şöyle şöyle bir şey olmuştur, esef duyuyoruz” diyorlar. Kim yaptı peki? Kendiliğinden olmadı ya? Deprem miydi, sel miydi, tufan mıydı? Kim yaptı? Bir de, tam olarak ne oldu? Esef duyulan şey neydi yani tam olarak? Sorumlu kim? Üç sene önce İstanbul’da bir geçmişle hesaplaşma konferansı olmuştur, uluslararası bir konferans. Orada Güney Afrika hakikat komisyonu deneyimini anlatan çok muhterem bir yargıç vardı, Alex Boraine. O bir örnek anlattı: Bir kadın, evladının kaybıyla ilgili tanıklık veren bir kadın, demiş ki: Ben affetmeye hazırım, her şeyi affetmeye hazırım. Ama bana kimi affedeceğimi gösterin! Bu bana muazzam etkileyici geliyor. Somut sorumlunun tespit edilmesi talebi. Genel özür

girişimlerinde en tehlikeli şey bu. “Kötü şeyler oldu, esef duyuyoruz”. Ne oldu? Kim yaptı? Esef duymaktan öte, sorumluluğu kim üstleniyor? Bana affedeceğim adamı göster, kadıncığın dediği gibi.

Üşenmeden, teferruat addetmeden, usanmadan bunların izini sürmek gerek. Giderek ayrıntılandırılan bir hafıza arşivi oluşturmak. Bunun gereği hukuki anlamda sorumluları tespit etmekten ibaret değil... Zaten hukuki sorumluluk eski tarihli olaylarda pek o kadar anlamlı olmayabilecektir zaten. Diyelim Ermeni kırımının iddianamesini hazırlamak ve yargılamak; bu ancak sembolik bir şey olabilir. Bu hafıza arşivini oluşturma süreci içerisinde, bizim gerçekten geçmişle hesaplaşmamız başlıbaşına önemlidir; zaten bu sürecin sonucundan önce bizzat uğraşın kendisidir geçmişle hesaplaşma denen şey. Bizzat o hafıza arşivini oluşturma deneyimi, o kurcalama, o iz sürme, o somut insan hikâyelerini, somut vakaları takip etmek. ‘İkincil’ sayacağınız şey, bunun sonucudur. Bu çabayı kamusalılaştırdığımız, alenileştirdiğiniz oranda, geçmişle hesaplaşmayı yapmış oluyorsunuz. İnsanlığa karşı suç nedir, bunu tasvir etmiş oluyorsunuz. Kuru bir hukuki ya da siyaset bilimsel tanım yapıp, onun tarihteki numunelerini aramanın ötesinde, hangi sosyal dinamiklerin, hangi siyasal bağlamın bunları mümkün kıldığına bakıyorsunuz. Örneğin Yahudi soykırımı: Toplama kamp-ları ve oradaki ‘rasyonalite’ nasıl bir mantıkla, nasıl bir ideolojiyle, nasıl bir örgütlenmeyle mümkün olabildi, bir cinayet bürokrasisi nasıl oluşabildi? Ancak bu soruları sorarak, bu cinayetlerin, insanlık suçlarının nasıl meydana gelebildiğini, dolayısıyla nasıl tekrar meydana gelebileceğini ve nasıl engellenebileceğini anlayabiliriz.

İnsanları bu konuda duyarlı kılabilmek için de bu gerekli. Büyük tarihsel anlatılar kuşkusuz gereklidir, onsuz hiçbir şeyi konumlandıramazsınız, ama ancak somut vakalara, insan yüzlerine, insan hikâyelerine indiğiniz zaman gerçekten bu konuda ideolojik ve duygusal engelleri olan, duyarsızlıkları olan, ‘örgütlü duyarsızlıkları’ olan insanlara da nüfuz etme şansını bulabilirsiniz. Ancak öyle bulabilirsiniz. Asla ‘hakikatle’ yüzleşmeyen, inkâr eden, “yoktur”, “olmamıştır” diyen ya da “ne olduysa oldu” diyen birisi, somut bir acı karşısında ezilip büzülebilecektir belki, belki bir an bir durabilecektir. Ancak öyle etkileyebilirsiniz onu, etkileyebileceksiniz.

Şimdi de çubuğu biraz öbür tarafa bükeceğim ama! Önemli bir Yahudi-Alman tarihçi, zamanımızın önemli tarihçilerinden biri, Holocaust üzerine uzmanlaşmış bir uzman olan Dan Diner şuna dikkat çekiyor:¹⁶ Diyor ki, aşağı yukarı 1980'lere kadar, 1970'lerin sonlarına kadar, Holocaust, Yahudi soykırımı, 20. yüzyıl tarihi ve İkinci Dünya Savaşı tarihi içinde bir teferruattan ibaretti. Tarih yazımlarında bu böyleydi. İşte, Rommel Kuzey Afrika'dan ilerledi, Stalingrad Alman ordusu tarafından kuşatıldı, o sırada bir de bu iş oldu, gibi konumlandırılan bir olaydı neredeyse. Evet, korkunç bir olaydı. Bir insanlık suçuydu. Fakat neticede savaşın o genel siyasal stratejik anlamı içerisinde, 20. yüzyıl tarihinin büyük siyasi anlatısı

¹⁶ Dan Diner, *Karşıt Hafızalar: Soykırımın Önemi ve Etkisi Üzerine*, (çev.) Hulki Demirel, 2011, İstanbul: İletişim Yayınları.

içerisinde araçsallaştırılıyordu. 1980'lerden sonra bu değişmeye başladı. Holocaust'un stratejik bir hikâyenin bir unsuru değil, oradan çekip çıkarılması gereken dünya-tarihsel bir felaket, korkunç bir olay, bir medeniyet kaybı olduğunun idrakine varıldı ve artık tarih yazımları buna göre değişti. Fakat, diyor Dan Diner, bunu olumlu bir gelişme olarak selamlamakla birlikte, bu sefer de öyle bir öbür tarafa savrulundu ki, bir tür zamansal yapısöküm uygulanarak, Holocaust olayı her türlü tarihsel bağlamdan koparıldı. Bu niçin oldu, nasıl oldu, nasıl mümkün olabildi, nasıl bir siyasi konjonktürde, nasıl bir sosyal ortamda bu felaketi doğuran sonuçlar meydana gelebildi soruları artık tamamen bir kenara bırakılıp, bir mutlak kötülük olarak tarihsel ve siyasi bağlamından çekilip çıkarıldı.

Bu sorunu başka bir yerden gelerek tartışan, günümüzün etkileyici Fransız filozoflarından Alain Badiou vardır bir de.¹⁷ İnsan haklarıyla ilgili sorgulayıcı kitabında o da benzer bir şeye dikkat çekiyor: Holocaust'u, soykırımı, bağlamından koparılıp bir mutlak kötülük olarak, akıl almaz bir şeytanlık, bir daha tekerrür edemeyecek, insanlık tarihine sığmayacak bir korkunçluk olarak bir büyük paranteze kapatan ve dolayısıyla onu anlamayı imkânsızlaştıran bir bakışa karşı uyarıyor. Ayrıntıya inmek, teferruat kovalamak, iz süren bir hafıza arşivi oluşturmak derken, mutlaka bu zaafa da düşmemek gerek kuşkusuz.

Şimdi geçmişle hesaplaşma çalışmalarında yine dikkatli olunması gereken riskli yöntemlere geçmek istiyorum.

2

Türkiye gündemine, Türkiye'nin bu meseleyle ilgili özel sorunlarına odaklanarak bu tartışmayı devam ettireceğim. Odaklanmak istediğim şey, geçmişle hesaplaşma yöntemleri içerisinde tartışmalı olan, riskli olan yöntemler. Hem kaçınılmaz olarak başvurulmuş, başvurulmaktan belki geri duramayacağımız yöntemlerin tetik durmayı gerektiren, başka sorunlara yol açabilecek ya da bizi arızaya uğratabilecek yanlarına dikkat çekmek.

Önce şu noktanın altını çizmek lazım: Geçmişle hesaplaşmanın Türkiye'yle, en azından Kürt sorunuyla ilgili bir yanı, bunun geçmişte kalmış bir mesele olmayıp sürmekte olan bir mesele olması. Geçmişte de kökleri var, geçmişte hesaplaşılması gereken büyük travmatik olaylar var. Ama bugün de devam etmekte olan bir süreç bu. Türkiye'de geçmişle hesaplaşmanın bütün sorunları, bugünün insan hakları sorunlarıyla doğrudan doğruya iç içe geçiyor. Oysa geçmişle hesaplaşmak belirli bir mesafeyi de gerektirir. Tek meselemiz geçmişle hesaplaşma değil kuşkusuz, ama geçmişle hesaplaşmayı konuştuğumuz için bu konuya dikkat çekiyorum. Bizde o mesafe açılmadı henüz. O mesafeyi kazanmaya ihtiyaç duyuyoruz.

Geçmişle baş etme uğraşlarında kullanılan yöntemlerle devam edelim. Bunları illa taktik olarak seçilen yöntemler gibi düşünmeyelim, insanların doğallıkla meylettiği yöntemler

¹⁷ Alain Badiou, *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, (çev.) Tuncay Birkan, 2004, İstanbul: Metis Yayınları.

olarak da düşünelim. Nitekim bunlarla ilgili sorunları, bu yöntemleri karalamak, geçersizleştirmek amacıyla değil, yine bir uyanıklık ve duyarlılık yükseltme kaygısıyla tartışmaya çalışacağım. Bunlardan birisi, filozof Hannah Arendt'in üzerinde durduğu bir nokta.¹⁸ Almanya'daki Yahudi soykırımıyla ilgili tartışmalarda duygusallaşmaya karşı uyarır Arendt. Ona göre, patetizm, yani aşırı duygusallık, bu tartışmaları duygusallığa boğmak, insanların duygularına hitap ederek tartışmayı yürütmek verimsizdir. Çünkü elle tutulur olmaktan çıkarır meseleyi. Somut bir suçlu saptamak, somut sonuç doğuracak bir yargılama yürütmenin, sadece hukuki anlamda değil, vicdani, ahlaki anlamda da bir yargılama yürütmenin önünde engeldir. Meseleyi duygusallığa boğmamak gerekir. Az evvel Kerem'in de dikkat çektiği gibi, salt hukuki düzlemde kalmak, yetersizdir, tehlikelidir. Ama öbür uca savrulmak da daha az tehlikeli değildir. Tarihsel bağlamdan koparmaya dönük aktardığım uyarılar da bu bakımdan önemli ve anlamlı.

Örneğin, kayıplar veren “gerçek” insanların tanıklığını bir sinema filmine dönüştürebiliriz. Bunu yaparken siyasi bağlamı, diyelim olayın Kürt olmakla ilgili boyutunu ve Türkiye'nin siyasi rejimi altında geçiyor olmasını çok arka plana atıp, salt bir insani dram olarak anlatabiliriz. Buna benzer sanatsal deneyimleri bol bol biliyoruz. Soralım şimdi: Bu ne işimize yarar? İnsanlık namına bir faydası var mıdır? Televizyon dizileriyle ilgili olarak bu sorun çok konuşuluyor, biliyorsunuz, Türkiye'nin yakın dönemini konu eden *Bu Kalp Seni Unutur mu?*, *Hatırla Sevgili...* gibi dizilerle ilgili çok tartışılıyor. Burada sunulan gerçeklik ne ölçüde Türkiye'nin siyasi gerçekliğini doğru bir şekilde aktarıyor? Ne ölçüde meseleleri doğru siyasi bağlama oturtuyor? Yoksa bu kaygıları biraz ihmal edebilir miyiz; bu konularla ilgili hiçbir bilgisi olmayan, o zamana dek bir duyarlılığı olmamış, bunları duymazdan, bilmezden, görmezden gelmiş insanlara, “böyle şeyler oldu bu memlekette”yi bir ucundan göstermek açısından yararını öne çıkarabilir miyiz? Bu sonsuz bir tartışma. Bana sorarsanız, minimalist bir yaklaşımla, “bir zerre katkısı varsa bile iyidir” demeye yatkınım. Ama bunu söylerken, bu tür konularla ilgili salt duygusal temelli çalışmaların yetersiz kalacağını, riskli olacağını, meseleyi bulandırabileceğini asla aklımdan çıkarmıyorum. Arendt'in uyarısını hiç unutmayalım. Belki fazla katı bir uyarıdır bu; duygusallığa tamamen kapanmak, salt serin hukuki, siyasi düzlemde, salt o dille konuşarak yol almak bana gerçekçi gelmiyor. Doğru da gelmiyor. Ama o uyarı yine de kulağımızda küpedir.

Yahudi soykırımının üzerinden çok kısa bir süre geçtikten sonra yürütülmüş olan ünlü bir tartışmaya dikkat çekmek istiyorum. (Söz ettiğim yazımda konu ettiğim Arendt-Jaspers tartışmasında da içerilen bir konu.) “Hesaplaşma nasıl yürütülmeli?” tartışması. Almanya'da bu tartışma özellikle canlı; 20. yüzyılın en büyük felaketi olan soykırımın olay yeri olması itibarıyla. Bir uçta, kendini sürekli kefarete ödemeye mahkûm bir günahkâr olarak gören bir tür mazoizme savrulmak var. Öteki uçta, günah keçileri tespit ederek her şeyi onların sırtına yıkmak. Almanya gerçekten geçmişle hesaplaşma deneyiminin en kanırtarak yaşandığı, en uzun süreye yayıldığı, hatta bazılarının biraz alay ederek söylediği gibi, bir tür milli spora

¹⁸ *Hannah Arendt, Kötülüğün Sıradanlığı-Adolf Eichmann Kudüs'te*, (çev.) Özge Çelik, 2009, Metis: İstanbul.

dönüştüğü bir yer. Hatta kimi siyaset bilimciler, İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman ulusunu kuran temel etmenlerden birinin, işte bu geçmişle hesaplaşma deneyimi olduğunu söylüyorlar. 20. yüzyılın ikinci yarısında Alman ulusunun ortak duygusunu oluşturmak açısından kurucu bir etmen olduğunu söylüyorlar bu geçmişle hesaplaşma deneyiminin. Dolayısıyla oradaki tartışmalara bakmak önemli.

Zikrettiğim iki uç tutumdan ilkinе dönersek, mazoizm denen tavrın Almanya’da gerçekten yaygın bir ruh hâli olduğunu, yaygın bir söylem olduğunu söyleyebiliriz. “Biz karanlık bir geçmişten geliyoruz”, “toplumumuzun otoriter yapısı...” söylemlerinde kendini gösteriyor. Kimileri bunu neredeyse özelleştirerek, yani Almanlığın kendisinde bir arıza görmeye yaklaşarak yapıyorlar. Daha yaygın tutum, Nazi felaketini var eden tarihsel koşullara, Almanya’nın tarihsel deneyimine, güçlü militarizm geleneğine, otoriter toplum yapısına eğilen analizlerdir. Neticede “150 yıllık, 200 yıllık bir tarihsel süreçte böyle yoğrulmuşuz... kötü bir mayamız var, utanmalı ve kendimize mukayyet olmalı, kendimizi değiştirmeliyiz” gibi özetlenebilecek bir teyakkuz halinin, tabii ki tüm toplumu kavramasa da, küçümsenmeyecek bir yaygınlıkta olduğunu gözleyebilirsiniz. Eebiyatında gözleyebilirsiniz, politik söylemde gözleyebilirsiniz, sinemada gözleyebilirsiniz... Bir zamandır, geçmişle hesaplaşma kadar, bu ruh hâliyle hesaplaşmak da bir mesele haline geldi artık Almanya’da. Bu ruh halinin ‘verimsizliğine’ dikkat çekiliyor. Çünkü gerçekten, böyle göğsünü jiletlercesine kendini kahretmek, kendini böyle büyük bir tarihsel suçun öznesi olarak lanetlemek, marazi bir noktaya varabilir, varabiliyor da. Dikkat edilmesi gereken, kolaylıkla sapılabilecek bir yönelim. Çünkü hesaplaşmamız gereken muazzam kötülükler var, sırtımızda muazzam bir yük var ve bu konuda şahane bir umursamazlık içerisindeyiz. Bunun farkında olan bir insan, başka hiçbir şey yapamayıp sadece utanabilir ve kendini kahredebilir, “Lanet olsun!”dan başka bir şey söyleyemeyebilir. Ne var ki, çok da yararı yok bunun.

Diğer uç, teşhisi çok kolay ve zaten siyasal ve toplumsal kültürümüzde antrenmanlı olduğumuz bir yöntem: Günah keçisi tespit etmek. Bütün dünyada da örnekleri çok fazla. Bir kırımdan, toplu cinayetten, sürgünden ya da bir rejimden, bir olağanüstü hâl rejiminin uygulanmasından sorumlu siyasal failler tespit etmek, hatta o siyasal failler içerisinde bir çekirdek tespit etmek, günahı onların sırtına yıkmak, onların bütün toplumu aldattığını, kandırdığını, bütün toplumu diktası altına alarak bunları yaptığını ya da el altından yaptırdığını söylemek. Bu çok konforlu bir yol tabii ve gerçek bir hesaplaşmanın önünde büyük bir engel. Çünkü o adamların -kadınlar genellikle olmuyor bunlar- nasıl olup da bunu yapabildiğini anlamak o zaman imkânsızlaşıyor, hatta gereksizleşiyor neredeyse. Bir günah keçisi bulup onun sırtına yıkıyorsunuz. İlk bölümde üzerinde durduğum ayrıntı gerekliliğini, somut vakaların izini sürme gerekliliğini bize tekrar hatırlatan bir tehlike.

İlginç bir noktaya değineyim bu arada. Özür dileme deneyimleri üzerine çalışan araştırmacılar saptıyorlar ki bazı dünya dillerinde özür kavramı yok; “özür diliyorum” diye bir kelime yok. Onun yerine geçen iki farklı anlam bulunabiliyor: Birisi, kendini kötülemek, kendini suçlamak, yani “sizden özür diliyorum” yerine, “ben aşağılık bir adamım” ya da “ben çok büyük bir kötülük yaptım” demek. Diğerisi ise, karşındakine sabır dilemek ve gösterdiği

tahammülden ötürü takdir bildirmek. Bazı dillerde de bu anlamda kelimeler varmış. “Özür diliyorum” yerine diyorsunuz ki, “Nasıl da tahammül gösterdin ve sabrettin, karşında utanç, hürmet ve saygıyla eğiliyorum”. Özrün böyle ikame ediliyor olması da bize bir şeyler söylüyor. Üzerinde düşünmeye değer olduğunu sanıyorum. Büyük bir sonuç, sihirli bir formül çıkarmayacağım buradan; lâkin gayet basitçe, özür dilemekle bir kötülük yaptığını kabul etmek arasındaki yakınlığı görüyoruz. Mağdurun acısına saygı göstermenin, onu tanımanın ve onun önünde eğilmenin de özürle yakınlığını görüyoruz. Zaten gerçekten anlam taşıyan, gerçekten hayatı değiştiren, mağdurların ve failerin durumunu değiştiren anlamlı özür deneyimlerinde, bu unsurların üçünün de bir şekilde olduğunu görüyoruz: Yapılmış bir kötülüğü ikrar etmek; bir failin -o fail adına veya bizzat onun tarafından- bir kötülük yaptığını tespit etmek ve adını koymak; bunun yanı sıra, mağdurun acısının, sabrının ve tahammülünün farkında olduğunuzu göstererek onun önünde eğilmek. Bu unsurları içeren bir özür jesti, gerçekten anlamlı olabiliyor. Çünkü geçmişle hesaplaşma deneyimleri içerisinde gerçekten önemli bir yer tutan özür pratiklerinin yaptığı şey, yapması gereken şey, fail ya da faili temsil eden taraf ile mağdur taraf arasında bir ortak ahlaki zemin kurmak. Onun öncesinde fail mağduru zaten ahlaki bir özne olarak, bizzat bir özne olarak tanımıyor. Onu yok edilmesi gereken, kendisine her şeyin yapılabileceği bir nesne gibi görüyor. Failin özür dilemesi ve bir suç işlediğini, bir kötülük yaptığını ikrar etmesi, her şeyden önce onlar arasında bir ilişki, bir ortak ahlaki zemin kuruyor. Burada özür bir kurucu edimdir. Sembolik bir merhamet ifadesinden farklı. Çünkü sadece failin değil, mağdurun da durumunu değiştiriyor; kendisi hakkındaki algısını değiştiriyor. Birbirleriyle ilişkilerini değiştiriyor, daha doğrusu, bunu yaptığı oranda bir anlam kazanıyor. Onun için -daha önce değindiğim bir konuya döneceğim- soyut özürler, neden bahsettiği belirsiz, tam olarak hangi suçtan bahsettiği belirsiz, kime hitap ettiği belirsiz ve kimin adına yapıldığı belirsiz jestler, zayıf ve işlevsiz jestler olarak kalmaya mahkûmlar. Ancak bu unsurları içeren jestler gerçekten “kanun hükmünde” jestler olabilirler, gerçekten bir anlam ifade edebilirler. Bu bakımdan da devletler adına, hükümetler adına dilenmiş gerçekten anlamlı özür örneklerine bakmak ve anlamlı jestler tasarlamak, hayal etmek, “keşke şöyle bir şey olsa”, “bir yerde şöyle bir sokak adı olsa”, “şöyle bir anıt olsa”, “bir devlet yetkilisi çıkıp şöyle bir şey söylese” gibi şeyleri hayal etmek, gayet naif ifade edeyim, hoşuma gidiyor. Bunları kurgulayarak belki gerçekleştirme ihtimalini var edebiliriz biraz, dayatabiliriz, zorlayabiliriz.

Geçmişle hesaplaşmayı duygusalığa boğmanın yanlışlığından söz ettik. Duygusalılık ya da duygu politikası diyelim, atılması gereken somut adımların, reformların vs. ikâmesi olamaz. Hatta tam tersine bunu imkânsızlaştırabilir. Buna benzer bir mesele: Hamaset meselesi. Hamaset, biliyorsunuz, kahramanlaştırıcı, heroikleştirici söylemlerdir. Geçmişle hesaplaşmanın önüne başarıyla dikilen engellerden birinin bu olduğunu düşünüyorum. Türkiye’de buna çok aşinayız. Bir toplu cinayeti, bir sürgünü, bir kırımını, bir linç meşrulaştırmak ya da meşrulaştırmaya bile, “bırakalım bunu, geçmişte kaldı, ne olduysa oldu” diyerek geçiştirmek için kullanılan en güçlü araçlardan biri hamaset. Yapılanın yüksek bir dava adına, bir ülkü adına yapıldığını söylemek... “Tamam, kötü bir şeyler de yapılmış olabilir, elimizin ayarı kaçmış olabilir, her neyse, ama vatani milleti kurtarmak için, senin bugün hayatta olabilmen için yapıldı bütün bunlar”... Böylece birilerini kahramanlaştırmak. Etkili bir yöntem

olduğunu biliyoruz bunun. Hatta Ermeni soykırımıyla ilgili, birçok insanı son kertede razı edebilen motifin bu olduğunu biliyoruz. “Biz yapmasak onlar yapacaktı” ya da “işte o sayede sen bugün varsın” gibi demagojiler. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in -Tansu Çiller’in hikmetli dil sürçmesiyle “Boğazlıyan Kaymakamı”-, kahramanlaştırılması gibi. Ya da İstiklal Harbi döneminde nice cinayet işleyen çete reislerinden Topal Osman’ın Giresun’da denize nazır heykelinin dikilmesi gibi.

Bu hamasete karşı bir alternatif hamasetin gerekli ve anlamlı olduğunu düşünüyorum. Kendi alternatif kahramanlarımızı yaratmalıyız. Yaratmak derken, hiç yoktan yapılacak bir şey değil tabii. Zaten var olan birtakım eylemleri hatıra getirmek, onları yapanları kahramanlaştırmak ve esas onların yüceltilecek, saygıyla önünde eğilinecek, anıtı dikilecek insanlar olduğunu anlatmak. Almanya’da geçmişle hesaplaşma politikasının araçlarından biri de bu. Hem soykırımı karşı, hem genel olarak Nazi rejimine karşı çok mütevazı araçlarla, belki yalnızca iki üç kişiye mesaj iletebileceğini bilerek çalışma yapan insanlar var mesela. İHOP’un Diyalog dergisinin birinci sayısında “Kızıl Orkestra” hakkında kısa bir yazı yazmıştım.¹⁹ Kızıl Orkestra, komünist partisi üyelerinden liberallere, muhafazakârlara, koyu Katoliklere, hatta bir aralar Nazi partisinin üyesi olmuş, fakat sonra tövbe etmiş insanlara kadar uzanan, çok geniş yelpazeye yayılan bir örgüt. Nazilere çeşitli yöntemlerle direniş göstermeye çalışmış bir örgüt. Neler yapmışlar, neler yapmaya çalışmışlar? En tepede, diyeyim, subay olan ve karargâhlara sızabilen birkaç kişi, Sovyetler Birliği ve Britanya askeri istihbaratına bilgi sızdırmış. En uç noktada bunu yapanlar var, ama ‘aşağıda’ da şunu yapanlar da var mesela: Birkaç insanın bir araya gelmesinin yadırganmayacağı dışçı muayenehaneleri gibi yerlerde buluşup, daktiloyla tıkr tıkr, tek tek yazarak, “Ey Almanlar, sesinizi çıkarın, hiçbir şey yapamıyorsanız bari bu cani sürüsüne yüz vermeyin, buğzedin” diyen bir bildiri hazırlayıp, yerleri belli olmasın diye çeşitli postanelerden ayrı ayrı, aylar süren bir çabayla, yüzlerce adrese mektup göndermekten tutun; üç dört liseli kız çocuğunun, toplama kamplarına nakil yapan trenlerin transfer noktalarındaki istasyonlarda durup, ölüme gönderilen esirlerin avuçlarına gizlice bir çiçek, bir sabun tutuşturmak gibi, hakikaten sadece romantik bir anlam atfedebileceğimiz küçük dayanışma eylemlerine kadar, bir şeyler yapmaya çalışmış bir şebeke bu Kızıl Orkestra. İşte bunlar, gerçek kahramanlardır. Topal Osman değil, bunlar kahramanlardır. Yapacağı şeyin rejimin yıkılmasına bir etkisi olacağını pek umamadan, ölüme götürülen bir adama “bir şey yapamıyorum ama farkındayım” mesajı verebilmek gibi naif bir vicdani edim için kendini riske atan insanlar bunlar. İnsanca kahramanlığın, insanlık namına kahramanlığın, insan hakları kahramanlığının nice hikâyesini bulursunuz. Bunları çok önemsiyorum. Ben bu Kızıl Orkestra’nın hikâyesini okuduğumda gerçekten gözlerim yaşardı. Bu yöntemi ihmal etmemek gerektiğini düşünüyorum. Yöntem derken, ısrarla tekrarlıyorum, bu sadece hesaplı bir taktik değil. Biz bunu yapay bir şekilde, bir ‘psikolojik harekât’ olarak yapacak değiliz. Bunun zaten içimizden gelmesi gereken bir şey olduğunu düşünüyorum. Bu tür hikâyeleri bulup buluşturmaya ve evet, abartmaya ihtiyacımız var. Bize iyi gelecek bu. Ve bunun insanları etkilemek ve onla-

¹⁹ Tanıl Bora, “Nazilere Karşı Bir Direniş Ağı: Kızıl Orkestra”, *Diyalog*, No. 1, Mayıs-Haziran 2009, 114-118.

rın içindeki iyiye, ne kadar küçük bir tohum olursa olsun, su verebilmek için olmazsa olmaz bir yöntem olduğunu düşünüyorum. Alternatif hamaset fikirleri ve figürleri...

3

Şimdi, Türkiye’de bu kadar çok insanın içini yakan travmaların varlığına karşılık, neden geçmişle hesaplaşmayla ilgili böyle büyük bir kayıtsızlığın olduğu sorusunun cevabını aramaya çalışalım; aslında esas odağımız bu.

Burada, yine Birikim’deki yazımda kullandığım motifleri tekrarlayacağım. Bunlardan birisi, söz konusu kayıtsızlığın nedenine dair sorunun bir cevabını da oluşturabilir: Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş motiflerinden birini oluşturan “sıfır mazi siyaseti”. “Yeni Türkiye”nin inşasının, bir tarihi sıfırlama iddiasına dayanması... Erken Cumhuriyet dönemiyle ilgilenenler bilirler, o dönemin söyleminde hep “yeni Türkiye” denir. O dönemde Osmanlı geçmişiyle radikal bir kopuşun politik olarak benimsendiğini biliyoruz. Hatta o yakın geçmişle kopuşun altını iyice çizmek için muhayyel bir uzak geçmiş icat edildiğini biliyoruz. Yine dönemin tabiriyle “kablettarih” zamanlara, yani tarih öncesi zamanlara uzanan bir kadim Türklük tahayyül edilip, oradan yeni bir tarih biçildiğini, olmayan bir tarih biçildiğini biliyoruz. Bu, bir “sıfır mazi” siyasetidir, maziyi sıfırlama siyaseti. Hatta Kemalist aydınlanmacılık, iddiasını biraz da bu sıfır mazi temeline dayandırır. Şöyle ki, Avrupa hâlâ Ortaçağ’ın yükünü taşıyordur, hâlâ Hıristiyanlığın, engizisyonların, haçlı seferlerinin, emperyalizmin kötü yükünü sırtında taşıyordur ve kendi aydınlanmacı ideallerine bu nedenle uzaktır. Oysa Türkiye böyle bir geçmiş yükünden tamamen arınmış, tamamen sıfırdan başlayan bir ulus olarak, aydınlanmanın, modernleşmenin kazanımlarını sıfır kilometrede devralmış bir yeni ulus olarak, bütün bu günahlardan, bütün bu tarih yükünden azadedir. Kuşkusuz Türk Tarih Tezinin bununla çelişen yanları olduğu açıktır, ama o uzak tarihi de soyut, ülküsel bir tarih olarak, gerçek bir tarihten ziyade, geleceğe dönük, sıfırdan başlayan yeni ulus iddiasıyla bağlantılı düşünebiliriz. Biliyorsunuz, daha sonra resmi tarihin yeniden kurgulanışında Osmanlı ve İslâm tarihiyle ‘barışarak’ biraz değişecektir bu kurgu. Ama bu motif alttan alta güçlüdür. Türkiye Cumhuriyeti bir imparatorluk bakiyesi üzerine, bir imparatorluk artığı üzerine kurulmuş bir modern ulus devlet ve bu deneyimi yücelterek kendi resmi tarihini kuruyor. İmparatorluk mevkiini-mertebesini kaybetmiş olmayı ya da bir imparatorluğun yıkılmış olmasını, bir travma olarak değil, bir arınma olarak kuruyor Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihi. “Gereksiz yükü attık”, “safraıy attık”, “öz Türk tarihimize ve kimliğimize döndük” söylemiyle... Böylece emperyal tarihi -en azından erken Cumhuriyet tarihinde- bir arıza gibi, bir kaza gibi sunar. Bu bir kere geçmişe sırtını dönen bir tutum. Özetle diyebiliriz ki, resmi tarih, özellikle erken Cumhuriyet döneminden, geçmişle analitik bir ilişkiyi, -bunu illa hesaplaşma gibi duygu yüklü ya da siyasi bir anlam yüklü bir terim gibi kullanmamız da gerekmez-, geçmişe gerçekten eğilmeyi neredeyse men eden, gereksiz gören bir söylem kurdu. Bunun güçlü bir etken olduğunu düşünüyorum. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu eliti ağırlıklı Balkan kökenliydi biliyorsunuz ve kendi yurtlarından vazgeçmiş, kendi yurtlarını arkada bırakmış, kendi yurtları üzerine tekrar düşünmeyi, hatta bunun nostaljisini ve melankolisini bile reddetmiş bir kuşaktı. O defteri kapatmış, en azından buna çalışan bir kuşaktı. Sıfır mazi siyasetinin bu elit yapısıyla da ilgisi var.

Bununla bağlantılı tartışmaya getireceğim bir başka nokta ise sosyal psikoloji ya da belki sosyal psişe bağlamında düşünülmesi gereken bir etken. Bunu da psikolog Oğuz Cebeci'nin bir analizinden aktaracağım.²⁰ Oğuz Cebeci sosyal psikoloji açısından bir analiz yapıyor ve Türkiye toplumunun çok ağır travmalar yaşadığını, muazzam bir dönüşümden geçtiğini hatırlatıyor. Siyasi önemi olan büyük travmaları kastettiğini düşünmeyin sadece, çok daha basit, gündelik sosyallik içerisindeki meseleleri de hesaba katarak söylüyor bunu: Çok hızlı bir kentleşme, çok hızlı bir modernleşme süreci, eski değerlerin hızla erozyona uğraması ve onların yerine yeni değerlerin pek oturamaması... Hızlı modernleşme sürecinin yanı sıra, -bunların hepsini Oğuz Cebeci söylemiyor, ben ilave ediyorum-, çok hızlı bir şekilde piyasa toplumuna dönüşmek, ki Türkiye toplumunun, Türkiye kapitalizminin 1980 sonrasındaki 'piyasalaşma' süreci, gerçekten dünyada emsali az görülecek hızda katedilmiş bir süreç. Bütün bunların beraberinde getirdiği büyük sarsıntılar var, büyük travmalar var. Hayatı açıklamakla ilgili, "ne olduk, ne oluyoruz?"la ilgili, basit gündelik travmaları da hesaba katarak... Türkiye toplumunun, diyor Oğuz Cebeci, bütün bunlarla, bu ağır travmalarla baş etmekteki yaygın yöntemi, bunların üzerinden aşmak. Yani bunları görmezden gelip, pratik pragmatik günlük yaşamın gairesine sivrulmek, hatta kendini eğlenceye vurmak. Yaşama dair basit şeylere tutunmak. Küçük umutlara tutunmak. Bir tür vitalist pragmatizm diyebiliriz buna. Ne oldu ne bitti, başımıza neler geldi, neden böyle oldu, bunlarla yüzleşmeyi neredeyse reddederek yüzünü pratik olana çevirmek ve içindeki ufuneti de, o açıklayamadığı sıkıntıyı, bunaltıyı da gündelik hercümerce gömmek... eğlenceyle, dizilerle, yarışma programlarıyla, maçla savurup atmak. Tam teşekküllü bir analiz değil kuşkusuz bu aktardığım. Ama burada bizi düşündürecek bir şeyler var. Kimileri bundan afaki ve makro çözümlere gidip şöyle yerlere varabilirler belki: Türkiye toplumunun önemli bir nüfusunun -Türk, Kürt, Türkmen ve Balkan- silsile hâlinde göç ve göçebelik deneyimlerinden gelen, yerleşikleşmeyle sorunlu halinden, bir tür gel geçliğe, yatkınlığından söz edebilirler. Böyle sosyal psişe analizleri risklidir; spekülâtif açıdan oynayabiliriz. Fakat, analiz beri dursun, salt betimsel olarak, soysal manzara olarak baktığımızda, Oğuz Cebeci'nin yaptığı tasvirde doğruluk payının yüksek olduğunu düşünüyorum. Hâldeki toplumsal durumumuza baktığımızda, gerçekten travmalarıyla yüzleşmek ve durup kendine bakmakla başı hoş olmayan, televizyon, eğlence, kavga dövüş, "tutunma çabası" vs. karambolu içinde travmasını alt etmeyi seçmiş ya da buna meyilli bir toplumsal manzaradan söz edebiliriz.

Bu belki "kaderciliğe" de yorulabilir. Ama tek bir etkene bağlayamayacağımızı düşünüyorum. Türkiye'de özellikle 1980 sonrasında, 1970'lerde kullanılmış bir teorik tabirle "lumpen kapitalistleşme (ve modernleşme)" diyebileceğimiz, olağanüstü hızlı şekilde bir piyasa toplumuna dönüşme sürecinin de bunda amil olduğunu düşünüyorum; bu sürecin her şeyi dağıtıp yeniden kurgulayan ve fragmanlaştıran etkisinin belirleyici olduğunu düşünüyorum. Ama bunu da tek etken olarak iddia edemem. Hegemonik etken olarak iddia edebilirim, ama birçok etken buna eklenilebilir. Evet, kaderci toplum tasavvurundan söz edilebilir. Göçebelik ve göçmenlikle ilgili çok şey söylenebilir.

²⁰ Oğuz Cebeci, *Neşe Düzel'in söyleşi*, *Radikal*, 2 Şubat 2004.

Daha spekülâtif bir başka bahse gelelim: Yine fiyakalı bir tabirle “nisyan katmanları” ifadesini kullanıyorum Birikim’deki yazımda. Unutuş katmanları da diyebiliriz. Modern Türkiye’nin siyasal tarihinde, unutulmuş, unutulmaya terk edilmiş, hatırlanması men edilmiş çok sayıda siyasal toplumsal travma var. Bunun listesini uzun uzadıya çıkarabiliriz: 19. yüzyıl sonundaki Ermeni kırımını, büyük 1915 kırımını, Balkan savaşları, Kafkas göçü, daha eskiye gidersek ve İstiklâl Harbinin aynı zamanda bir iç savaş olduğunu da düşünürsek, o iç savaşla ilgili deneyimler, 6-7 Eylül, Dersim ve diğer Kürt kırımları, 1960-1980 dönemine girersek, orada zaten başlı başına geniş bir gündem var, en büyüğü herhâlde Maraş olmak üzere, kanlı Pazar, bizzat 12 Eylül, Sivas-Madımak. Daha da sayabiliriz. Erken Cumhuriyet dönemindeki radikal laisizm politikaları bağlamında dindarlara yönelik uygulanan politikalar mesela - kibarca söylersek. Çok geniş bir listemiz var. Bu listedeki hemen hemen bütün başlıkların sistematik bir unutuşa tabi tutulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nasıl ki Dan Diner 20. yüzyıl tarihinde Holocaust’un ancak 1980’lerde “dönemin bir vakası” olmaktan çıkıp, bir yüzyıl olayı ve bir medeniyet kaybı felaketi olarak öne çıkarıldığına dikkat çekiyorsa, biz de Türkiye için geçmişle hesaplaşma gündeminin ancak 1990’dan sonra gündeme gelmeye başladığını söyleyebiliriz. Örneğin 1960-1980 dönemi, toplumun siyasal açıdan en reşit olduğu dönemdir ve muazzam bir siyasal radikalizmin ve kutuplaşmanın olduğu bir dönemdir. Fakat o dönemde, özellikle bu konuları kurcalaması beklenebilecek olan solun dahi gündeminde bu meselelerin olmadığını görüyoruz. Neden? Bu ayrı bir bahis. Bir günah olarak söylemiyorum bunu; soğukkanlı bir tespit olarak söylüyorum. Dolayısıyla, çok gecikmiş, çok birikmiş ve üst üste binmiş birçok unutuş var, militan bir unutuşa maruz bırakılmış muazzam deneyimler var. Bu da başlı başına sorunu büyütüyor. Bir kere deneyim yok. Alışmamışız. Geçmişle hesaplaşma tecrübesi yaşadığımız bir olay yok ve aynı anda bir sürü olay duruyor önümüzde. Mağdur öznelere göre farklılaşan öncelikler var, bunlar çatışıyor. Kimisi için en büyük felaket, her şeyin anahtarı, bütün felaketlerin anası olan felaket, 12 Eylül olabilir örneğin. Veya diyebiliriz ki büyük dönüm noktası Ermeni kırımıdır -her şeyin başlangıcı, kurucu günah. Ya da başka bir şey diyebiliriz, Kürt kırımlarını söyleyebiliriz, Dersim’i söyleyebiliriz. Oysa illa da “buradan başladı” diye düşünmek gerekmez. Eminim burada bir oylama yapsak, öncelikle hesaplaşılması gereken, en ağır travmalara yol açmış üç olayı sıralasak, sanırım farklı listeler çıkar. Peki bu bir sorun mu? Şöyle bir sorun olabilir: Farklı öncelikler birbirinin önüne geçebilir, rekabet oluşabilir. Olabildiğini de görüyoruz: “Esas benim mağduriyetime bak”, “siz esas şuna bakın”, “onu anladık ama esas buna bak”... Böylesi tartışmaların tanışıyoruz. Bu tartışma kilitleyici ve verimsiz olabildiği gibi, duyarlılık arttırmaya çabalarken duyarsızlaştırıcı sonuçlar da doğurabiliyor. Hem bir nicelik problemiyle karşı karşıyayız -çok olay var, hepsinin de ele alınması gerek-, hem de nitel bir problemle karşı karşıyayız -bunlar arasında bir öncelik rekabeti ciddi bir baskı oluşturuyor ve olumsuz sonuçlar doğurabiliyor.

*

Nasıl bağlayabiliriz? Bu konuyla meşgul olan kimi teorisyenler de diyorlar ki, geçmişle hesaplaşmanın salih yolu, en uygun yolu, geçmişle sorgulayarak yol açtığı zararları telafi eden ve o feci işlerin bir daha gerçekleşmesinin önüne geçen yapılar kurmaktır. Reformlar yapmaktır. Ya da -mümkünse!- devrim yapmaktır. Hayatı, düzeni, toplumu o yönde de-

tirmektir. Böylelikle gemiŖle zımnem ama kökten hesaplaŖırsınız. Belki Gündüz Aktan'ın söylediğiyle irtibatlanabilecek bir Ŗey bu. Ama onun statükocu yorumu değil de, devrimci yorumu. Yani gemiŖin üzerine konuŖmak, gemiŖi sorgulamak, buna mesai ayırmak yerine, oradan çıkarılan sonuçlarla eylemek, kurmak, baŖka türlü yapmak. Ben yine de, adlı adınca gemiŖle hesaplaŖma deneyiminin lüzumuna inanıyorum.

B. Nazan Üstündağ, Siyaset ve Travma

2003 Esenyurt-Istanbul

“Buraya köyümüz yakılınca geldik. Burada da rahat etmedik. Bizim gibilerin ördüğü duvarı yıkan birileri hep çıkar. Kürdüz diye çok saldırıya uğradık. Daha geçende amcamın oğluyla mahalleli çocuk kavgasından kapışmış. Baktım arkasında 10 kişi bu bizim eve doğru koşuyor. Yüzü gözü kan içinde. Hastaneye gittik rapor aldık. Dava edicez dedik. Geldiler özür dilediler. Kabul etmedim. Ta ki bunların vergide çalışan bi memur akrabaları var onu araya koyuncaya kadar. Ben buna dedim ki bak biz ölmenin de öldürmenin de kolay olmadığını biliyoruz. Siz bilmiyorsunuz. Biz şapkamızı başımıza takıp herşeyi geride bırakıp gitmeyi de biliriz. İlk olmaz. Sonra affettik bunları.”

2006 Bostaniçi-Van

“Bak ben çok terörist öldürdüm. Çiller’le resmim var. Ama bi gün bizim köyün çeşmesinde bekleyen kızların üstüne bomba değdi. Artık dedik yapmayız bu işi. Bizi buraya getirdiler. Kan üstünden siyaset olmaz kızım. Bu benim hanım inşaate temizliğine gider. Bizde iş güç yok. He olsa çalışır mıyım? 50 Liraya emir alır mıyım? Ceviz ağaçlarımız vardı. Herşeyimiz vardı. Ceviz ağaçlarının gölgesinde büyüdük biz. Ceviz ağaçlarımızı geri istiyorum”.

“Okulda ne mutlu Türküm diyene demiyorum. Ne mutlu Kürdüm diyene diyorum. Abla Türkler niye bizden bu kadar nefret ediyor?”

Bugün Türkiye’de sayıları tam bilinmese de 4 milyona yakın zorunlu göç mağduru, 17 bin civarında kayıp ve faili meçhul, onbinlerce aktif, pasif, savaşmış ya da halen savaşan militan, binlerce tutuklu, binlerce mülteci ve gene sayısını bilmediğimiz ancak 10 binlerle ölçülebi-
lecek ve sıcak savaşta bulunmuş asker var. Türkiye gittikçe daha çok kurbanlar, meçhuller, failer, hainler, tanıklar ve şehitler ülkesi oluyor. Devlet şiddeti kimi zaman bombalarla, kimi zaman gazla, copla, mayınla, kimi zaman gözaltıyla, istihbaratla, tutuklama yoluyla insanların tüm ilişkilerine nüfuz ediyor, bedenleri ve dünyaları parçalıyor. Üstelik devlet şiddeti hakikatleri yok ederek, çarpıtarak, dolaşımını engelleyerek kendini yeniden üretiyor ve devletin ürettiği bilgiyi sorgulayan herkesle kıyasıya mücadele ediyor. Bu sebeptendir ki ezilenler için deneyimlerini tarifleyecek ve “iletebilecek” ikna edici diller ve sözcükler yaratmak son derece önem taşıyor.

Türkiye’nin değişen siyasi ve sosyal coğrafyasında anlam haritalarımızı yeniden inşa etmek ve ortaklaştırabilmek ya da en azından birbiriyle konuşur hale getirmek için yeni kavramlara ve o kavramlar etrafında toplumsal ve tarihsel süreçleri tartışmaya ihtiyacımız var. “Toplumsal travma” son dönemde dünyada yaşanan çatışmaların etkilerini ortaya koymak için sıkça başvurulan bir kavram. Her kavram ve etrafında üretilen lugat imkanlar kadar sınırlar da içerir. Daha önceden ismini koyamadığımız bazı şeyleri görünür kılarken, bazılarını da gözden uzaklaştırır. Benim bu yazıdaki amacım kısaca toplumsal travma kavramının sosyal bilimlerde nasıl tartışıldığından bahsetmek, farklı bakış açılarını haritalandırmak ve Türkiye bağlamında bu kavramla iş yapmanın açtığı kapılar kadar, taşıdığı riskleri de ortaya koymak.

Önce sosyal bilimler ve toplumsal travma konusuyla başlayalım:

Sosyal bilimlerde toplumsal travma kavramının ortaya çıkması ve yaygın biçimde kullanılması son 30 yılda gerçekleşmiş bir şey. Ancak son on yılda bu kavram öylesi hızlı bir biçimde dolaşıma girdi ki, bugün bazı yazarlar bir travma imparatorluğundan bile bahsediyorlar. Aşağıda bu travma imparatorluğu meselesinden söz edeceğim. Ancak daha önce sosyal bilimlerin toplumsal travmaya yaklaşımında iki farklı bakış açısı olduğunu hatırlamakta fayda var.

Travma ve Mağduriyet

Sosyal bilimlerde yaygın olarak karşılaştığımız birinci bakış açısı büyük kayıplara uğramış toplumlarda ortaya çıkan bazı toplumsal semptomların, kişisel travmalarda yaşanan semptomlara benzediğini gözlemler. Buna göre toplumsal travma kavramı; şiddet, şok, büyük adaletsizlik ve yıkım yaşayan toplulukların deneyimlerini anlamak için faydalıdır. Ayrıca

bu kavram kayıp sonrası iyileşmenin toplumsal düzeyde nasıl olacağı konusunda bize yol gösterebilir.

Bu bakış açısına göre olağanüstü bir felakete karşılaşan birey nasıl ki ruhsal olarak yaralanır, toplumda da benzer bir süreç işlemektedir. Felakete uğramış toplumlarda ilişkiler zedelenmiş, kendini yeniden üretme mekanizmaları kesintiye uğramış, maddi yaşam koşulları en mahrem alanları da kapsayacak şekilde dönüşüme uğratılmış, acının hızı ve yoğunluğu, yası hem sürekli hem de fark edilmez derecede olağan kılmıştır. Elbette ki travmaya uğramış bir bireyin hayatı nasıl deneyimlediği ancak ve en fazla onun kendi anlattıklarından yola çıkarak anlaşılabilir. O yüzden travmanın tedavi edildiği yer klinik, tedavinin öncelikli müdahale nesnesi ise dildir. Psikiyatrist hastasının kendi başına gelenleri anlamlandırmasını ve anlatılabilir kılmasını sağlamak için uğraş verir. Böylelikle hafızanın dili, hafızanın kendisi ve deneyim yeniden inşa edilerek ruhsal yara başa çıkılabilir hale getirilir.

Benzer bir süreç toplumsal düzeyde de yaşanır. Burada travmanın semptomları toplumsal hafızada kendini gösterecektir ve toplumun kendi hakkında anlattığı hikayeler öncelikli müdahale alanıdır.

Nasıl ki birey travma sonrasında geçmişe takılı kalabilir, kendi tarihini tutarlı bir şekilde anlatamaz, ya da travmasını yaratan olaya özlemle bağlanabilir, ya da travmayı tekrar tekrar yaşayabilir; toplumlar da yaşadıkları büyük kayıplar sonrasında benzer reaksiyonlar gösterebilirler. Mesela geçmişe takılı kalabilirler ve geçmişi çoğu zaman doğru olmayan hikayelerle yüceleştirirler. Örneğin, Hindistan-Pakistan ayrışmasında Müslüman ve Hindu'lar birbirini defalarca katlettikten sonra Hindular, Müslümanlık Hindistan topraklarına gelmeden evvel refah ve mutluluk içinde yaşadıklarına dair nostaljik tarihselleştirmeler yapmışlardır.

Başka durumlarda toplumlar geçmişle ilgili bazı şeylerin konuşulmasını engelleyebilirler, ya da hatıralarından çıkartabilirler. Örneğin Mozambik'te rejimle savaşan gruplar daha önceleri sömürgeci Avrupalılarla birlikte hareket edip kendi vatandaşlarını öldürmüş olduklarının konuşulmasını yasaklamışlardır ve bunu inkar ederler.

Ya da gene kayıp sonrasında kendilerini sürekli kurban ya da tehdit altında hissetmek travma yaşamış toplumların verdiği cevaplardan başka birisidir ki bu bizim belki de en iyi bildiğimiz örnek. Balkan savaşları'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı kayıp hissi daha sonra Türkiye Cumhuriyetine paranoya ideolojisi olarak miras kalmıştır.

Son olarak kayıp yaşamış topluluğun kendisine felaket yaşatana hayranlık duyması, onu kutsal görmesi başka bir semptom olarak görülebilir ki, bir çok Amerikalı siyah yazar köleliği anlatırken, ya da Frantz Fanon Cezayir'i anlatırken bu hastalıklı durumu detaylı olarak incelemişlerdir.

Ancak şunu söylemek gerekir ki toplumsal travma yazını ve çalışmalarını etkilemiş en önemli örnek ne Hindistan, ne Cezayir ne de Mozambik'tir. Toplumsal travma yazınının

sözlüğü ve analitik çerçevesi en çok Yahudi soykırımının nasıl deneyimlendiği iredelenirken oluşmuştur. Bilindiği gibi Yahudiler, 1960'lara hatta 70'lere kadar Yahudi soykırımı hakkında konuşamadılar. Kamplar uzun yıllar Avrupa'nın en büyük bilinmeyen bilineni olarak kaldı. Şüphesiz ki tek tük örnekler dışında bu felaket hakkında toplumsal olarak konuşabilmenin 30 yıllık bir aradan sonra gerçekleşmiş olması dahi açık bir travmatik semptom olarak görülmelidir. Gene bu yüzdendir ki Primo Levi'nin lideri olduğu ve kamptan canlı çıkanların ve onların çocuklarının oluşturduğu tanıklık edebiyatı Yahudilerin yüzleşme, yas tutma ve iyileşme sürecinin başlangıcı olarak görülür. İlk defa bu tanıklıklar, travma yaşamış Yahudi toplumunun kendisi üzerine konuşma zeminini; basitleştirilmiş zıtlıkların hüküm sürdüğü siyaset alanının dışına taşımış ve toplumsal bir hakikat ve hafıza inşasını başlatmıştı.

Bir çok incelemenin gösterdiği gibi Yahudilerin oluşturduğu tanıklık edebiyatı içinde hem travma semptomları taşır; hem de travmayla baş etmenin yoludur. Her şeye rağmen hayatta kalmış olmaktan duyulan utanç, failer ve kurbanların birbirine dönüştüğü, benzeştiği, hatta ayrıştırılamaz olduğu gri alanların yarattığı şaşkınlık, soykırımın neden ve nasıl olduğunun anlaşılabilirliği, böylesi yok edici bir kinin nesnesi olmanın getirdiği düşünsel karmaşa bu tanıklıklarda mevcut. Öte yandan hakikatle yüzleşme, hakikatten söz etmenin dilini oluşturmaya çalışmanın sonucunda Yahudi toplumu beraberce soykırımı anlamlandırmaya ve belki de bir ölçüde geride bırakmaya da adım atmıştır.

Özetleyecek olursak; bahsettiğim bu birinci bakış açısı kayıp yaşamış toplumların travmasının ideolojik, söylemsel ve pratik anlamda çeşitli şekillerde tezahür ettiğini söyler. Bu tezahürler tehlikelidir, çünkü kurbanların, kimi zaman kurban ama çoğu zaman da fail olarak aynı travmayı tekrar etmelerine sebep olur. Hafızanın inşası, yaşananların çeşitli mekanizmalar kullanılarak anlatılması ve adalet tesisi, travma yaşamış toplumların iyileşmesi için gereklidir. Üstelik de bu uzun soluklu bir mücadeledir.

Travma ve Modernite

Yazının başında belirttiğim gibi toplumsal travmayı büyük kayıplara uğrayan belli grupları tariflemek için kullanmak, sosyal bilimlerde benimsenen yaygın bakış açısı. Ancak üzerinde düşünmeye değer, ya da aklımızın kenarında tutmaya değer bir başka bakış açısı daha var. Bu bakış açısına göre toplumsal travma sadece olağanüstü şiddete uğrayarak kayıplara uğrayan toplumların meselesi değil. Toplumsal travma moderniteye içkin bir durum ve modern hayatın ta kendisi. Avrupa'nın sömürgeleştirdiği topraklarda yetişmiş düşünürlerin yazılarında ve batı felsefesinin belli akımlarında rastladığımız bu görüşe göre modern dönem bir çok açıdan son derece vahşi bir dönem. Yahudi felsefeci Walter Benjamin'in deyiimiyle modernite ilerlemenin filan değil düpedüz koskocaman bir felaketin adıdır. Hintli yazar Arundhati Roy'a göre modernleşme yaşadığın evde oturmaya devam ederken o evde misafir olma deneyimidir.

Değişimin böylesi hızla yaşandığı, ilerleme adına anlam dünyalarının, kültürlerin, mekanların talan edildiği, toplumların kendi kaderlerini belirleme araçlarını kaybedip egemenler

tarafından dayatılan kimlik kalıplarına sığdırıldığı modernite deneyimi kaybın olağanlaştığı bir yaşam türü. Gene bu görüşlere göre modernleşmenin yarattığı korkunç felaketler dizgesini tam bir sersemlik içinde ilerleme olarak isimlendiren insanlık, boş liberal umutlarının peşinde, kayıplarıyla yüzleşemeyerek, melankolinin, eylem gücünü elinden alan bir takatsiz hüznün esiridir. 20. yüzyıl romanları ve şiirleri modernite denilen felaketin insanın iç dünyasında yarattığı tahribatla başa çıkmanın yoludur. Türkiye’de de bu tür edebiyat eserlerini saymak mümkün muhakkak ki. Ancak daha popüler bir örnek vermek gerekirse; bir çok yazarın üstü kapalı da olsa dem vurduğu gibi Arabesk müziği, kendine “başını sokmak” için gecekondu yapılarca taşların altında kalanlar, çöp patlamalarıyla yok olanlar, depremde tuğlalara bedenleri karışanlar, sızan elektriğe çarpanlar, yol yapımı çukurlarında cesetleri aylarca kalanların yas tutmaya fırsat dahi bulamadan çalışıp çabalamaya devam etmenin hüznünü yansıtan estetik bir ifade biçimidir. Gecekondu kültüründen daha iyi hangi estetik akım felaketlere ilerleme adına katlanmanın nasıl da yüzleşememeyi, yas tutamamayı ve melankoliyi yanında getirdiğini; böylelikle de bir ezilmişlik dilinden, kapitalizme eklenerek bir ezme/yok etme diline dönüşmeyi hikayelendirir. Dünün dışlanmışları bugünün Kürtleri istemeyen saldırgan seçkinleri olmuştur.

Bu ikinci bakış açısını daha anlaşılabilir kılmak için şu notu düşmekte fayda var: Travmayı moderniteye içkin olarak ele almak modernite öncesi toplumlarda kayıp hissiyatının olmadığını göstermez. Kayıp muhakkak ki evrensel olarak işaretleyebileceğimiz pek az deneyimden bir tanesidir. Örneğin, kadınların sistematik olarak kayıba uğratılması bildiğimiz tüm düzenlere içkindir. Evlilikle birlikte akrabalarından, evinden yurdundan uzaklaşan, bekaretini “kaybeden” ki bunu tırnak içinde söylüyorum her kadın erkek egemen toplumsal düzenin travmasını bedeninde taşır. Ancak buradaki fark toplumsal mekanizmaların her ne kadar eşitsizlikleri yeniden üretecek şekilde de olsa bu kayıpları tanıması, kaale almasıdır. Kına gecesi, düğün ve kanlı battaniyeler kadının kaybını erkek ailesinin kazancını sergiler. Kına gecesinde söylenen şarkılar, erkek evinden çıkan kız için dökülen gözyaşları kadının travmasına tanıklık eder, erkek egemen düzenin çeperinde travmayla baş etme yolları olarak kendini gösterir. Modernite düzeni ise bunların geride bırakılmasını dikte eder. Kendi isteğiyle evlenen kadının mesela özgürleştiği, ilerlediği varsayılır ve benzer travmalar yaşamasına rağmen (evini tek, bekaret kaybı gibi) bunu tanıksız, sessiz ve hatta mutlu bir şekilde göğüslemesi beklenir.

Öte yandan muhakkak ki toplumsal travmaya bu kadar yaygınlaştırarak bakmanın kavramın analitik kapasitesinin içini boşalttığını iddia etmek mümkün. Buna itiraz etmeyeceğim. Ancak yazımda toplumsal travmanın moderniteye içkin doğasından bahsetme ihtiyacını duymamın sebebi böyle bir bakış açısının bize travmayı nasıl kullandığımızı, nasıl ölçülebilir hale getirdiğimizi, hangi vakalara travmatik dediğimiz konularının teorik olduğu kadar politik ve ideolojik olduğunu hatırlatması. Örneğin bugün Kürt toplumunun sadece son yirmi yıl içinde dahi yaşadığı felaketleri bir büyük dünya felaketinin parçası olarak görmek ve geçiştirmek, Kürt göçünü diğer göçlere benzetmek siyasal ve pragmatik açılardan yanlış olduğu gibi Kürt hakikatinin üstünü de kapatır. Kürtlerin devlet şiddeti sebebiyle Kürt oldukları için maruz kaldıkları adaletsizlikleri ve vahşeti, Kürt olarak deneyimledikleri

travma, şok ve karmaşayı görmeyerek genelleştirmek tarihi çarpıtmaktan ibarettir.

Öte yandan travmanın modernitenin gündeliğine içkin olduğu tespiti, uygulayacağımız tüm çözüm politikalarına eleştirel olarak bakmamızı sağlayarak onlara dinamizm ve ucu açıklık kazandırır. Şöyle ki geçmişte kültürel olarak uyguladığımız bazı travmayla başa çıkma yöntemlerini bugün değişen şartlara uydurarak yeniden hayata geçirmek elimizde olan bir seçenek. Nitekim Kürt coğrafyasında taziye geleneğinin bugünkü şartlara uydurularak canlandırılması ve politikleştirilmesi Kürtlerin acısının görünmezliği kadar, modern dünyanın yas alanını mümkün olduğu kadar özelleştirmesine de verilmiş bir cevaptır. Şöyle ki kimi zaman özgürleşme adına uyguladığımız siyasetlerin kendisi travmatik olabilir. Örneğin, şiddete uğramış kadınları yaşam ağlarından kopartıp polisiye/medikal/bireysel/pedagojik yaşamlara servislemek erkek egemen düzen kadar acıtıcı ve yaralayıcı olabilir.

Politik strateji olarak da hakikat olarak da olağanüstü kayıplara uğramış toplulukların yaşadıklarının biricikliğini teslim etmek gerekir. Öte yandan kimi zaman ortaklığın altını çizmenin kendisi de başka hakikatları dolaşıma sokarak yeni siyasi yoldaşlıklar ve ortaklıklar yaratabilir. Örneğin Kürt-Türk meselesinde Kürtlerin; yani kayıp yaşayan halkın mağduriyetlerini anlatmak kadar, Türklerin de adı konulmamış bir çok travmadan etkilendiğini göstermek empatinin yolunu açabilir. Ki ben gecekondü bölgelerinde yaptığım araştırmalarda Kürt göçünün buralarda düşmanlık yarattığı kadar ortak mağduriyetlerin hatırlanmasını da sağladığını ve böylelikle beklenmedik/yeni/muhafif aidiyetler yarattığını da görmüştüm.

Travma Siyaseti

Siyaset ve hakikat birbiriyle son derece yakından ilgili. Bir durumu nasıl tariflediğimiz, nasıl sebeplendirdiğimiz, öznelendirdiğimiz vs. o olayın çevresinde kimlerin, ne uğruna, nereye doğru ve hangi yöntemlerle hareketleneceğini de belirler. Her kavram kendi lugatını ve gramerini taşır, kavramın ithaliyle birlikte, ona bağlı ilişkiler de seyahat eder. Buna bağlı olarak her kavramın dikkat çektikleri ve çekmedikleri yani kendine özgü siyasetleri vardır. Toplumsal travma kavramının siyasetine dikkat çekmek; kavramın ortaya çıktığı bağlamı aşır Türkiye'nin ve Kürt sorunun kendi biricikliğini hesaba katarak iş yapmasını sağlayabilir. Unutmayalım ki bir toplumun kayıplarından bahsetmek için kullanabileceğimiz çok farklı terimler bulunmakta. Örneğin, toplumsal travma demeden önce kayıplarımızı tariflemek için çile, acı veya bedel gibi çok farklı terimler kullanıldı. Bunların her birinin ait olduğu bir dil/siyaset/hakikat evreni vardı ve telaffuzları bizlerin hakikatimizi o evrene yerleştirir; yerleştirirken de kimi kez evirir, büker, genişletir, daraltırdı. Biz bugün deneyimlerimizi toplumsal travma olarak adlandıracaksak bu adlandırmanın bize siyasi olarak ne alanlar açtığına, kapattığına bakmamız gerekir. Ne zaman toplumsal travma demenin kendisi mağdurlara iktidar verir, onları güçlendirir, ne zaman güçsüzleştirir?

Didier Fassin, Richard Rechtman ve Rachel Gomme 2009'da Travma İmparatorluğu ismini taşıyan ve özellikle de Fransa'yı ele alan bir kitap çıkardılar. İsminden de anlaşılacağı gibi

kitabın ele aldığı sorunsal travmanın günümüzde böylesi yaygın bir tanımlayıcı kategori haline gelmesiydi. Ne zaman, nasıl ve kime yarar bu kavramı kullanmak? Kimi harekete geçirir, kimin bilgisini yüceltir? Kimin eylemini geçersiz, sözünü az kılar?

Sosyal Bilimcilerin tekrar tekrar belirttiği gibi bir kavramın birbirinden çok farklı gerçeklikleri—Amerikadaki siyahlar, Afrika’ da iç savaş, Rusya’da komünist bloğun yıkılışı, Yahudi soykırımı, Ermeni soykırımı, Kürt katliamları ya da zorunlu ve isteyerek yapılan göçler, İzmit depremi, Haiti depremi gibi birbirinden çok farklı gerçeklikleri--- tanımlarken en geçer akçe halini alması, ne illa ki o kavramın betimlediği gerçekliğin karşımıza daha sıklıkla çıkması ne de gerçekliği illa ki daha iyi tarif ediyor olmasındandır.

Bir kavramın yaygınlaşması tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik süreçler sebebiyle, işe yarar hale gelmesi, kendi etrafında farklı sosyal grupları birleştirmesi ve iktidar ilişkilerini kimi zaman bozup kimi zaman da sabitleme kapasitesidir. Bir an için de olsa travmanın ne olduğunu, nerelerde karşımıza çıktığını, neyin travma olduğunu, kimin hangi semptomlar gösterdiğini bir yana bırakalım. Ve beraberce aslen siyasete dair olan şu soruyu soralım: Hangi süreçler travmayı toplumsal mağduriyetlerin tümünü tariflemekteki en otoriter ve önemli kavram yapmıştır? Türkiye için bu soru belki de acil bir soru değil. Biz Fransa ya da Amerika’daki gibi travmanın yasal olarak da geçer akçe olarak tanındığı, devletin travma geçirenlere özel programlar uyguladığı, tazminatlar verdiği bir imparatorlukta yaşamıyoruz muhakkak ki. Öte yandan sivil toplum kuruluşları, kitle örgütleri ve hatta siyasi partilerin dahi muhalefetlerini maddi/manevi çeşitli kaygılar sebebiyle uluslararası bir seyirciye kabullenilebilir kılmalarının gereklilik olduğu 21.yüzyıl bağlamında travma dili ve siyasetini anlamamanın kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Aşağıda toplumsal travma kavramıyla iş yapacak tüm kurumların tartışması gerektiğini düşündüğüm üç siyasi sorunsalı listeliyorum.

Birincil olarak sormamız gereken şudur: Toplumsal ya da bireysel travmanın acıyı anlatırken ki en geçerli kanıt olması, ya da acı hikayelerinin gittikçe daha fazla “travma türü” içinde anlatılması toplumda ve tarihte neyi görmeyi sağlar, neyi görmezden gelmemizi engeller?

Şöyle bir şeyi söylemek heralde çok yanlış olmaz. Travma kavramı, lugatı ve grameri, bize profesyoneller, devlet ve mağdurlar olarak genelleştirdiğimiz ve içinde kadınlar, çocuklar, askerler, gerillalar gibi çok farklı toplumsal kesimleri barındıran grupların ulusal ve uluslararası platformlarda birbirine konuşmasını, çok farklı hak ihlallerinin ve sonuçlarının değiş tokuşunu sağlayan bir dil veriyor. İttifaklar için, mağduriyetlerin tanınması için, ulusal ve uluslararası platformlarda muhalif talepleri yükseltebilmek için elimizi güçlendiriyor.

Mesela 90’larda stres lafının toplumsal dolaşıma girişini hatırlayalım. Durdurdu stres başlığı altında ifade etmek farklı sınıfların birbirine konuşmasını sağlayan bir dil oluşturdu. Üst düzey yöneticilerden, siyasetçilere, gündelikçilerden, taksi şoförlerine, ev kadınlarından, üniversitelilere kadar çok geniş bir kesim çok farklı sorunlara stres adı vererek birbiriyle konuşmaya başladı. Benzer bir şeyden söz ediyorum. Stres sözü bir çok kişinin kamusal alanda işinden, ya da aile içi ilişkilerinden şikayet etmesini mümkün kıldı ki bu kamusal alanda daha önceden dışlanmış olanların görünürlüğü açısından önemli bir gelişmeydi. Ama

öte yandan stres ölçümleri, örneğin iş ve emek dediğimiz meseleyi kapitalist sınıf bağlamından çıkartarak, yapısal eşitsizlikleri görünmez kıldı. İş çeşitlerini üretim araçları ile ilişki yerine; aldığımız sorumluluğunun fazlalığı ile ölçülür kıldı. Örneğin en basitinden kadınların kalp krizi oranlarının daha düşük olması, streslerinin daha az olduğu ve hatta hayatlarının daha kolay olduğuna inandırdı bizi. Stres sağlıkla ilgili bir kavram olduğu için bedeninin dayanıklılığı ve zihnin bedeni kontrol edebilmesi kapasitelerini öne çıkardı. Strese sebep olan hiyerarşik ilişkiler sorgulanmadı. Herhangi bir tıbbi kavramın toplumda dolaşma girmesinin eşitsizlik çerçevesinden bakıldığında işte bu tür artı ve eksi etkileri var. Başka bir örnek vereyim.

Şimdi çok yakın geçmişe kadar baktığımızda (hatta halen) Kürtlerin mağduriyetlerini ve şiddet deneyimlerini anlatırken, Kürt toplumunun çok farklı kesimlerini birbirine konuşturan “bedel” diye bir kavram dolaşımdaydı. Bedel insanların başına gelen kayıplarla, Kürt davasına ve toplumuna katkılarını eşitlemeye yarayan öznel ölçümlere açık, matematik ilhamlı bir formüldü. Çeşitli eşitlik ve eşitsizlik haritaları oluşturuyor, bireyleri bu haritalara dağıtarak toplumsal ilişkilerdeki sorumluluklarını, ödevlerini ve haklarını belirtiyordu. Kimin otorite, kimin hain olduğunu sistematikleştiriyordu. Daha sonra toplumsal değişimler, örneğin sivil siyasetin gelişimi, barış söylemi, orta sınıflaşma gibi faktörler “bedel” lafını gittikçe daha az kullanılır yaptı. Bedel lafı belli yerel ve karlı ilişkilene imkânlarının önüne set çekmeye başladı, işlevsizleşti. Böylelikle kimin siyasi aktör olup olamayacağı yeni bir dağıtıma tabi tutuldu.

Toplumsal travma kavramını da aynı şekilde düşünmek gerekiyor. Travma sözünün kullanımını da bazı şeyleri mümkün kılıp bazı şeyleri düşlerimizin dışına atmamıza sebep olabilir. Çünkü her kavram gerçekliği tariflediği kadar toplumsal iş de yapar, sonuçlar doğurur, kapasite, liderlik, otorite ve hareketlilikleri yeni hiyerarşilere tabi tutar:

Örneğin kişinin kayıba uğramış olması siyasi öznelliğini de travmatik, bir anlamda sorunlu mu kılar? Kayıba uğramış kişi kendi gerçekliğini anlatamaz mı? Anlatma kapasitesinden yoksun/ hafızası yaralı mıdır? Örneğin, çocukları ele alalım. Evet Haydar Darıcı tezinde Kürt çocuklarının zorunlu göçten doğan travmayı miras aldıklarını, kimi zaman 90’lı yılları kutsallaştırdıklarını, PKK ahlakı diyerek 90’lardaki kıran kırana mücadeleyi yücelttiklerini ve o zaman yaşanan acı, kahramanlık, ihanet ve ölümleri; ayırt etmeksizin özlenen bir topyekün geçmiş gibi aldıklarını anlatıyor. Ancak bu analiz, bugünkü çocukların siyasi tavırlarını daha az kaale almaya mı götürecektir bizi? Yani kavramın ortaya çıktığı koşullar bizi kısıtlayacak mı? Yoksa tam tersine biz kavrama yeni açılımlar getirerek, siyasetini görüp göğüsleyerek, çocukların şu anki yaralı algılarına ve eylemlerinin hakikat statüsünü tanıyan yeni açılımlara mı tabi tutacağız kavramı ki bunun gerektireceği düşünsel ve fiziksel emek ortada.

Gene demin bahsini geçirdiğim Travma İmparatorluğu kitabına dayanarak tartışmaya açmak istediğim bir ikinci soru kümesi şu:

Travmanın başına toplumsal geldiği zaman elimizde bulunan ve çoğu zaman psikoloji ve psikiyatriden ödünç aldığımız araçlar bize ne kadar yeter? Başka araçlara, kurulması gereken başka olgusal ve kavramsal ilişkilere ihtiyaç var mıdır?

Şunu demek istiyorum: Sosyolojik bakış açısından bakarsak toplumsal travma denen şey toplumdaki bireylerin ruhlarındaki yaranın toplamına eşit değildir. Toplumsal denen alan analitik olarak gündelik hayatın, ideolojinin, emek eşitsizliklerinin, iktidar mücadelelerinin, şiddetin, kimliklerin -ki bunları çoğallaştırabiliriz- karmaşık ilişkilere girdiği bir alandır. Bir başka deyişle toplumsal travma dediğimizde sosyolojinin babası Durkheim'ı hatırlamakta fayda var. Başına toplumsal koyduğunuzda travmanın toplumun bireylerinde çokça yaygın olduğu saptamasının ötesinde başka bir şey söylüyorsunuz. Çünkü, tekrar ediyorum, toplum dediğimiz şey bireylerin toplamı değildir, bunun ötesinde yeni bir olgudur ve kavramın artık bu kendine ait yeni dinamikleri olan olguya konuşması gerekir. Bu olguyu ölçmek, söze dökmek için yeni çerçeveler gerekir.

Soykırım örneğine dönecek olursak: Mesela toplumsal travma bağlamında şu soruları sorabiliriz: İsrail travmatik bir devlet midir? Büyük ihtimalle hiçbir zaman var olmamış bir vaadedilmiş topraklar nostaljisine dayanan, herkesin onu yok etmek için seferber olduğuna inanan, kendini sürekli mağdur gören, kimliğini soykırımın felaket hafızasına endekslemiş haline baktığımızda: Evet, İsrail'de bireylerin şu anda gerçekten travma geçirip geçirmediklerinden bağımsız olarak travmatik bir ideolojiyi temsil etmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Türk kimliği de ne Osmanlı Balkanlar savaşlarının travmasını üstünden atabilmiş, ne de ilk günah diyebileceğimiz Ermeni soykırımıyla yüzleşmiştir. Bu anlamda ideolojisi ve hafızası itibarıyla toplum olarak travma içindedir. Paranoyaktır, tekrar ve tekrar inkar siyasetlerine sığınır.

Öte yandan Kürtlere gelince zorunlu göç olduğu andan itibaren hiç zaman geçirmeksizin bunun siyasetini yapmış, faili meçhullerde gösterilere çıkmış, kayıpları için mahkemeler açmış, silahlı örgütü dahi kurulmasını talep ettiği hakikat komisyonlarının kendi savaş suçlarını da incelemesini isteyen, kendi kültürel mirasıyla kadın hareketi aracılığıyla doyarsa mücadele eden bir topluma travmatik denebilir mi? Gene bunu ideolojik anlamda soruyorum, bireylerin yaşadığı travmalardan bağımsız olarak. Cevabım hayır olacak.

Öta yandan Kürt coğrafyasında yaşanan namus cinayetleri erkeklerin çarpıtılmış bir eskiye duyduğu nostaljik özlemin bir tezahürü müdür? Belki de.

Şunu söylemeye çalışıyorum Bireysel travma ile toplumsal travma arasında düz bir ilişki yok. Birbirlerinden rol, metot, çerçeve borç almaları analogik olamaz. Bireysel ve toplumsal travmaların ilişkilerinin nasıl kurulacağı tamamiyle tarihsel ve siyasi olarak belirlenir. Bu anlamda iyileştirme de iki farklı cephede, ve disiplinlerarası işbirliği ile gelişmek zorundadır. En mühimi ise bu çabaların hiçbiri siyasi bağlamından kopartılamaz.

Son ve üçüncü soru dizgesini ise şöyle özetleyebilirim:

Hatırlatalım: Yahudi toplumunun soykırımdan sonra yaşadıkları toplumsal travmanın nasıl bir şey olduğuna örnek olarak sıklıkla verilir diye belirtmiştim. Ayrıca, Yahudi toplumunun travmayla başetmek için geliştirdiği yollar ise iyileşme sürecinin nasıl olması gerektiğine dair bir program sunuyormuş gibi ele alınır.

Ancak şunu hatırlatmakta fayda var. Yahudi soykırımını arkasından gelen travma ve iyileşme süreçleri son derece eğitilmiş ve orta sınıfa dayalı bir topluluğun hikayesidir. Oysa, edebiyat ve tanıklık üretimi, filmler ve sanat travmayla başa çıkmanın elbetteki tek yolu değil. Yemek pişirmek ve gündelik hayata sarılmak da travmayla başa çıkma yolu olabilir. Nitekim Veena Das, Hindistan'ın belli bölgelerindeki günlük yaşamın hala "ayrışmanın" yasını tuttuğundan bahseder.

Bugün Kürt toplumu için siyaset bana göre aynı zamanda bir travmayla başa çıkma, tarih yazma ve hafıza yapma yoludur.

Evet sonuç:

Yazı boyunca toplumsal travma kavramı ve deneyimini anlamamın psikolojik olduğu kadar toplumsal ve siyasi bir bakış açısı gerektirdiğini anlatmaya çalıştım. Şimdi en baştaki alın-tılara döneceğim:

Birinci anlatı da zorunlu göçe uğramış birinin geçmişle hesaplaşma anını görüyoruz. Affedemiyor, ta ki devletle eş değer gördüğü vergi memuru bambaşka bir kavga sebebiyle özür dileyinceye kadar. Özür, eşit olarak kabul edilmek; travmasını geride bırakmak için ihtiyaç duydukları. İkinci örnekte ceviz ağaçlarını özleyen bir adam var. Korucu olmuş, partili olmuş sonrasında... Ama ceviz ağaçlarını özlüyor. Bu insandan geçmişle yüzleşip koruculuğunu anlatmasını istememiz doğru olur mu? Yoksa, gene ağacın altında uzanıp yatabileceği, düş kurabileceği şehirler yaratmak mıdır travmasına çare? En sonuncuda ise kendine yöneltilmiş kine anlam vermeye çalışan bir çocuk var.

Bu hikayeler feminist teorinin bize yıllardır söylediği gibi bireysel olduğu kadar politik de. Nihayetinde toplumsal travma tedavisi ancak çok farklı grupların çok farklı hayal ve özlemlerini, geleceğe dair kurgu ve geçmişe yönelmiş hatıralarını yaşayabilecekleri, ifade edebilecekleri ideolojik ve pratik alanlar açmaktan geçer. Türkiye'de, hatta hatta Kürdistan'da bunun daha çok uzağındayız.

C. Cem Kaptanoğlu, Toplumsal Yas: Travmatik Hakikatle Yüzleşmek, Hesaplaşmak ve Belki Bağışlamak

Türkiye, devletin hiç bitmeyen “yas yasakları” nedeniyle kuşaklar boyu süren yasaların yaşandığı yaşlı bir ülke. Bu ülkede, devletin, her dönemde, kamusal alanda yası tutulması ve yas tutması yasak olan “düşman ötekiler”i oldu. Devletin faili olduğu toplumsal travmaların korku, dehşet ve çaresizlik içinde bıraktığı geniş kesimler, düşman ilan edildikleri için, kayıplarını, acılarını kamusal alanda değil kendi iç alanlarına kapanarak, sessizce yaşadılar. Toplumsal kimliklerinden ötürü topluca travmatize edilen topluluklardan hep acılarına “sünger çekmeleri” istendi. Kaybettiklerinin yasını, gizlenmeden, açıkça tutmak isteyenler oldu fakat mağdurların travmatik hakikatini kabullenen “yeterince iyi” tanıkları hiç olmadı, kendileriyle baş başa bırakıldılar ve “yas işi” bitirilemeden kaldı. Toplumsal yas ne yalnızca acılarını ötekilere anlatmak ne de ötekilerin acılarını kabullenip anlamasıdır. “Yas işi” anlayan ötekilerin bir şeyler yapmasını da gerektirir. Yas yasaklarıyla devlet, “Ermeni tehciri”nden, “12 Eylül darbesi”ne yaşanan pek çok toplumsal travmanın dehşet verici anılarının, kolektif veya toplumsal belleğe kaydedilmesini engelledi. Cumhuriyet tarihi boyunca, nelerin hiç unutulmaması, nelerin hiç hatırlanmaması gerektiğine hep “devlet akli” karar verdi. Şimdi toplumda, bu “akıl” ve güdümündeki medya tarafından şekillendirilmiş “düzmece bellek”lere sahip önemli bir kesim var. Ayrıca toplumsal kimlikleri nedeniyle kitlesel olarak travmaya uğramış mağdurlar, kolektif belleğe kaydedemedikleri travmatik olayların çevresinde şekillenen, yalıtılmış “topluluk bellekleri”, kimlikleri oluşturdular. Travmatik anılar üzerine inşa edilen bu kapalı, yalıtılmış grup kimlikleri, farklı travma-

lar ve hassasiyetler üzerine örülmüş öteki kimliklerden uzaklaşarak içlerine kapandılar. Kollektif bellek üzerinden toplumun demokratik, kolektif öyküsünü yazamamak, farklı öykülere, hatırlamalara eşduyum yapabilme becerimizi yıkıma uğrattı. Birbirini düşmanlaştıran anılar, öyküler ve duygulara gömülmüş topluluklar olarak bir arada yaşamamız çok zor. Öteki’ni bizim acımızın faili olarak kurduğumuz bir toplumda, hele geçmişi hala kanayan yaralarla dolu bir toplumda, bir arada yaşamının ilk adımı, öteki’ni bizim acımızın “yeterince iyi” tanığı olarak kurabilmek olmalıdır. Bu tanıklıktır ki “öteki”deki biz”, “bizdeki öteki”ni bir başka deyişle saf mutlak kimlikler yerine, kendinde ötekini, ötekinde kendini bulan “karma kimlikleri” mümkün kılar. Özellikle milliyetçiliğin keskinleştirdiği “biz ve ötekiler” bölünmüşlüğünden, geçişlilik gösteren “karma kimlikler”e geçiş, ancak toplumsal dokumuzu oluşturan farklı toplulukların geçmişte yaşanan travmatik olaylarda kaybettiklerinin yasını kamusal alanda ötekilerle birlikte tutabilmesiyle mümkündür. Toplumsal yas işi’ne ise ancak güvenli, demokratik bir ortamda başlanıp tamamlanabilir. Çünkü yas, travmatik hakikatin ortaya çıkarılmasını, hakikatle toplumsal yüzleşmeyi, hesaplaşmayı ve belki de bağışlamayı kapsar.

Travmatik anılar çağrılmadan gelirler.

Korku, dehşet, çaresizlik, öfke gibi şiddetli duyguların eşlik ettiği travmatik olaylar, onları doğrudan yaşayanlar veya tanık olanların sembolize edip, öyküleştirmelerine direnirler. Travmatik olayların bellek izleri, sözün, simgeselin sınırlarını aşar. Travmanın yol açtığı duysal ve duygusal ayaklanma, ete, başka bir deyişle bedensel belleğe kaydedilir. Katlanılmaz görüntüler, sesler, dokunmalar, kokular gibi duysal imgeler ve şiddetli duyguların mekanıdır “travmatik bellek” . Bilinç, bellekle kurduğu olağan “davet-icabet” ilişkisini “travmatik bellek”le sürdüremez. Travmatik bellek izleri, bilince çağrılmadan girerler. Onları uzaktan çağrıştıran “kırılgan temas”lar bile bilinci işgal etmeleri için yeterlidir. Oysa bilinç, “devlet akli” gibi unutma ve hatırlama tekeli elinde tutarak belleğin, dolayısıyla benliğin efendisi olmak ister. Benlik, bilinçli veya otobiyografik bellek kayıtlarının öyküleştirmesi, organize edilmesi ile kurgulanır. Öyküleştirmek veya organize etmek, bilinçte tutmak yani hatırlamak ve unutmak yoluyla olur. Travmatik bellek izleri, benlik kurgumuzu, öykümüzü oluşturan bu temel mekanizmaya direnirler. Onları unutma veya istediğimiz zaman hatırlama özgürlüğümüz yoktur. Bu nedenle, Freud’a göre, ruhsal acıların kökeninde hatırlanabilenler değil “unutulanlar” vardır. Onlar aktif bellek izleri olarak çağrılmadan gelirler, hatırlanmasalar da dolaylı etkileri ile benlik öykülerimizin, yaşamımızın merkezine yerleşirler. Travmatik bellek izleri, denetimsiz ve aşırı bir hatırlama yoluyla bilinci sürekli taciz eder. Hatırlanan, Ne oldu? Neden oldu? Nasıl oldu? Ne hissettim? Tekrar olursa ne yaparım? sorularına yanıtlar veren bir organize öykü değildir. Aksine parçalı, donuk, ikonik, sessiz, sözsüz ürkütücü imgelerdir. Belki de zihin, zorlantılı olarak tekrarlayan hatırlamalar daha doğrusu yeniden yaşamalar (flash back) yoluyla, yukardaki sorulara yanıtlar bulmaya veya travmatik yaşantıyı sembolize ederek anlamlandırmaya çabalamaktadır. Bu bağlamda travmanın kompulsif tekrarını, zihnin kendiliğinden giriştiği bir anlam, daha doğrusu bir “hakikat ve uzlaşma” arayışı olarak değerlendirebiliriz. Çünkü ruhsal hakikat, ancak semgesel düzen içinde inşa edilebilir. Ruhsal “uzlaşmaya” giden yol da sembolizasyon sürecinden

geçer. Simgesel düzene, öyküye kaydedilemeyen her hatırlama, yeniden travmatize edecektir. Sembolizasyon, öyküleştirme, travmatik anıların denetimsiz ürkütücü imgelerinden bir film yapmak ve ona müzik eklemek gibidir. Sembolize etmek, ancak travma mağduruna kulak veren, anlayan bir öteki'nin varlığında mümkündür.

Sürekli yeniden travmatize eden anılardan kurtulmak için, bilinç, travmatik anıların bozduğu öyküsünü yok sayar ve yeni bir sayfa açar. Kısaca bilincin, kendisini bölmesi, sık başvuru baş etme manevralarından biridir. Travmatik anılar, çıkıp gelmediği sürece, bölünmüş bilinç, yaralı yanını “unutabilir”. Unutma, tırnak içindedir, çünkü bizatihi bilincin bölünmüşlüğü, unutmaya çalışıldığının yerine geçeni, temsili veya semptomu olarak ortadadır. Bilinç, travmatik yaşantıları unutmayı, bastırmayı hiçbir şekilde başaramaz, ancak onlarla “görmezlikten gelme” oyunu oynayabilir, ama travmatik anı her zaman oradadır ve sembolize edilip hakikatiyle uzlaşana kadar, hep aynı yere döner. Benlik öykülerimize çaresizliğimizi, yaralanabilirliğimizi, güçsüzlüğümüzü, aşağılanmamızı kaydetmek çok zordur. Bunun yerine “bu olanlar benim/bizim başım(ız)a gelmedi”, “bu bir rüya, uyanınca bitecek” diye düşünmek veya duygusal, zihinsel bir donakalım, benliğin, bilincin travmayla başetme çabası olarak ortaya çıkabilir. Ayaklanmış duyum ve duyguların, travmatik anıların, ani baskınlarına uğrayan bir benlik, içine kapanıp edilginleşerek veya “ruh uyuşması”yla da tepki verebilir. Çünkü benlik öykümüzün kurgusu, hayatın bir düzen ve sürekliliği olduğu inancına dayanır. Benlik, öyküsünü unutma ve hatırlamalarla yazabilen egemen bir özne olarak kendini kurabilmek için, bu düzen ve sürekliliğe şiddetle ihtiyaç duyar. Söz konusu egemenlik ve denetimi elinde tutma ihtiyacının, benliği sürüklediği uç noktalardan biri, saldırganın edilgin bir kurban, kendisinin saldırgan bir özne olduğu intikam saplantısıdır. Mağdur, kimliğini, yaşadığı travmanın ayna görüntüsü olan öç fantezileri üzerine kurar. Fakat bu durumda da saldırganın imgesi, yaşamının merkezine oturmuştur. Yani, halâ travmanın kölesidir. Diğer uç nokta ise, “Stockholm sendromu” adı verilen, mağduru olduğu travmayı yaratan güce sığınmak, yani saldırganla özdeşleşmektir. Bu özdeşleşmeyle mağdur, saldırgandan ödünç aldığı güçle, yaralanmış benlik öyküsünü onaracağı yanılışına kapılır. Oysa saldırganın dilini kullanarak travmatik Gerçeğine dokunması imkansızdır. Aksine yaralı benliğinin öyküsünü anlatabileceği sözcükleri yitirir.

Travmaları kolektif bellekten dışlanan topluluklar içlerine kapanırlar.

Kitlesele travmaya uğramış toplulukların topluluk öykülerinin kurgusunda ve hatırlama-unutma pratiklerinde yukarıdakilere çok benzer özellikler gözlenir. Mağdur topluluğun üyeleri, toplu travmalarını geçmişe gömmüş, unutmuş gibi görünseler bile, gündelik hayatları, tutumları, davranışları ve çevreleriyle ilişki kuruş tarzlarındaki tutukluklar veya aşırılıklarla, gelenek göreneklerine sinen etkilerle, travmanın örtük izlerini genç kuşaklara aktarırlar. Özellikle geçmişte yaşanıp bitmemiş, sürmekte olan toplumsal travmalarda, travma etkisinin kuşaklararası geçiş göstermemesi imkansızdır. Mağdur topluluğun travmatik belleği, kuşaktan kuşağa, yeni travmatik yaşantılarla güçlenerek geçer. Topluluğun ortak travması çevresinde kurulmuş yalıtılmış topluluk kimliği, kendi içine dönük yüzünde, kimliğinin temel unsuru olan ortak travmayı sürekli canlı tutarak kendini pekiştirir. Topluluğun dışın-

dakiler ise, onların acılarını anlaması mümkün olmayan, anlamak istemeyen “öteki”lerdir artık. Topluluktan olmayanlara karşı gelişen bu tavırda, ötekilerin bile bile veya bilmeden travmatizasyon sürecine katılmış olmalarının etkisi olabilir. Ancak söz konusu ötekilere kapanmayı, ötekilerin iyi tanıklar olmamasıyla olduğu kadar, travmanın başlıca etkilerinden olan bağlantıyı kesme (disconnection) tepkisi ile de açıklamak mümkündür. Travma mağdurlarına travmayla başetme gücü veren en önemli unsur, travmatik yaşantı sürecinde saldırganla baş başa olmadıklarını bilmeleridir. Mağdur, saldırganın, tanıkların soyut varlıklarını dikkate aldığını, yani dolaylı etkileriyle, üçüncü olarak tanıkların da sürecin içinde bulduklarını bilmek, hissetmek ister. Tanıklar, aile üyeleri, komşular gibi somut figürlerden, politik, dini-mistik inançlar gibi soyut unsurlara kadar uzanır. Üçüncünün varlığı, mağdurun yalnızlık, terk edilmişlik, çaresizlik duygularıyla baş etmesinde yardımcıdır. Ancak genellikle şiddetli travmalarda, mağdurlar, zihinsel şemalarına sığmayan, tasavvur edilemez acılar yaşarken, soyut veya somut bütün tanıkların kendisini terk ettiği duygusunu, yani derin bir yalnızlığı yaşarlar. Travma, bu özelliğiyle varoluşsal bir depreme yol açan ve bu nedenle kendine, dünyaya ve geleceğe, kısaca hayata reoryantasyonu gerektiren bir yaşantıdır. İçeride kapanma ve çevreyle bağlantıyı koparma tepkileri, sözün ele geçiremeyeceği acıları yalnız ve çaresiz yaşayanların, çektiklerini kimsenin anlayamayacağına dair inançlarının ürünüdür. Kitlese travmaların yaşandığı ülkelerde aranan toplumsal “uzlaşma” saldırganla mağdurun uzlaşması olarak anlaşılmalıdır. Buradaki uzlaşma, iyi tanıklar olmadıkları için kollektif suç ortak olanların, mağdurun acısını tanıyarak ona iyi tanıklıklarını sunmalarıdır. Mağdur, onların iyi/iyileştirici tanıklıkları üzerinden öncelikle kendisiyle uzlaşır ve travmanın yol açtığı içeride kapanmadan, ötekilerle uzlaşarak kurtulur.

Toplumsal veya bireysel travmanın etkilerinden arınmak üç aşamalı bir süreci gerektirir. İlk aşama, mağdurların tekrar travmatize edilmeyecekleri bir güvenlik ortamının oluşturulmasıdır. Tekrar travmaya uğrama olasılığının olduğu bir ortamda iyileşmeden, arınmadan söz edilemez. İkinci aşama olan hatırlama ve yas işi (grief work) veya bellek çalışmasının yapılabilmesi için, mağdurların travmatik olayların girdabından kurtulmaları gerekir. Kitlese travmaların yaşandığı pek çok ülkede (İspanya, Şili vb.), toplumsal yas sürecinin uzamasında, failerin iktidarlarını korumaları ve toplumda benzer yeni travmaların yaşanabileceği korkusunun bitmemiş olması etkili olmuştur. Ülkemizde de geçmiş tarihsel, toplumsal travmaları, yakın zamanda tartışmaya başlamamızda, bu travmaların faili olan zihniyet ve kurumların iktidar bloğundaki güçlerini kaybetmeye başlamasının ve devlet bünyesindeki terör örgütlerinin tasfiyesi sürecinin belirleyici rolü olmuştur. Bu bağlamda, toplumsal bellek çalışması veya yasin politik bir süreç olduğunu ancak politika yoluyla önünün açılıp hızlanabileceğini vurgulamak gerekir.

İyi tanıklık iyileştirir.

Yas tutma süreci, yas tutan kişinin/topluluğun/toplumun, yitirilen şeyin zihinsel temsilini hatırlamak, gözden geçirmek ve bu ilişkiyi anlamlandırmak üzere başvurduğu zihinsel etkinliklerin tümüdür. Travmatik kayıplar ardından tutulan yas, mağdurun travmatik olayın bitmek bilmez tacizleriyle bozulan öyküsünü, söz öncesine kilitlemiş travmatik yaşantı-

yı söze dökerek, sembolize ederek yeniden yazmasıdır. Hatırlama, birey veya topluluğun kendi kendine, kendi içinde yaptığı bir bellek çalışması değildir. Hatırlama ancak ötekinin varlığında ötekiyle, yani tanıklarla birlikte yapıldığında anlam kazanır. Bir bakıma, başlangıçtan itibaren ancak ötekiyle ilişki içinde yazılabilen benlik veya toplumsal öykülerimiz, yine ötekinin tanıklığında travmatik yaralarını onarabilir. Travma mağduru birey veya toplum, yeni öyküsünü ancak travmatik bellek izlerinin sembolize edilmeye anlamlandırılmaya direnişlerini kırarak yazabilir. Bunu başaramayan, yani travmatik olayın Gerçeğine dokunmayan, hakikatini dillendirmeyen öyküler, mağdurun ayaklanmış, huzursuz belleğini yatıştırılamaz.

Şili’de askeri diktatörlük döneminde travma mağdurlarıyla çalışan terapistlerin geliştirdiği “tanıklık psikoterapisi”²¹ ile Güney Afrika’da ırkçı rejimin tasfiye sürecinde kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun kullandığı yöntemlerin, ana çerçeveleri önemli benzerlikler göstermektedir. Şili’de askeri diktatörlüğün ağır baskısı altında çalışan psikoterapistler, insan hakları ihlallerine uğramış mağdurlarla çalışırken, iyi tanıklık etmeye dayalı bir tedavi yöntemi geliştirdiler. Mağdur ve görüşmeci işbirliği içinde mağdurun travmatik öyküsünü anlatmasını ve bu öykünün kayda alınmasını sağlıyorlardı. Ardından öykü ve öyküye eşlik eden duygu ve duyular üzerinde ayrıntılı irdeleme ve değerlendirmeler yapılıyordu. 12-20 seans arasında süren bu çalışmanın sonunda, üzerinde birlikte çalışılıp defalarca yazılıp, düzeltilmiş öykü, son haliyle tekrar yazılıyor ve tekrar ses bandına kaydediliyordu. Bunlar üç nüsha halinde hazırlanıp bir nüshası mağdura veriliyor, diğer nüshalar, ötekilerin okuması, dinlemesi için arşive ve yurt dışındaki uluslar arası insan hakları örgütlerine gönderiliyordu. Bu tedavinin diğer psikoterapilerden en önemli farkı, terapistin, mağdurun yaşadıklarının gerçekliğini onaylaması, yani mağdurun ruhsal acısını sahiplenerek tanıklık yapmasıydı.

Tedavinin iki önemli aşaması vardı; önce travmatik olay her yönüyle ele alınıyor (hakikat), ardından söze dökülüp anlamlandırılarak mağdurun öyküsüyle uzlaştırılıyordu. Güney Afrika’da kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu önünde de mağdurlar ve failer bireysel öykülerini anlattılar. Bu öyküler, medya aracılığıyla bütün ülkede izlendi, dinlendi. Mağdurların acılarını komisyon üyeleri, toplum, tanıdı ve kabul etti. Failer ise yaptıklarından ötürü utançlarını dile getirip özür dilediler. Güney Afrika’daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun çerçevesi tanıklık psikoterapisinin çerçevesine kabaca benzerlik gösteriyor. Fakat toplumsal etkileri açısından karşılaştırılamayacak boyutları var. Bu ilişkide de öyküsünü anlatan ve onu yargılamadan dinleyip, anlamaya çalışanlar vardı, ancak burada tüm ülke bir tedavi odası gibiydi ve mağdur, öyküsünü toplumla paylaşıyordu. Bir başka deyişle, mağdurun öyküsü, kolektif belleğe kaydedilirken, mağdurla birlikte toplum da iyileşme olanağı buluyordu.

²¹ Judith Herman. *Trauma and Recovery*, New York, Basic Books, 1997

İşleyen süreç, yalıtılmış topluluk belleklerinin, öykülerinin üretildiği koşulların tam tersiydi. Travmatize edilmiş topluluklara, dışarıya, ötekilere açılma, öykülerini, kollektif öyküye yerleştirme şansı veren bir süreçti. Ayrıca geçmişte mağdurların öykülerine duyarsız kalarak “kollektif suça” katılanların kendi öykülerini gözden geçirmelerinin yolunu açıyordu. Güney Afrika’daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, toplumsal yas sürecinin hatırlama ve yeniden anlamlandırma aşaması için bilinen en iyi yöntemlerden biriydi diyebiliriz.²² Ancak komisyonun “uzlaşma” işlevi tartışmalı olarak kaldı. Zaten komisyon çalışmalarında “hakikat”in ortaya çıkarılması üzerine daha çok vurgu yapılmıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu tür komisyonların “uzlaşma” işlevi, saldırganlarla mağdurları uzlaştırma olarak anlaşılmalıdır. Burada hedeflenen daha çok, mağdurun iyi tanıklar, tanıklıklar üzerinden kendisiyle uzlaşması ve bunun dolaylı etkisi olarak toplumsal uzlaşmadır. Ancak bu sınırlı anlamda bile uzlaşmanın önemli bir unsuru olan bağışlamanın koşulları nelerdir? Bağışlamak mümkün müdür? Sorularına yanıt aramak gerekiyor.

Bağışlamak cezalandırma seçeneğinin varlığında mümkündür.

Bağışlamak, insan eliyle travmatize edilmiş mağdurların, yaslarını tamamlayabilmeleri, saldırganla zihinsel uğraşlarını bitirebilmeleri için gereken son ve zor bir adımdır. Mağdurlar, bağışlanmayı dileyeni bağışlarlar. Bağışlanmak dilenilirse, buna olumsuz yanıt verilebileneceğine de hazır olunmalıdır. Bağışlamanın ilk koşulu saldırganın suçunu tanıklar önünde itiraf etmesidir. İtiraf mağdura yapılan kötülüğün gerçekliği konusundaki tüm şüpheleri siler. İnkâr edilen hakikat, failin veya failerin ağzından ortaya çıkmıştır. Travmatik olayın çaresiz, edilgin mağduru, travma sürecinde faille olan karşılıklı konumunu, intikam fantezilerinde olduğu düzeyde olmasa da tersine çevirmiştir. Fail karşısında kaybettiği gücü, tanıklar önünde tekrar kazanır. İkinci koşul, failin/saldırganın özür dilemesidir. Özür dileyerek saldırgan, düşmanca davranışından ötürü utanç ve pişmanlık duyduğunu belirtir. Mağdur, özür dileyen saldırgan karşısında, acısını tanımasını isteyeceği en son kişinin bile bunu yaptığını görerek, öz güvenini güçlendirir. Bağışlama için gerekli üçüncü ve son koşul da Failin maddi veya manevi onarma çabası göstermesidir. Bağışlamayı hukuki, cezai süreçten ayır tutmak ve kişisel bir seçim olarak ele almak gerekir. Bir başka deyişle mağdurlar ancak cezalandırma seçenekleri varsa bağışlayabilirler. Bağışlamak, mağduru, faille zihinsel uğraşısından kurtararak özgürleştirir. Travmatik geçmişe ve saldırganın imgesine saplanıp kalan mağdur, bağışlayarak zamanın tekrar ileriye doğru akışını başlatır. Mağdur, geçmiş olamayan geçmişten kurtulmuştur. Travmanın denetlenemeyen imgeleri gider, gelecek hayalleri geri gelir. Mağdur kollektif öyküye referanslarla kendi öyküsünü özgürce yazma inisiyatifi kazanır. Kısaca gelecek geri gelir. Bu süreci, yasin hatırlama ve yeniden değerlendirme aşamasından kaçmak için sığınılan, semptom niteliğindeki bağışlamalardan ayırmak gerekir. Koşulları yerine getirilmiş bir bağışlama sürecinde mağdurun kararı ne olursa olsun, bağışlamak veya bağışlamamak seçenekleri arasında bir tercih yapma hakkının toplum tarafından mağdura verilmesi bile, iyileştirici bir etkiye sahiptir. Mağdur, intikam fantezilerinin

²² *Alaine Boraine. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005*

den, adalet fantezilerine hiçbir şeyin kaybettiklerini geri vermeyeceğini, kaybedilenlerin karşılığı veya yerine geçeni olmadığını öğrenerek ve bunun acısını sahiplenerek tamamlar yasını.

Tamamlanamayan yas/bellek çalışması “bellek takıntısı” na dönüşebilir.

Yas işi için zorunlu olan güvenli bir ortam koşulu henüz sağlanamadığı için ülkemizde toplumsal travmaların yasını tutup tamamlamak ne yazık ki hala olanaksız. Toplumsal bellek/yas çalışmasının daha ilk aşamasında takılıp kaldık diyebiliriz. Travma mağduru topluluklar, çekinerek, kaygı ve korku duyarak da olsa yaralarını, acılarını kamusal alanda daha çok dile getirmeye başladı. Bu “açılıma”, travma sonrası yaşanan baskılama, suskunluk döneminin ardından gelen, “bastırılanın geri gelişi” veya Henry Rousso’nun deyişiyle “anamnez dönemi” (öykü/bilgi verme dönemi) diyebiliriz. Toplum olarak henüz başlatmadığımız toplumsal yas işinin bu erken aşaması, travmatik toplumsal öykülerin kamusal alanda anlatılabilir ve bir ölçüde ötekiler tarafından dinlenir olması anlamında bir ilerleme olarak kabul edilebilir. Ancak bu anlatma –dinleme sürecinin son derece dağınık, düzensiz ve güvensiz olduğunu da vurgulamak gerekir. Son olarak Dersim 1938 katliamıyla ilgili tanıklıklara, belgelere ve toplumdan gelen hakikatin ortaya çıkarılması ve yüzleşmesi taleplerine rağmen bu toplumsal travmayla ilgili bellek çalışması, “bastırılanın geri gelişi”nden veya “anamnez” den bir adım bile öteye ilerletilememiştir. Başbakanın “literatürde varsa özür diliyorum” diyerek, siyasi hasımlarını düelloya davet ederken dilinin ucuyla özür dilemesi ise, tarihte gerçekleştirilmiş başarılı bellek/yas çalışmaları literatürüne tamamen aykırıdır. Söz konusu olayla ilgili tüm hakikatin ortaya çıkarılması, hakikatlerle yüzleşen toplum adına başbakanın payına düşen sorumluluğu üstlenmesi ve diğer faillerin teşhir edilmesi ardından dilenirse özür, “literatüre” uygun olabilir. Özür dilemenin samimiyetini sınavan en önemli adım ise, verilen zararın telafisi için çaba göstermektir. Devletin, değil böyle bir çabası, niyetinin bile olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Mağdur toplulukları, travmatik öykülerini tekrar tekrar hatırlayıp, anlatmaya çağırmak, sonra da onları acılarıyla baş başa bırakıp, 75 yıl önce dedelerinin, ninelerinin öldürüldükleri mağaralarda, bugün hala çocuklarını öldürmek, en azından bu ölümlerin olmaması için gerekenleri yapmamak, dünya özür literatüründe eşine rastlanmamış bir olgudur. Böyle bir hatırlama yöntemiyle toplumsal belleğin yatıştırılması değil ancak “bellek takıntısı” ve yeni mağdurlar yaratılabilir. İyi tanıkların, tanıklıkların yokluğunda biteviye kontrolsüz şekilde hatırlanan, hatırlatılan travmatik anılar, yeniden travmatize etmek, yaraları derinleştirmekten başka bir işe yaramaz. Özür dileyenlerin unutmaması gereken bir literatür bilgisi de özür dilenenlerin, özrü kabul etmeme gibi doğal bir hakları olduğudur.

Toplumsal travma ve özür konularında literatür sorgulayanların hiç kuşkusuz karşılaşacakları en önemli kişilerden biri Hannah Arendt’dir. “Kötülüğün Sıradanlığı” adlı kitabında Arendt, “devlet suçları” ve siyasal sorumluluk üzerine şunları söylüyor. “Bugün pek çok insan ortak suç veya aynı şekilde ortak masumiyet diye bir şey olmadığını; böyle bir şey olsaydı, kimsenin suçlu veya masum sayılamayacağını kabul edecektir. Bu durum elbette siyasi sorumluluk diye bir şey olmadığı anlamına gelmez; zira siyasi sorum-

luluk ne ahlak açısından yargılanabilir ne de bir ceza mahkemesinin karşısına çıkarılabilir. Her hükümet kendinden önceki hkmetlerin, her ulus da geçmişin filleri ve kabahatlerinin sorumluluğunu üstlenir.”

Yararlanılan Kaynaklar

Judith Herman. Trauma and Recovery, New York, Basic Books, 1997.

Alaine Boraine. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005.

Cem Kaptanoğlu. Travma, toplumsal yas ve bağışlama, Birikim, Aralık 2009, sayı: 248

3. BÖLÜM

TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEDE ÜÇ ANA ALAN VE BU ALANLARLA İLGİLİ 2011 ÇALIŞMA TOPLANTISINDAN NOTLAR

A. Hakikat Hakkı

Hakikat Hakkı Çalışma Grubu Raporu

Çalışma grubunda tartışma öncelikle kavramlar üzerinde yoğunlaştı. Bu amaçla işe ‘hakikat’ kavramından başlandı: Hakikat nedir, ne değildir?

“Hakikate erişmek”, “hakikati bilmek”, bir yerde saklı tutulan hakikati elde etmek veya onun ifşa edilmesini sağlamak anlamına gelmez, öyle anlaşılmalıdır. Kuşkusuz gerçekliği dair gizlenen veriler, bilgiler vardır ve bunların bilinir olmasını sağlamak çok önemlidir. Fakat “hakikat hakkı” perspektifi bununla sınırlı olmamalıdır.

“Hakikat Hakkı” kavramına açıklık getirmeden önce “hakikat” ile gerçeklik ayrımı üzerinde kısaca durmak gerekir. “Hakikat” kavramının “gerçeklik” kavramından farklı bir iması vardır. Gerçeklik yalın ve aşikârdır; hakikat ise onun berisinde, derindedir. Gerçekliği deşmeye, üzerine düşünmeye, görünürdeki kadar yalın ve açık seçik olmayanı da seçmeye davet eden bir kavramdır hakikat. Dolayısıyla hakikat hakkı dendiğinde, sadece birtakım korkunç olaylara dair verilerin ortaya dökülmesinin değil, bu olayların ötesinin berisinin sorgulanmasının peşindeyiz demektir. Bu olayların meydana gelmesini mümkün kılan sebepleri araştırmalı, zalimi de mağduru da “anlamalı” yız.

Ancak anlamak, “haklı bulmak” tan başka bir şeydir. Hakikate erişmek, bir “fâş ve teşhir etme” işlemi değildir, ancak kamusal bir tartışma içinde mümkün olur.

Peki, kim arar hakikati? Taraflar... Hakikat bu anlamda ilişkişel bir süreç içerisinde ortaya çıkar. Muhatapların bir 'karşı karşıya gelme', yüzleşme halidir. Hakikatin aranması politik bir edimdir. Gerçekleştirilecek ilişkişel bir hakikat sürecinin ancak tarafların -bireylerin, toplulukların- eşit bir çerçevede bir araya gelmesi halinde anlamlı olabilir. Tarafların onurlarının korunması ve saygı duyulması vazgeçilmez bir önem taşır. İnsanlığa karşı suç mahiyetindeki somut-gerçek vakalar otomatik olarak suç ve kötülük olarak algılanmazlar, ancak bunların suç ve kötülük olduğuna dair bir bilinçle böyle algılanırlar. Hakikat hakkı, işte bu bilinci kazanma uğraşısıdır.

Hakikat hakkı, somut-gerçeğe dair verilere erişme (bilgiye ulaşma), bunların bilinirliğini sağlama adımıyla beraber, bu somut-gerçekler üzerine konuşmak, onları sorgulamak, tartışmak, onları anlamlandırmak için adımlar atmaya gerektirir. Bu tespitten hareketle söz konusu adımları kimler ile nasıl atacağız sorusu önem taşımaktadır. Hakikat süreci kimleri bir araya getirmelidir? Hakikat ile ilgili bir kaygısı olmasına rağmen daha önce sürece dâhil olmayan, susan hangi kesimleri dâhil edebiliriz? Edilgen izleyicileri nasıl etkin hale getirebiliriz? Örnek oluşturulabilmesi için Cemal Uşşak gibi 'muhafazakâr' kişilerde görülen değişimler üstüne düşünölmelidir. (Bkz. Cemal Uşşak'ın Radikal' gazetesinde yayımlanan röportajı: <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1065858>)

Hakikat ile travma, hakikat ile adalet ilişkişel ve birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Adaleti sağlamaksızın hakikate ulaşmak mümkün mü? Ya da onarımsız bir hakikati yakalamak mümkün mü? Hakikate erişme "hak" kavramı dışında yaklaşılabilir mi? Hak her zaman yanında "ceza"yı veya özür ve tazmini de barındırmalı mı?

Bu sorular bağlamında değerlendirildiğinde Dersim Katliamıyla ilgili Başbakan tarafından dilenen özür, hakikat sürecini başlatacak bir özür sayılamayacaktır. Beraberinde mutlaka 'ceza' olmasa bile onarımsız bir hakikat sürecinin olumsuz bir etkisi olacağı açıktır.

Tüm bu kavramsal sorgulamaların yanı sıra çalışma grubu için şu sorular da önem taşımakta ve süreç içerisinde cevaplandırmayı beklemektedir: "Hakikatler ile yüzleşmek" için doğru zaman var mıdır? İçinde bulunduğumuz zamanda bu sürecin başlamasına vesile (uygun) olacak ya da süreci zorlaştıracak (olumsuz) unsurlar neler olabilir?

Birinci gün yapılan sunumlarda aktarılan Güney Afrika ve Kuzey İrlanda deneyimlerine bakıldığında Türkiye'deki durumun pek ilişkişel bir süreç olmadığı; devletin hakikat sürecine dâhil olmaması nedeniyle muhatapların/taraflar arasında eşitliğin sağlandığı ve onurların korunduğu/saygı gösterildiği bir karşı karşıya gelme halinin gerçekleştirilemediği görölmektedir.

Güney Afrika ve diğer ülke deneyimleri çok değerli ve yol gösterici örnekler olmakla birlikte hakikat hakkı bilincinin oluşturulmasında, hakikate erişme sürecinin yürütölmesinde-

de bize özgü pratiklerin bulunması gerekmektedir. Bu bakımdan ortak yaşama kültür ve değerlerimiz temel öneme sahiptir. Ancak sadece geçmişten değil bugünden çıkaracağımız pratikler de aynı ölçüde önemlidir. Bu pratikler aranmalı ve kullanılmalıdır.

Peki Ne Yapılabilir?

- Hakikat hakkını anlatan kısa, etkileyici, manifestatif bir metin hazırlayıp yaygınlaştırabiliriz.
- Hakikat hakkının bu derinliğiyle kavranmasını sağlamak için sistematik insan hakları ihlallerinin, travmatik vakaların derlenmesi, kamuoyunda işlenmesi vb. çalışmalar yapılmalıdır. Bu amaçla atılacak ilk adımlardan biri paydası hakikat arayışı olan girişimlerin ayrı ve dağınık durumda bulunan verilerinin ortak ve düzenli bir veri tabanında bir araya getirilmesi, bir dokümantasyon merkezi ve kütüphanenin oluşturulması olabilir.
- Geçmişle yüzleşme çalışmaları yürüten resmi ve sivil grupların perspektiflerine “hakikat hakkı” kavramını güçlü biçimde entegre etmelerine yönelik çalışmalar yürütülebilir. Bu çerçevede ilk adım olarak ortak paydası hakikat arayışı olan girişimlerin bir kongrede/kurultayda bir araya getirilmesi düşünülebilir.
- Hakikatin aranmasına ilişkin yol haritası geliştirilmesi, hakikat arama modeli, bu konuda çalışacaklara yönelik kapasite geliştirilmesi vb konularda sosyal medyanın etkin kullanımı gerekir.
- Yukarıda ki öneriler bağlamında ayrıca “Arşivler açılsın, bir bakalım, anlaşılın” vb söylemlerle de mücadele etmek gerekiyor. Zira söz konusu korkunç vakaların hemen hepsi “herkesin bildiği sır” mahiyetindedir. Ayrıca hakikati aramak, somut-reel vakaların izini sürmekten öte bir çabadır. Açık, bilinen “bilgiler” den hareketle ve bizzat üzerine tartışılan vakaların ele alınışındaki kâh mazur gösterici kâh meşrulaştırıcı dilin sorgulanmasından hareketle hakikat arayışımızı başlatabiliriz.
- 90’lı yılların başlarında, özellikle Kürt Sorunu çerçevesinde, başta kayıplar ve faili meçhul cinayetler olmak üzere ağır insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Yasal mevzuatımız nedeniyle bu ihlaller zamanaşımına uğrayarak soruşturulmadan, araştırılmadan ve failleri açığa çıkarılıp cezalandırılmadan tarihin derinliklerine gömülmesi riski taşımaktadır. Devlet ve geniş toplumsal kesimler tarafından görmezden gelinen ve/veya yok sayılan, inkar edilen bu tür vakalar üzerinden hakikat hakkı arayışlarını başlatabiliriz.
- Dersim Katliamıyla ilgili Başbakan tarafından dilenen özürün neden (hakikat sürecini başlatacak) bir özür sayılamayacağını ve onarımsız bir hakikatin olumsuz bir etkisi olacağını yaygın bir şekilde anlatmamız gerekiyor.
- Adalet grubu tarafında önerilen sembolik mahkeme oluşturma fikri, hakikat hakkı arayışı açısından da elverişli bir araç olabilir.

B. Adalete Ulaşım

Adalete Ulaşım Çalışma Grubu Raporu

Adalet grubu çalışmasına, diğer iki çalışma temasıyla arasındaki farkı ortaya koyma gerekliliğini tartışarak başlamıştır. Toplumsal travmalar açısından; Adalete Ulaşım Grubunun çalışmalarının hakikat grubunun çalışmasının sonuçlarıyla şekillenebileceği aynı zamanda onarım grubunun vardığı sonuçların elde edilmesini sağlayacak bir yerde durduğunu kabul edilmiştir.

Bu noktadan hareketle tespit edilen hakikatin sonucu tesis edilecek adaletin tipolojisinin çıkarılması ve onarım mekanizmaları için ipucu sağlaması amaçlanmıştır. Toplumsal travmaların, ağır insan hakları ihlallerinin gerçekleştiği anda ve devamında yarattığı farklı adalet sorunları olduğu şüphesizdir. Bu adalet sorunlarının unsurlarına ayrılarak doğru analiz edilmesi toplumsal travmaların yol açtığı adalet krizinin aşılması için bir zorunluluktur. Bu yaklaşım, hem adaletsizliğin kökenlerini saptamayı mümkün kılarak tekrarının engellenmesine imkan sunacak hem de mağdurlara etkin giderim ve onarım imkanları verecektir.

Bu farklı adalet sorunlarını iki temel başlık altında sınıflandırmak sistemli bir çalışma yapabilmek açısından zorunlu görülmektedir. Sınıflandırma yapılırken ağır hak ihlallerinin sonucu olarak ortaya çıkan adaletsizlik sorunu, ödetici adalet mekanizmalarını gerektiren ihlaller ve bozulan adalet dengesini onarmak amacıyla sunulan denkleştirici adalet önlemleri başlığında değerlendirilmiştir.

Her bir adalet tipinde; sırasıyla ihlal tipi, nedenler, süjeler ve sınırlılıklar tartışılmıştır.

Ceza Adaleti

İhlal Tipi

Tüm insan hakları ihlallerinin ceza muhakemesi araaları ile bertaraf edilmesi beklenmez. Cezasızlık sorunu ağır ve ciddi insan hakları ihlalleri açısından sorunlaştırılan bir kavramdır. Bu nedenle, toplumsal travmaların kaynağı olan ihlallerin bir kısmı açısından ceza adaleti yöntemlerini düşünmek zorunluluk iken bazıları için diğer giderim araaları yeterli olacaktır.

Türkiye’de gerçekleşen hak ihlalleri açısından bakıldığında en azından şu ihlal tipleri için ceza adaletinin işletilmesinin zorunluluk olduğu düşünülmektedir: İşkence ve kötü muamele, zorla yerinden edilmeler, faili meçhul cinayetler, gözaltında kayıplar, diğer yaşam hakkı ihlalleri.

Nedenleri

Ceza adaletinin işlememesi cezasızlık politikası olarak tanımlanmaktadır. Bu politikanın arkasında birden fazla neden yatmaktadır. Bunlar arasında Türkiye’de en sık karşılananları; zamanaşımı, mevzuatın yetersizliği, birliktirlik müessesinin tarafsız ve etkili işlememesi, yargı bağımsızlığının olmaması, etkin soruşturma yürütecek imkan ve iradenin yürütülememesi sayılabilir.

Süjeler

Ağır insan hakları ihlallerinde ceza adaletinin istenen sonucu sağlaması ve onarım sürecine katkı sunabilmesi için süreçte yer alan süjelerin doğru tanımlanması gerekir. Bu açıdan bir yandan aktif olan süjeleri (fail) te yandan pasif sjeyi (mağdur) doğru tanımlamak gerekmektedir.

Fail

Toplumsal travmalara yol açan ağır ve yaygın insan hakları ihlallerinin doğru tahlili için sadece bireysel faillerin saptanması yeterli değildir. Bireysel sorumluların saptanmasında da sadece doğrudan, fiziksel failin tespiti yeterli değildir. Bu tür suçlar açısından ceza adaleti bir yandan da topyekun sistemi yargılama anlamına gelmektedir. Bu vesile ile ihlal pratiklerini ortaya çıkaran aklı tespit etmek, sadece bireysel failleri değil ama bu sistemi mahkum etmek hayati bir anlama sahiptir.

Yargılanacak bireyler söz konusu olduğunda da başta ihlalleri sistematik hale getirenleri ceza adaletinin muhatabı yapmak gerekmektedir. Uluslararası hukukta teamül kuralı haline geldiği üzere yaygın insan hakları ihlallerinden sadece suçu doğrudan işleyenler değil ama emri verenler ve dahası bu suçların işlenmesi için gerekli ortamı yaratan ve koruyan karar alıcılar da sorumludur. O halde ceza adaleti açısından failleri şu şekilde sınıflandırmak

mümkündür: a) system, b) birey (siyasal sorumluluklar silsilesi)

Mağdur

Olağan zamanlarda insan hakları ihlallerinin mağdurları sadece ihlalin hak ve/veya menfaatini ihlal ettiği kişilerdir. Ancak toplumsal travmaya yol açan ağır ihlallerde, ihlalin etkisi kişi bakımından da zaman bakımından da yaygınlaşmaktadır. Doğrudan hak ihlali mağdurlarının sesini ceza adaleti aracılığıyla duyurması çok önemli olmakla birlikte, adalet mekanizmalarını bununla sınırlı tutmak mümkün değildir.

Doğrudan mağdurlar dışında; bu ihlallerin tanıkları ve insan hakları savunucuları bu ihlali gördükleri/karşı çıktıkları için ya doğrudan mağdur olmakta ya da ikincil travmayla etkilenmektedir. Nihayet, hak ihlallerinin doğrudan ve dolaylı mağdurları dışında toplum da kolektif olarak ağır insan hakları ihlallerinin pasif süjesidir. Ağır insan hakları ihlalleri, toplumun ortak değerlerinin normal adalet araçları ile onarılamaz bir şekilde zedelenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, mağdurlardan ayrı olarak kolektif bir şekilde dikkate alınmalıdır.

a) Doğrudan **b)** ikincil (tanıklar, insan hakları savunucuları) **c)** toplum

Mağdur tipleri: Ağır hak ihlalleri, olağan hak ihlallerinden farklı olarak yeni mağdur tipolojileri yaratabilir. Bu gruplar, nitelik ve nicelik olarak toplumun diğer kesimlerinden ayrılabilirler. Türkiye örneğinde, yerinden edilenler, mülteciler, etnik ve dini gruplar bu kapsamda değerlendirilebilir. Hem sosyal adalet, hem de onarım süreçleri için bu grupların mensubu bireyler kadar grupların kolektif süjeler olarak dikkate alınması gerekmektedir.

Sınırlılıklar

- Üçüncü Tarafın Yokluğu

Ceza adaletinin olağan dönemlerdeki sınırlılığı yanında, ağır ihlal pratikleri karşısında bu ihlallere özgü başka sınırların adaletin hayata geçirilmesine engel olması ihtimali gündeme gelmektedir. Bu engellerin en önemlisi, bu tür suçlarda failin devlet ajanı olması daha da önemlisi yukarıda açıklandığı gibi bizzat sistemin bu ihlallerin üreticisi olmasıdır. Yargı mekanizmaları bu sistemin dışında kalamadığı hatta önemli bir parçası olduğu için aktif süje ile pasif süje arasında tarafsız hakem rolünü üstlenecek bir üçüncü taraf bulunamamaktadır. Tarafsız karar vericinin (3. Tarafın) yokluğu ceza adaleti sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini imkansız hale getirmektedir. Uluslararası ceza hukukunun gelişimi bu açığın sonucudur. Ulusal ceza mekanizmalarının tarafsız bir şekilde işlememesi/işleyememesi boşluğun uluslararası mekanizmalar aracılığı ile doldurulmasını zorunlu hale getirmektedir.

- Ceza Yargılamasının Etkin Yürütülmemesi

Ağır ihlallerin gerçekleştiği bir ortamda; yargı tarafsız çalışabilse bile ceza yargılamasının etkin yürütülmesinin önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Bu engeller, ihlal sayısının çokluğuna ve ihlallerin niteliğine bağlı olan ve olağan yargı mekanizmalarını işleyemez hale

getiren sınırlılıklar yanında yargı dışında yer alan aktörlerin adalet mekanizmasının işleyişine getirdiği engellere kadar bir dizi unsuru dikkate almayı gerektirecektir.

- Hakikat/yüzleşme fonksiyonunun ceza adaletiyle tam gerçekleşmemesi

Ceza adaleti toplumsal travmalarla baş etmek için önemli bir araç olmakla birlikte bu yönde kullanılan tek yöntem değildir. Gerek diğer onarım mekanizmalarının işletilmesi için gerekse bizzat hakikatin ortaya çıkarılması ve toplum tarafından bilinir kılınması için ceza adaletinin ne kadar yeterli olduğu tartışmaya açıktır. Türkiye örneğinde son dönemde kamuoyunun yakından izlediği davaların toplumda yeterli tepkiyi doğurmamış olması bu endişenin boş olmadığını göstermektedir. Özellikle uzun süren ve teknik tartışmalara boğulmuş ceza adaleti süreçleri bir süre sonra hakikati göstermek yerine görünmezliğine katkı sunmaya başlayabilir. Özellikle temel giderim aracı olarak ceza adaletine başvurulması halinde bu sınırlılığın mutlaka dikkate alınması gerekir.

Sosyal Adalet

Denkleştirici adalet alanında Devlet'in alması gereken önlemler ağır ihlallerin ihlal sonrası doğan ve devam eden sonuçlarını ortadan kaldırmalıdır. Bu gereklilikleri tespit etmek için ceza adaleti alanında gerçekleştirilen türde bir metodoloji sosyal adalet açısından da tartışılmıştır.

İhlal Tipi

Sosyal adalete ilişkin ihlal pratikleri bir yandan olağan dönemde gerçekleşen ihlallerin ağırlaşması şeklinde, bir yandan ise yeni adalet sorunlarının doğması şeklinde kendini göstermektedir. Birinci kategoride; anadilde hizmet alamamak nedeniyle kaynaklanan sosyal adalet sorunları, adalet ve eğitime erişme sorunlarının çatışma nedeniyle daha da zorlaşması gibi durumlar sıralanabilir. Örneğin, işsizlik, toplumsal travmalar sonrasında mağdur grupları toplumun diğer bireylerinden daha fazla etkilemektedir. Toprağa bağlı işler yürütenler, çatışma sonrasında yaşadıkları yerden göçmeye zorlanmakta ve niteliksiz işgücü olarak istihdam piyasasına katılmaktadır. Uzun yıllarını tarım ve hayvancılık alanında çalışarak geçirmiş geniş bir kitle için başka alanlarda istihdam ciddi bir yatırım gerektirmektedir. Mesleki eğitim almak için yaş ve eğitim açısından geç kalınan yerinden edilmiş insanlar için idarenin de yıllardır hiçbir yatırım yapmamış olması sorunu derinleştirmektedir.

İkinci kategoride yer alan adalet sorunları daha önce örnekleri olsa bile ağır hak ihlallerinin doğrudan sonucu olarak görülebilir. Örneğin, yerinden edilmiş kişiler göçmek zorunda kaldıkları yerlerde ayrımcılık pratiklerinin muhatabı olmakta, kadınlara karşı ayrımcılık kentlerde farklı bir niteliği bürünebilmektedir.

Yukarıda sayılan sorunlara ek olarak; şiddetin artışı, çocuk hakkı ihlalleri gibi farklı sorun tipleri eklenebilir.

Nedenleri

Ağır hak ihlalleri hali hazırda mevcut sorunları derinleştirmekte, görünür kılmaktadır. Bu nedenle aslında sosyal adalet sorunlarının asıl nedenini çatışma değil çatışmaya da kaynaklık eden sosyal dinamikler şeklinde tanımlamak gerekir. Kaynakların paylaşımında yaşanan yerleşik sorunların yanında; kimlik sorunları ve etnik, dinsel ve cinsiyete dayalı ayrımcılık uygulamaları bu kapsamda ilk akla gelenlerdir.

Süjeler

Fail

Ceza adaletinden farklı olarak sosyal adalet alanında bireysel fail arayışı söz konusu olmamaktadır. Burada fail tamamı ile anonimleşmiştir. Bu açıdan asıl sorun sistemin işleyişi ile ilgilidir. Ancak davranış açısından da yapılanlar kadar yapılmayanlara bakıldığı için failin olumlu davranışları kadar olumsuz davranışlarının da analiz edilmesi gerekmektedir. Gerçekten de sosyal adalet alanı devletin pozitif ödevlerinin ağır bastığı bir alan olduğu için yaptıkları kadar yapmadıklarının da dikkate alınması gereklidir. Sistem açısından bakıldırında, yapmamaya neden olan yapısal sorunların giderilmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

Mağdur

Yukarıda açıklandığı gibi toplumsal travmalar olağan sosyal adaletsizlikleri ağırlaştırdığı gibi yeni sosyal adalet sorunları da yaratmaktadır. Adalet grubu çalışmasında, olağan sosyal adalet sorunları ile travmaya bağlı olanlar arasında ayrıştırmanın kolay olmadığı, bununla birlikte ilk grubun ayrıca ve öncelikli olarak ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Sınırlılıklar

Sosyal adalet sorunlarının çözülememesinin en temel nedeni ceza adaleti konusunda olduğu gibi travmanın kaynağında devlet ajanlarının varlığının kabul edilmemesi buna bağlı olarak irade yoksunluğudur. Bununla birlikte, bu iradenin varlığı halinde bile bu alanda yapılacak yatırımların mali kaynak gerektirmesi, travmaya uğrayanların büyük bir coğrafyaya yayılmış olmaları ve sosyal entegrasyon sorunları yaşamaları sosyal adalet politikasının önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

Öneriler

Yukarıda sunulan çerçeve kapsamında Adalet Çalışma Grubu aşağıda sunulan çalışmaları önermektedir.

1) Önümüzdeki dönem içinde JİTEM (Ana dosya veya Cemal Temizöz) dosyalarından birinin pilot dosya olarak seçilip ceza adaleti ve sosyal adalet bakımından incelenmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda şu çalışmalar yürütülecektir:

- Dosyadaki belgelerin ve tanıklıkların (sözlü tarih anlatımları olarak) hakikate erişim anlamında değerlendirilmesi,

- Dosyadaki mağdur grubu hedef kitle olarak belirlenip (dava dosyasındaki) ihlal sonrasında yaşam koşulları (örneğin göç var mı?) üzerinde sosyal adalet bakımından çalışılması (görüşmeler yapılabilir),
- Dosyanın ceza adaleti bakımından analiz edilmesi. Ceza adaletiyle cevaplanması gerekenlerin cevaplanıp cevaplanmadığı konusunun değerlendirilmesi,
- Dosyanın hukuksal olarak takip edilmesi,

2) Topluma etkisi de olabilecek sembolik mahkemeler düşünülebilir mi? Irak Savaş Mahkemesi deneyimi vardı? Bu sınırlılıklar açısından bir alternatif olabilir.

3) Toplumda yeni bir adalet anlayışı geliştirmeye yönelik çalışmalar.

C. Onarım

Onarım Programları Çalışma Grupları Raporu

Giriş

Aralık 2010 yılında ilk defa yapılan “Sürmekte olan Toplumsal Travmalar ile Baş etmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Hazırlık Toplantısı” ve 2011 Aralık'ta gerçekleştirilen ikinci toplantıda yürütülen tartışmalar çerçevesinde, yurtiçi ve yurtdışı katılımcıların değerli önerileri ve deneyim paylaşımları çerçevesinde oluşturulan Onarım grubu raporlarının bir arada değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Çalışma gruplarında, onarım süreçleri konusunda somut öneriler geliştirmeye çalışılırken, bir yandan da Onarım ve Travma tanımları ve türleri çerçevesinde tartışma yürütülmüştür. Konu ile ilgili deneyim paylaşımında bulunmak, bu doğrultuda “Toplumsal Travma Konseyi” oluşturulmasının düşünülmesi ve konsey bünyesinde çalışma için pilot bölgeler belirlenmesi üzerinde durulmuştur.

Her iki yıl da katılımcıların en temel vurgusu onarımın, öncelikle hakikat ve adalet ile mümkün olduğudur. Samimi özür dileme, itiraf etme, tekrar etmeyeceğine dair güvenin oluşturulması onarım sürecinin en temel koşullarından biri olduğudur.

Ruhsal Travma, Süreğen Travma, Travma Süreci ve Bölgesel Özellikler

Travma kişinin bütünlüğünü parçalayan ve bozan bir etkiye sahiptir. Travmaya maruz kalan kişi gerçek bir ölüme tanık olmuş ya da ölüm tehdidi altında, kendisinin ya da başkalarının fizik bütünlüğüne bir tehdit yaşamış, böyle bir olaya tanık olmuş ya da karşı karşıya kalmıştır. Kişi korku çaresizlik ya da dehşet yaşamıştır. Tüm bu çaresizlik ve korku kişinin ruhsal gelişimini sekteye uğratır. Eğer travma süreci çözülmezse kişi hayatı boyunca bu travmayla ve etkileriyle yaşayabilir. Bu da hayatı boyunca, korku, utanç, öfke ve çaresizlik duyguları hissedebilir, travmatik yaşantıyı tekrar etme ve tehlikeye açık olma potansiyelini taşır. Tüm bunları toplumsal olarak yaşamaksa toplumsal sekellere neden olur.

Ruhsal travmatik olaylar iç başlık altında toplanabilir:

- insan eliyle oluşturulmuş, uygulanmış ve sürdürülmüş olaylar
- doğal afet ve olaylar
- kazalar

Travmatik olayları bireysel ve toplumsal, anlık (kesitsel) ve süreğen olarak da tanımlamak mümkündür. Bölgede yıllardır devam eden savaş ve çatışma ortamına, göç, deprem, sel gibi felaketler de eklenmekte, durum daha komplike bir hal almaktadır.

Tüm bu süreçler değerlendirilirken ve çalışılırken, sadece travmanın yaşandığı an değil, öncesinin ve sonrasının da bütünlüklü olarak ele alınması gerekmektedir.

Onarım grubu bölgede yıllardır devam eden savaş/çatışmaların etkilerine müdahale ve rehabilitasyona yönelik çalışmalara dair yürütülen çalışma gruplarının kararları doğrultusunda hazırlanan bu süreğen toplumsal travmalar üzerinde çalışmıştır.

Bu çalışmada önemli bir nokta da, travmayı ele alırken, travma tanımının sınırlarının bulanıklaştırmaktan, pek çok yaşam olayının tıbbileştirilmekten ve patolojik bir anlam yüklemekten kaçınmanın gereğidir. Böylece İstanbul Protokolü gibi kılavuzlara sadık kalınarak, yaşamın her alanına dağıtılan ruhsal travma veya travma tanımının sıradanlaşmaması yönünde uğraşmaktadır.

Tüm bunların yanında, travmatik olayların sürekli yaşandığı ve travmanın tekrar yaşanması olasılığının yüksek olduğu, bir başka deyişle uzun bir süre geçmesine karşın travmanın sürdüğü durumlar “**karmaşık travma kavramı**” içinde ele alınabilir. Büyük ölçekte bütün toplumu etkileyen travmalar yaşandığında hem bireyler hem toplum etkilenir. Bu durumu nitelendirmek için toplumsal travmadan söz edilebilir. Özel olarak toplumsal ve karmaşık travma etkilerinin travmatik stres belirtileri ile sınırlı olmadığı göz önünde tutulduğunda, bu kapsamdaki çalışmaların zenginleştirilmesi gerekmektedir.

Kişinin kendini ait hissettiği topluluğun toplumsal hafızası, travmanın bilinçdışı yeri, nesilden nesile aktarılan toplumsal bilinçdışı olgular, travmanın aktarımının yeni nesillerde teza-

hür etme potansiyelleri göz önünde tutulması gerekmektedir.

Toplumsal Travma etnosentrik, iktidar eliyle, sosyal dokuyu bozma, imha amaçlı olabilir. Aynı zamanda toplumsal travmaların kurucu ve birleştiricisi olarak iktidarlar tarafından sürekli canlı tutulması, onarım sürecinde olası risk taşımaktadır.

Bizim çalışmamız, öncesiyle sonrasıyla hala devam eden travmalara müdahaleyi kapsamaktadır ve yeni bir model ihtiyacından çıkmıştır.

Çalışmada süregelen travmayla bağlantılı olarak, zorunlu iç göç, kadına ve çocuklara yönelik şiddet, sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar, tmk mağduru çocuklar, yoksulluk gibi travmatik durum ve yaşantıların yoğunluğu da temel çalışma alanları olarak görülmüştür.

Travmanın tanımını, birincil, ikincil, üçüncül travmatizasyon süreçleri, belirtileri ve bu dönemlere özgü baş etme yöntemler ve risk faktörleri üzerinde durulmalıdır. Acil travma müdahaleleri geliştirmek ve rehabilitasyon çalışmaları yürütmek temel bir önem taşımaktadır. Onarım ve rehabilitasyon süreçleri kurgulanırken, **risk gruplarının, var olan baş etme yöntemlerinin tespiti, bireysel ve kültürel baş etme yöntemleri, yerel özelliklerden nasıl destek alınabileceği çalışmada önemli yer tutmuş ve travmayla baş etmenin yollarının önemi üzerinde durulmuştur.**

Bu çerçevede sorunlar, kaynakların ele alımı, ihtiyaçlar, potansiyel kullanımı ve artırımı, öncelikler ve riskli gruplara yönelik koruyucu ve tedavi edici yaklaşımların önemi üzerinde durulmuş, özellikle ikinci toplantının çerçevesi bu yönde olmuştur. Bölgede yaşayan aktivistler ve kurumlarla bölge dışından sürece dahil olanların ortaklaşa bir hat çizmesi ve kapasite artırımı da önemli temalar olarak öne çıkmış, öneriler bu çerçevede şekillenmiştir.

Onarım süreci içinde savaşın sıcak olarak yaşandığı bölgede yapılacak çalışmalar ile savaş mağdurlarının göç ettiği bölgelerde yapılacak çalışmalar olarak çeşitli başlıklarda ele alınabilir. Kaynakların sınırlılığı göz önünde tutularak risk gruplarına öncelik verilmelidir.

Travmanın etkilerinin onarılması sürecinde çalışmaların kapsayıcı, düzenli olan, süreklilik ve tutarlılık gösteren çalışmaların yürütülmesi gerekir. Tüm bunlar güven duygusunun onarımında temel işlevlere sahiptir.

Travma ve Bölgeye İlişkin Özellikler

Dünya ve Türkiye kaynaklı yazın çerçevesinde bölgesel özellikleri de içine alacak bir özet yapmamız gerekirse aşağıdaki maddeler ön plana çıkmaktadır;

- 1) Toplumsal travmalar bölgede oldukça yaygındır ve önemli psikososyal ve sağlık sorunlarına yol açmaktadır.

- 2) Kayıpların fazlalığı, faili meçhuller travmanın şiddetini ve rehabilitasyon sürecini engellemekte, riski artırmaktadır.
- 3) Hem bölge insanları hem bu çalışma için en büyük sorun travmaların hala sürüyor olmasıdır.
- 4) Bölgenin sağlık, eğitim ve diğer altyapı göstergeleri çok kötüdür.
- 5) Sağlıkta bozulmasında rol oynayan risk etkenlerinden biri de yoksulluktur ve bölgede belirgindir.
- 6) Bölge yapısal ve demografik olarak birbirlerinden farklı il ve yerleşim birimlerine sahiptir ve bu farklılık zaman zaman toplumlar arası çatışmaya, toplumsal destek eksikliğine, ayrımcılık ve dışlamaya da yol açabilmektedir.
- 7) Bölgede daha öncede çok sayıda toplumsal travmatik olaylar yaşanmıştır. (kişinin kendisini ait hissettiği topluluğun toplumsal hafızası, travmanın bilinçdışı yeri, nesilden nesile aktarılan toplumsal bilinçdışı olgular, travmanın aktarımının yeni nesillerde tezahür etme potansiyelleri göz önünde tutulması gerekmektedir.)
- 8) Yaşanılan zorunlu iç göç (yerinden edilme) büyük illerin alt yapı ve kaynaklarını oldukça olumsuz etkilemiştir.
- 9) Bölgede birincil (doğrudan yaşamak, tanık olmak, öğrenmek) ve ikincil (travma ve sağlık çalışanlarının, farklı alanlarda görevli yardım çalışanlarını yaşadıkları vb) travmatizasyon çok sıktır.
- 10) Basın ve yayın organlarının sıklıkla bu süreçte olumsuz etkileri olabilmektedir.

Toplumsal Süreğen Travmanın Ruh Sağlığı Sonuçları

İnsan kaynaklı travmaların çalışmalarda kişilerin kendi bildirimine göre azdır. Seçkisiz örneklem grupları ile yapılan epidemiyolojik çalışmalarda bu beklenen bir bulgudur. Bu durum, bölgede yapılan epidemiyolojik çalışmaların sonuçları hakkında da kısıtlayıcı olacaktır. Bunu aşmak için farklı araştırma yöntemleri kullanmak gerekebilir. Bununla birlikte bölgede yapılan çalışmalar sorunların yaygınlığını ortaya koymaktadır.

Diyarbakır merkezinde 708 kişiyle yapılan bir çalışmada Diyarbakır'da her iki kişiden birinin travmatik bir olay yaşadığı, bu kişilerin %30'unda yaşamın bir döneminde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), tanısı aldığı, çalışma yapıldığı sırada da katılımcıların %10'da halen devam eden TSSB olduğu saptanmıştır.

Bölgede uygulanan zorunlu iç göç kapsamında da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çeşitli kaynaklar zorunlu iç göçün temel nedeninin bölgede süren savaş ve çatışmalarla şekillenen travmatik olaylar olduğuna dikkat çekmektedir. Yerinden edilme süreci çok sayıda travmatik (çatışma yaşama, yakınına kaybetme, köyünün basılması-yakılması-boşaltılması, yaşam tehdidi ile birlikte evini boşaltmaya zorlama, işkence görme vb) ve olumsuz yaşam olayını da (yeni ortam ve kültüre alışma güçlüğü, işini kaybetme, ekonomik güçlükler, anadilini

konuşamama sorunu vb) içinde barındırmaktadır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre zorunlu göç mağdurlarının bir milyondan fazla olduğu düşünülmektedir.

Bu bir milyondan fazla kişinin göç ettikleri illere baktığımızda (İstanbul, Ankara, İzmir, Mersin, Kocaeli, Van, Diyarbakır, Hakkari vb.) Sorunun sadece bölgede yaşayan halkın değil, Türkiye'nin sorunu olduğu da söylenebilir.

Baş etme ve Direnç

Bu konudaki bilgi oldukça sınırlıdır. Kadın dayanışma merkezleri ve bazı STK'ların bu alandaki çalışmaları incelenmelidir. Ayrıca toplumsal ve kültürel baş etme yöntemleri (örn. yas evleri gibi) araştırılmalı ve toplumsal kaynaklar desteklenmelidir. Mutlaka yerel kaynaklar harekete geçirilmelidir.

Onarım Çalışmaları

Sorunların boyutu bölgesel yeterlilik (kapasite) ve kaynakları aşmaktadır. Kurum, kuruluş ve STK'lardaki ayrışma nedeniyle bölge kaynakları da yeterince kullanılamamaktadır. Türkiye genelinde yaşanan sorunlar da vardır ve benzer bir şekilde bu sorunların boyutları da mevcut yeterlilik ve kaynakları aşmaktadır. Bu nedenle toplum temelli ve çok çeşitli disiplinlerin (mesleki alanların) işbirliği yapabileceği güven ve dayanışmaya dayalı yaklaşımların başlatılması, bu yaklaşımların yürütülebilmesi için de çatışmasız bir ortamın sağlanması önemlidir.

Bu çerçevede aşağıdaki başlıklar öne çıkmıştır.;

- 1) Bölgesel kaynakların ve işlevlerinin saptanması, tüm kaynakların aynı doğrultuda çalışabilmesi
- 2) İhtiyaçların saptanması ve bunun bölgesel kaynaklarla yapılması

Uzmanların ihtiyaçları belirlemesi ve çözüm sunması yeterli değildir; travmanın birinci derecede 'mağdur ve mağdur temsilcilerinin ve travmaya tanıklık edenlerin' onarılma sürecinde ihtiyaçlarına yönelik bir tespit yapılması önemlidir. Bu konuda alan araştırmaları yapılabilir.

- 1) Kaynakların kullanımı ve kapasite artırımı
- 2) Riskli gruplara yönelik koruyucu ve tedavi edici yaklaşımlar.
- 3) Bölgede ve Türkiye genelinde yapılacak çalışmaların belirlenmesi
- 4) Çalışmaların kapsayıcı, sürdürülebilir ve kalıcı olması

Onarımın, öncelikle hakikat ve adalet ile mümkün olduğudur. Samimi özür dileme, itiraf etme, tekrar etmeyeceğine dair güvenin oluşturulması onarım sürecinin en temel koşullarından biridir ve ONARIM SÜRECİ için son derece önemlidir.

Sürmekte Olan Travmaya Koruyucu Yaklaşım

- Uzun süre şiddet ve baskı altında yaşayan kişiler, zamanla yaşadıkları şiddeti içselleştirme ihtimali vardır. Uzun süreli travma, hem şiddetin devamını hem mağdurun fail olma sürecini harekete geçirir. Savaş ortamı sonlansa da travmaya maruz kalanın, sonrasında şiddetin uygulayıcısı olması tehlikesine yönelik önleyici politikalar oluşturulmalıdır.
- Önleyici çalışmalar özellikle çocuk ve gençler için önceliklidir. Bu gruplara yönelik koruyucu yaklaşım ve erken müdahaleler hem bu grupların ruh sağlığı için, hem toplum ruh sağlığı ve barış süreci önem teşkil etmektedir.
- Kapsamlı psikososyal müdahale programları oluşturulmalıdır. Psikososyal müdahale programları bireysel ve grup farklı müdahale biçimlerini içermeli ve tüm bu hizmetler kolay ve doğrudan ulaşılabilir olmalıdır.
- Bu programlar kapsamında, alanla ilgili kişiler yerel kurum ve kuruluşlar içerisinde, topluma yönelik programlar geliştirebilir. Örneğin halka yönelik farkındalık geliştirici, bilgilendirici hizmetler bu konuda örnek verilmiştir.
- Psikososyal alanda destek veren çalışanların travmatizasyon süreçleri, travma, sağlık veya insan hakları çalışanlarının desteklenmesi/ bakım verenlerin bakımı* çerçevesinde tartışılmış ve, ikincil travma kapsamında ele alınmıştır. Travma, travmayla çalışanı da benzer şekilde etkiler ve tükenmesine neden olur. Süreğen travmalarda, savaş bölgelerinde, politik alanlarda çalışan gönüllü ve/veya profesyonellerin arasında da geçmişte veya şimdi travma yaşamış kişilerin yoğun olduğu da bilinmektedir. Geçmiş travma öyküleri ve ikincil travma etkilerinin devreye girmesine karşılık, bu kişiler için uygun koruyucu programlar son derece önemlidir.
- Diyalog ve müzakere süreçlerini desteklemek.
- Yüzleşme için gerekli araçların oluşturulması ve söyleminin güçlendirilmesi,
- Hatırlama, hatırlatma ve travmanın öyküsünü yazmak, itiraf-özür-telafi, tamamlanması, travmanın yeniden adlandırılması yollarını açık tutmaya çalışmak,
- Hatırlatma: Hatalı bilgilendirmenin önlenmesi (filmler, haberler gibi) başlıklara özen gösterilmelidir.
- Tedavi edicilerin konuya ilişkin duyarlılığının arttırılması,
- Tıp eğitiminde ruhsal travma ve ilişkili sorunların ders başlıkları arasına girmesi,
- Doğrudan travmaya maruz kalmayan grubun sadece tanık olanların travmasından da göz önüne alınması,
- Mesleki çalışma alanlarımızda sürmekte olan travmayı görünür kılmak, tartışma platformları hazırlamak. Bu hem alanda çalışanların bu konuya katkılarını sağlamada hem travmayı görünür kılmada iki yönlü bir işlevsellik sağlama potansiyeli taşımaktadır. Örneğin genel mesleki kongrelerde süreğen travma ve müdahale

biçimleri konusunda atölye çalışmaları, oturumlar yapmak, çalışma grupları oluşturmak.

- Meslek örgütlerindeki travma çalışma gruplarında konuyla ilgili tartışma ve çalışma platformları oluşturma

Bireysel Rehabilitasyon Yaklaşımları

- Tüm terapotik ilişkinin en temel unsuru olan güven ilişkisine özen göstermek, (güvenlik, bağımsız kurum, uygun görüşme ortamı, terapotik işbirliği)
- Kişilerin kendi dilini konuşabilme olanakları için kaynakların kullanımı ve arttırılması,
- İstanbul Protokolü esaslarına göre Tıbbi ve Ruhsal değerlendirme ve dokümantasyonun yapılması,
- Bu arada kullanılan değerlendirme araçlarının Kürtçeye çevrilmesinin ve bunun olanakları üzerinde çalışma yürütülmesi,
- Travmanın öznel yanlarının belirlenmesi (Başetme yolları değişebilir, mücadeleyi sürdürmek, bireyin güçlü yönlerinin belirlenmesi)
- Krize müdahale ve müdahale araçlarının kullanılması ve yenilerinin geliştirilmesi
- Tanı değerlendirmesinin ayrıntılı ve nesnel bir şekilde yapılması,
- Semptomatik tedavinin planlanması (psikofarmakolojik tedavi),
- Emosyonların Regülasyonu, Öfke yönetimi,
- PTSD, MD, AB, Somatizasyon tedavisi,
- Travmatik ve uzamış yas olgularının sıklığından kaynaklı, bu tür sorunlara uygun tedavilerin geliştirilmesi,
- Kaybı olan kişilerin acılarını ve semptomlarını tanımak ve hafifletmek
- Klinik değerlendirmelerin, kişilerin zarar gördüğünün kanıtı olarak belgelenmesi-raporlanması; profesyonel olarak, çalışmalarda kırılğanlık (valnurability) ve koruyucu (protective) özelliklerin tespit edilmesi,
- Kaynakları yeniden yapılandırma, işlevselliği yeniden kazanma,
- Travma odaklı tedavinin planlanması,
- Travmatik anılarla çalışma, korku, utanç, kayıp,
- Travma öyküsünü derinleştirme – travmayla ve kişisel geçmişle yüzleşme, gelecek beklentisi inşa etme, İtiraf - Özür – Telafi (Bitmeyen Yasın çözülmesi açısından önemli)
- Yüzleşme, öyküyü yazmak, travmatik yaşantıyı yeniden anlamlandırma travmatik yaşantıları tek tek çalışmak, BDT, psikodrama teknikleri, grup terapileri,

- Her kişinin, kendi toplumsal, kültürel ve bireysel dinamikleriyle yaşama entegrasyonu,
- Kişilerarası ilişki becerilerin geliştirilmesi, birbirini dinleme ve anlama yolunun açılması için destekleme süreçlerinin gelişmesi ve güçlenmesi.
- Güçlendirme, Rehabilitasyon sürecinin planlanması,

Psiko-Sosyal-Politik Etkin Araçlar Oluşturmak

- Farklı başa çıkma yöntemlerinin çoğaltılması noktasında, Hrant Dink'in katledilmesiyle ilgili kamuoyu oluşturan, davayı gündemde tutan Hrant'ın Arkadaşları grubu, Fethiye davası örneğinde olduğu gibi, tecavüz davalarına müdahil olan ve bu talebi devam ettiren, kadın cinayetlerini sürekli gündemde tutan çalışmalar yürüten feministler gibi örnekler baz alınarak, süregelen travma çalışmalarında da benzer bir yöntem izlenmesi,
- Kültürel baş etme yöntemlerinin kullanılmasında yas evlerinin işlevinin güçlendirilmesi.
- Türkiye'de toplumsal travma ile ilgili çalışmaların arşivlenmesi, kaynak mekanizmalarının yaratılması, var olanların zenginleştirilmesi.
- Türkiye ve bölgede çalışan tüm STK'ların isimleri ve işlevleriyle ilgili bir katalog oluşturulması. Bu STK'lar arasında işlevsel bir ağ oluşturmak, bunların eşgüdüm halinde çalışarak, koordinasyonun sağlanması.
- Hakikatin araştırılması süreçlerine eğitim, kapasite geliştirme gibi farklı şekillerde destek olunarak, ruhsal alan çalışanları olarak destek verilmesi, çalışmalara katkıda bulunulması. Örneğin; çalışanların eğitim ve bakım verenlerin bakımı/ travma, sağlık ve insan hakları çalışanlarının desteklenmesi. Örneğin görüşme ilkeleri, dolaylı travma, vb. konularda); ekiplerde yer alma; travma mağdurlarının bu süreçlerde ruhsal olarak desteklenmesi, bakımı rehabilitasyonu vb)
- **Farklı ihtiyaçlara göre alt çalışma grupları oluşturulmalıdır.** Bu gruplar arasındaki ilişkiler düzenlilik ve süreklilik halinde sürdürülmelidir. Çalışma grupları, kadın, çocuk, cezaevi, gözetli ve işkence sonrası, erkekler ve şiddet ilişkisi başlıkları altında olabilir. Yine araştırma, uygulama, arşivleme gibi ayrı çalışma gruplarına ayrılmak çalışma sürecini hızlandırır bir işlev görecektir.
- **Travma mağdurlarına sadece gönüllü uzmanlar ve STK'lar çerçevesinde değil yaşadıkları topluluk içerisinde de kalıcı, sürekli destek mekanizmalarının oluşturulması için çalışmalar yürütmek etkili olacaktır.** Örneğin cezaevinden çıkan birinin kendini güvende hissedebileceği destek mekanizmaları kişinin hayata yeniden uyumunda fayda sağlayabilir.
- Özür dileme ve yas süreçleriyle ilgili ölçütlerin belirlenmesi. Samimi özür dilemenin gerekliliği vurgusuna ek olarak, bunun inandırıcılığını güçlendirecek ölçütlerin önemi

- **Daha önce de vurgulandığı gibi ikincil travmatizasyonun etkilerine karşı, travma, sağlık ve insan hakları çalışanlarının bakımı ve desteklenmesi rehabilitasyonu.** Bu madde eldeki kapasite açısından en kolay harekete geçilecek ve uygulanabilir, işlevli hedeflerden birisi olarak vurgulandı.
- Tedavi, terapi ve rehabilitasyon uygulamaları için **sürekliliği olan eğitim çalışmalarının düzenlenmesi.**
- **Eğitici eğitimlerinin düzenlenmesi.**
- Bölgedeki çocukların, ailelerinden alınmasını hedefleyen sözde ‘Sevgi Evleri’nin yaratacağı sorunlara yönelik çalışma yapılması ve kamuoyu oluşturulmasının önemi özellikle vurgulandı.
- Van depreminden sonra göç etmek zorunda kalanlara yönelik rehabilitasyon ve destek çalışmaları yapmak veya yapılanları takip ederek, bu tür projelerle irtibat halinde olmak.
- Ayrıca bölgede savaş ve yoksullukla artan çocuk istisमारları, çocuk fuhuşu (Siirt olayı gibi) ve faillerin korunmasına yönelik çabalara karşı çalışma yürütmek, faillerin ifşası ve adaletin yerini bulması konusunda düzenli ve sürekliliği olan çalışmalar yürütmek ve bu alanda yapılan çalışmaları takip etmek, işbirliğini geliştirmek.
- Travmanın sadece bölgesel düzeyde değil aslında tüm toplumu farklı biçimleriyle etkileyen bir ülke sorunu olarak ele almak.
- Yüzleşme ve sağlıklı bir yas süreci için kayıplara ulaşılması, mezarlarının olması, gereklidir. Yas sürecinin tutulmasında, yasin yaşanması ve tamamlanma sürecinde tüm bunlar temel gereksinimlerdir. Tüm bu sürece kültürel baş etme yollarının eşlik etmesi, sürecin olgunlaşmasına destek olacaktır. Bu kültürel baş etme yollarının keşfi, var olanların kullanılması ve geliştirilmesi (örneğin yas evleri) ya da başka dayanışma araçların oluşturulması düşünülebilir.
- Yas evlerinin kullanımı ve işlevlerinin araştırılması ve yasin işlenmesi süreçlerine bizlerin nasıl bir katkı verebileceğinin değerlendirilmesi.

(Bu öneri her iki yıl yapılan onarım gruplarının, sıklıkla altını çizdiği süreçlerdir. Travmayla yüzleşme, yasların tutulması çerçevesinde sembolik değeri olan mekanların olması, araçların sağlanması önem arz etmektedir. Bu konuda örneğin Diyarbakır cezaevinin açık kalması, anıtlar, travmanın işlenmesi sürecinde etkili olacağı üzerinde durulmuştur.)

- Barışın dilinin oluşturulması için halkların etkileşimi, festivallerin ve ortak yaşam alanlarının oluşturulması,
- Sanat terapisi, beceri geliştirme etkinlikleri,
- Savaş/çatışma sürecinde göç edenlere yönelik psiko-sosyal çalışmalar yürütmek ve yapılan çalışmaları takip etmek,

- Savaştan dolayı göç edilen şehirlerde etkileşim çalışmaları, ortak yaşam alanlarının oluşturulması, (bu kapsamda bir bölgede pilot bir çalışma yapılması önerilmiştir. Örneğin farklı aidiyetlerden gelen, Türk, Kürt vs gençler, çocuklar, kadınlara yönelik psikososyal projeler geliştirilmelidir.)
- Savaş sona erse de kadınların ve çocukların maruz kaldığı ve kalabileceği şiddet ortamlarının sonlandırılması için kadına ve çocuğa yönelik şiddetle ilgili politikalar, psikososyal çalışmalar, farkındalık yaratma ve onarım gruplarının oluşturulması, konuyla ilgili merkezlerin oluşturulması, gereklidir.
- **Kadınların hem devletten hem erkek egemen yapıdan gördüğü şiddeti özel olarak almak ve bu konuda çalışmalar yapmak gereklilik olarak her iki yılda da vurgulanmıştır. Savaş bitse de kadınların yaşadığı şiddet ve baskı her daim devam etme eğilimi göstermektedir. Bu yüzden devlet şiddetine karşı mücadele eden erkekleri ve sistemi kapsayan psiko-sosyal ve politik çalışmalar gereklidir.**
- **Kadınlarla yapılacak çalışmalarda toplumsal cinsiyet dilini rollerini destekleyebilecek dil ve yöntemlere dikkat etmek gerekir.**
- Anadil kullanımının sistemli engellenmesi kapsamında kimlik ve travma ilişkisinin çalışılması önemlidir.
- Kişilerin bağımsız kurumlarda ana dilde travmasını anlatabilmek ve paylaşabilmek önemli bir haktır.
- Eğitim sistemindeki ırkçı politikanın değiştirilmesi gereklidir. Yine bu ırkçı politikalar ve eğitim sistemi çocuk ve gençlerle ilgili çalışma grubunun başlıklarından biri olarak ayrıca ele alınabilir.
- Sosyal ve onarıcı destek sistemi kurgusunda güven kadar ekonomik sorunların yoğunluğu travma rehabilitasyonunu zorlaştırıcı faktörler arasındadır.
- Toplumsal travma ve baş edilmesine yönelik kampanyaların düzenlenmesinin etkili olması beklenebilir.
- Toplumunu dönüştürücü çalışmaların planlanması; bu çerçevede batı ve doğu arasındaki mesafenin, nefret duygularını kırmaya yönelik anlatılanların yan yana getirilmesi çalışmalarının, yenme yenilme duygusunun ötesinde planlanması. Örnek; Leyla Neyzi'nin Ermenilerle yaptığı çalışma.
- Bu çalışmalarda ırkçı, cinsiyetçi, dışlayıcı, ötekileştiren medya ve iletişim araçlarına yönelik de bir çalışma yapılması, örneğin feministlerin yürüttüğü ME-DİZ gibi (Medya İzleme ve Takip merkezi, kadına ve kadınlığa yönelik şiddet gösteren ya da bunu destekleyen, kadınlığı küçümseyen, şiddet dilini kullanan, toplumsal cinsiyet içeren medya iletişim araçlarını takip eden, uyaran ve teşhir eden bir oluşum), Hrant Dink Vakfı'nın yürüttüğü Medyada Nefret Söylemi gibi çalışmalardan yararlanmak.
- Arşivleme, kataloglama ve dokümantasyon oluşturmak ve bunun için de bir alt çalışma grubu kurmak gereklidir. Bu, çalışmaların kalıcılığı, ulaşılabilirliği ve

deneyimlerin birikmesi ve işlenmesi açısından ihtiyaç olarak görülmekte, yazılı bir travma müdahale tarihi oluşturmak için önemlidir.

- Travma çalışmalarının kurumsallaşması ve enstitüleşme sürecini hızlandırmak sürecin temel ihtiyaçlarında birisi olarak sunulmuştur.

Sürecin Zorlukları ve Sorular

- Hala şiddetin, savaşın, baskıların devam ediyor olması ve güvenli bir zeminin oluşmaması,
- Özellikle bitmeyen bir savaş içinde özür, itiraf ve güven verme süreçleri nasıl işleyecek ve bu konu ne kadar gerçekçi?
- Özellikle savaşın yoğun yaşandığı ve hala risk altında olan yerlerde konuşulan dilleri bilen profesyonel azlığı,
- Bu alanda ve projede çalışanların sürekliliği ve düzenli iletişiminin sağlanamaması,
- Çalışma ortamındaki sorunlar: olayların kanıksanması, şiddetin sıradanlaşması,
- Onarım ve ruhsal çalışma araç ve yöntemlerine direnç, önemsizleştirme.
- Travma çalışanlarının travmatizasyonu.
- Sürecin zorluklarından ve gecikmelerden ötürü katılımcıların zamanla motivasyonlarını kaybetme riskleri.

Yararlanılan Kaynaklar

Yaşan A, Saka G, Ertem M, Özkan M, Ataman M, Prevalence of PTSD and related factors in communities living in conflictual area: Diyarbakir case, 2008.
<http://www.irct.org/library/torture-journal/back-issues/volume-18--no.-1--2008.aspx>

Kürt Sorunu - Ülke İçinde Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlık Haklarının Tesisi Ve Rehabilitasyon, <http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DMK04TR02>

Aker T, Ayata B, Özeren M, Buran B, Bay A, Zorunlu iç göç: Ruhsal ve toplumsal sonuçları Anadolu Psikiyatri Dergisi 2002;3(2):97-103
http://www.psikiyatr dizini.org/viewarticle.php?article_id=300

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Yıllık Raporları, <http://www.tihv.org.tr/index.php?turkiye-insan-haklari-raporu>

Kutlu L, Uçar A, Tedavi Ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu, Türkiye İnsan Hakları vakfı, 2009.
http://www.tihv.org.tr/dosya_arsiv/8a14e32a0cbea70786842395fcb8596.pdf

İstanbul Protokolü, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Etkili Biçimde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi İçin Kılavuz, TİHV yayınları.
<http://www.istanbulprotokolu.com/download.php?f=40e93e2aafb6500f1f70363763eff585>

4. BÖLÜM

**SÜRMEKTE OLAN TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEYE
YÖNELİK ÇALIŞMA TOPLANTILARI**

A- 2011 TOPLANTISI

I- KAPSAMLI SONUÇ RAPORU

Sürmekte Olan Toplumsal Travmalar İle Başetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Uluslararası Hazırlık Toplantısı - II Raporu

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından 10-11 Aralık 2012 tarihinde düzenlenen Sürmekte Olan Toplumsal Travmalar Başetme Uluslararası Toplantısı çok zengin ve yoğun tartışmalara ev sahipliği yaptı. Diyarbakır, Ankara, İzmir, İstanbul, Van'dan ve Türkiye dışından gelen katılımcılar iki gün boyunca Diyarbakır Belediyesi tarafından Sosyal Yaşam Merkezi olarak tasarlanan Sümerpark'da toplumsal travmayı farklı boyutlarıyla ele aldılar. Ortaya çıkan eylem planını gerçekleştirmek üzere sözleşerek toplantıyı sonuçlandırdılar.

TİHV'in 2004 yılından itibaren çeşitli mecralarda ve şekillerde yürüttüğü toplumsal travma çalışmaları 2010 yılında geniş katılımlı, multidisipliner ve sonuç odaklı bir toplantı biçimini aldı. 2010 toplantısı için yine Diyarbakır'da toplanan katılımcılar iki gün boyunca toplumsal travmanın etkilerini ve travmayla toplum ölçeğinde mücadele yöntemlerini tartışmış ve kavramsallaştırmıştı. 2010 toplantısının detaylı raporunu bir sonraki bölümde bulabilirsiniz. Toplantıdan çıkan en önemli karar ise bu buluşmanın süreklilik arz etmesi ve somut eylemler yapmak üzere çalışmalar başlatılmasıydı. Yıl boyunca haberleşmeler sürdürülerek 2011'de yine TİHV'in koordinasyonunda Diyarbakır'da çoğunluğu eski katılımcılarından oluşan bir gruba yeniden toplanıldı.

Amaç

2011 toplantısının amaçları, 1) toplumsal travma üzerine bilgi ve deneyimleri tartışmak, 2) toplumsal travmayla ilgili kamuoyunun duyarlılığını arttırmak, 3) toplumun toplumsal travmayla başatmesine yönelik atması gereken adımları belirlemek olarak tasarlandı. Önceki yıl belirlenen grup çalışmaları başlıkları Hakikat, Adalete ulaşım ve Onarım olarak devam ettirildi. Böylelikle toplumsal travmaya dair bu başlıkları yıl boyunca gündeme gelen olaylar (KCK operasyonları, Dağlıca baskını, Dersim 'özürü', Van Depremi) etrafında hatırlayarak ve derinleştirerek, önceki yılda belirlenen eylem eksenini sürdürerek, üzerinde ortaklaşılan, görev bölümü ve belirli bir takvim ile hayata geçirilecek oranda da gerçekçi ve somut eylem planları hazırlamak olarak amaçlandı.

Hazırlık

Toplantının hazırlığı için öncelikle bir kurul oluşturularak program tasarlandı. Bu kurulda Necdet İpekyüz, Şahika Yüksel, Seda Altuğ ve Metin Bakkalcı yer aldı. Katılımcılara email üzerinden önceki yılın sonuçları hatırlatıldı, katıldıkları grup çalışmalarının sonuçları gönderildi ve tekrar aynı grupta yer almayı tercih edip etmedikleri soruldu. İlk email haberleşmesinin ardından katılımcıların tercihleriyle son halini alan grup listeleri, programın son şekli ve katılımcı listesi tüm katılımcılara gönderildi. Aynı zamanda kurul tarafından grup kolaylaştırıcıları belirlendi. Grup kolaylaştırıcıları aracılığıyla gruplara konu başlıkları tekrar hatırlatılarak sanal ortamda her grubun kendi konusuna dair tartışmalar başlatıldı. Böylelikle toplantıya tazelenmiş bilgi ve üzerinde düşünölmeye başlanmış fikirlerle gelinmesi amaçlandı.

Yöntem

Toplantıda benimsenen yöntem dört aşamadan oluştu.

1) Toplumsal travmanın karmaşık yapısı gereği katılımcıların farklı disiplin ve çalışma alanlarından (medya, psikiyatri ve psikoloji, sosyal hizmet, sosyal bilimler, insan hakları, hukuk gibi) olması sağlandı. Sonuç olarak dokuzu yurtdışından, 26'sı Diyarbakır'dan, 34'ü ise Diyarbakır dışı ülkenin değişik kentlerinden olmak üzere, bu alanda faaliyet gösteren kurumlardan ve uzman kişilerden toplam 69 kişi katılmıştır. (Katılımcı listesi ektedir – (Katılımcı listesi için bakınız s.159)

2) Program (bakınız 7.Bölüm, kısım A) ilk gün tüm grubun üzerinde birlikte düşüneneği ve ortak dili zenginleştireneği sunumlardan oluşturuldu. Türkiye ile ilgili sunumların amacı Türkiye'deki insan hakları ihlalleri ve Kürt sorunu çerçevesinde yaşananları grup çalışmalarına temel teşkil etmesi için toplantıya taşımak ve TİHV'in özellikle Diyarbakır'da yaptığı toplumsal travma çalışmaları konusunda katılımcılara bilgi ve deneyim sunmak amacını taşımıştır. Sunumlar sırasıyla, **Necdet İpekyüz, Esin Düzel ve Müge Tuzcu** tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yurt dışından katılımcılar ise hakikat arayışı, onarım süreçleri, barışma, iyileşme,

adaletin tesisi gibi konular etrafında toplantıyı zenginleştirecek uluslararası deneyimlerle ilgili sunumlar yaptılar. Her sunumu bu deneyimlerin Türkiye'ye nasıl ve ne şekillerde aktarılabilceği üzerine yapılan ortak tartışmalar tamamladı. Sunumlar sırasıyla,

- Toplumsal travma ile baş etme kapsamında Güney Afrika 'Hakikat ve Uzlaşım Komisyonu deneyimi, **Nomfundo Walaza** - Desmond Tutu Barış Merkezi direktörü-Güney Afrika
- Toplumsal travma ile baş etme kapsamında Kuzey İrlanda'daki onarım programları deneyimi, **Karola Dillenburg** - Queen's Üniversitesi-Kuzey İrlanda
- Büyük ölçekli organize şiddete uğrayan kitlelerde olası iyileştirici ve koruyucu etkenler: Ruh sağlığında insan hakları açısından sosyal onarım, **Soren Buus Jensen** - Columbia Üniversitesi-ABD

3) Programın ikinci gününde ise ilk gündeki deneyimler, tartışmalar ve grup kolaylaştırıcılarının katılımına gönderdiği kolaylaştırıcı sorular temel alınarak Hakikat, Adalet ulaşım ve Onarım başlıklı atölye çalışmaları gerçekleştirildi (grup katılımcı listesi ektedir - Ek 7)

4) Önemli ölçüde bir önceki yıl gerçekleştirilen toplantıda benzer atölye çalışmalarında yer alanlar tarafından oluşturulan ve çalışmalarına toplantı öncesi başlayan atölyeler ikinci gün öğleden sonra raporlarını tüm katılımcılara sunmuştur. Grup raporlarını 3. bölümde bulabilirsiniz. Bu raporların tüm katılımcılarla tartışılması ışığında görev dağılımlarını da içerecek gelecek döneme ilişkin somut bir çalışma program taslağı birlikte geliştirilmiştir. (- uluslararası toplantıda üretilen özet çalışma programı taslağı (bakınız 4.Bölüm, kısım II).

Toplantı 1. Gün

Toplantının birinci gününde Diyarbakır'dan kolaylaştırıcı sunumlar ve travmayla mücadeleye yönelik uluslararası deneyimleri aktaran sunumlar gerçekleştirildi.

Diyarbakır'dan kolaylaştırıcı sunumlar

Şebnem Korur Fincancı tarafından yapılan açılış konuşmasının ardından, TİHV Diyarbakır Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi'nden Dr. Necdet İpekyüz, sürmekte olan toplumsal travmanın boyutlarını, çarpıcı örnekler üzerinden ortaya koydu. Necdet'in işaret ettiği üzere, özellikle 2011 Haziran seçimlerini takip eden süreçte yoğunlaşan çatışmalar nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısıyla beraber askeri cezaevlerindeki şüpheli ölümler de arttı. Ölümleri cezaevlerinde sayıları artan tutuklu ve hükümlüler ve onların sorunları, cezaevinde ve gözaltında farklılaşarak yeniden ortaya çıkan işkence yöntemleri ve çocuklara yönelik baskılar takip etti. Toplu mezarlar ise bir yandan geçmişle yüzleşme için yeni bir pencere açma imkanı getirirken, mezarların açılış biçimindeki düzensizlikler yüzleşme sürecin başlatılmasının bile ne kadar meşakkatli olduğunu gösterdi. Necdet'in bu somut olguların yanı sıra dikkatleri çektiği aynı derecede vahim başka bir gelişme de insan hakları

mücadelesi, ifade özgürlüğü gibi alanların daralması, aynı olgunun üzerinde çok farklı ve kutuplaştırıcı algıların oluşması ve hak ihlallerine dair sessizliğin ve sessizleştirilmenin artık çok daha yaygın bir tutum haline geldiği noktalarıydı.

Necdet TİHV Diyarbakır'daki merkezde genç Kürtlerin toplumsal travmanın izlerini derinden taşıdığını ve hem bu nedenle hem de devlet baskısı nedeniyle gençlerle onların hayatlarında dönüşüm yaratacak çalışmalar yapmanın gittikçe güçleştiğini gözlemlediklerini da katılımcılara aktardı. Travmanın en net görüntülerinden biri olarak da gençlerin geleceğe dair umutsuzluklarından bahsetti. Necdet, bu gençlere, bölgede askerlik yapmış olan 5 milyon kişiyi, onların yakınlarını, ailelerini de ekleyince bu travmanın sadece Kürtlerin travması değil tüm ülkeye yayılmış bir travma olduğunu söyleyerek sözlerini tamamladı.

Esin Düzel ise sunumunda bu toplantı için yapmış olduğu 11 görüşmeden yola çıkarak Diyarbakır'da toplumsal travmanın nasıl yaşandığına dair bir takım izlenimlerini aktardı. Esin'in görüşme yaptığı kişiler insan hakları alanında mücadele eden kurumlardan, bu nedenle de hem başvurucuları hem de kendi hayatları üzerinden travmanın farklı boyutlarına tanıklılar. Tüm görüşmecilerin altını çizerek söyledikleri şiddetin içselleştirildiği, normalleştirildiği ve Diyarbakır'daki gündelik hayatın her alanına sirayet ettiği idi. Bunu özellikle kendi hayatlarında, aileleriyle ilişkilerinde yaşadıklarını belirttiler. Bir çok görüşmeci için çatışmaların devam ediyor olması travmayı hayatın tüm alanına yayılması sonucunu doğuruyor; bu nedenle travma uzun soluklu, sistemli ve sorgulayıcı bir çabayı gerektiriyor, ancak savaş devam ederken bunu yapmak da çok güç. Esin bu noktada çalışanların kendi yaşadıkları travmanın da ne kadar farkında olduklarını, ancak bu konuda bir çalışma yapmanın 'mücadele'den uzak görüldüğünü, bu nedenle de bilinmez bir tarihe ertelendiğini anlattı. Travma çalışmalarına belki de bu noktadan başlamak gerekiyor diyerek sunumunu tamamladı.

İlk bölümün son sunumunu yapan **Müge Tuzcu** da TİHV koordinasyonunda çeşitli kurumlarla işbirliği içerisinde Terörle Mücadele Kanunu (TMK) mağduru çocuklarla yaptıkları çalışmaları anlattı. Müge'nin 'travmanın üçüncü nesil mağdurları' olarak tanımladığı çocuklar, cezaevinden çıktıktan sonra çok farklı sorunlar yaşıyorlardı. Müge bu sorunları tanımlamaya çalıştıklarını, bunun içerisinde anadilde eğitim eksikliği, yoksulluk, güvenlik güçlerinin sert uygulamaları gibi nedenleri tespit ettiklerini aktardı. Ayrıca TMK mağduru çocukların ailelerine gerçekleştirdikleri ziyaretle hem çocuklara destek olmuş, hem de hayatlarını nasıl devam ettiklerini gözleme imkanı bulmuşlardı. Öğrendiklerine göre çocukların yarısı okula devam etmediği gibi tekrar cezaevine gönderilen çocuklar da vardı. Müge'ye göre cezaevinde kalmak çocuklara olumlu denebilecek şeyler de getirmişti, ama üzerlerindeki baskı tüm şiddetiyle yine de devam ediyordu.

Toplumsal Travmayla Mücadelede Uluslararası Deneyimler

Güney Afrika deneyimi

Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaş Komisyonunda (HUK) yer almış olan **Nomfundo**

Walaza HUK sürecinin artı ve eksilerini değerlendirdi. Nomfundo, her ülkenin, kültürün farklı bir yöntem izlemesi gerektiğinin, tek bir modelin her yere uygulanamayacağını altını özellikle çizdiği konuşmasında, Güney Afrika'daki sürecin bazı gerçeklerin ortaya çıkarılmasında, yüzleşmeye doğru bir adım atılmasında ve iyileşmenin kısmen gerçekleşmesinde etkili olduğunu anlattı. Ancak 'af' ve 'afetme' maddeleri ve mağdurların faillerle yüzleşmeleri G.Afrika'daki sürecin en sıkıntılı aşamalarındandı. Nomfundo bu yüzleşmelerden birisinin videosunu gösterdiğinde, tüm salon olarak oldukça zor anlar yaşadık. Güney Afrika'daki sürecin hayati boyutta eksik bir tarafı kendisini insan hakları alanı ile sınırlandırması ve sosyal ve ekonomik eşitsizliklere dair bir müdahalede bulunmamasıydı. Nomfundo'ya göre Güney Afrika'daki mevcut sosyo-ekonomik eşitsizliklerin adaletin hala tesis edilmediğini gösteriyor.

Güney Afrika deneyimi tartışmalara bir çok yeni soru kattı: Türkiye bağlamında, Kürt sorununda barışma nasıl mümkün? Askerler, polisler ve diğer failer de travma mağduru mu? Nereden başlamalı, Diyarbakır, Dersim, başka bir yer? Hakikat komisyonları kurmakta amaç ve yöntem ne olmalı? Kürdistan'da yaşananlar, 90'lardaki süreçler nasıl anlatılabilir? Ötekinin acısını nasıl anlayabiliriz? Savaş hala sürmekte iken hakikat komisyonlarının onarıcı adalete katkısı ne olabilir? Bu ortamda hakikat komisyonları siyasi sürecin içerisine çekilme tehlikesine maruz kalır mı? Bağımsız çalışmayı nasıl sağlayabilirler? Onarıcı ve cezalandırıcı adalet arasında affetmek nerede devreye girmeli? Kim af dileyen taraf olacak? Cezalandırıcı adalette suç bir bireyin başka birey üzerine işlediği eylemken ve bu noktada aftan bahsedilemezken, onarıcı adalette affetmenin gerçekleştirilebilmesi için mağdurlar ve failer nasıl tanımlanacak? Travmatize olmuş bir toplumda adalet hissini tesis edilebilmesi için hakikat ve uzlaşma komisyonlarından başka hangi mekanizmalar devreye sokulmalı?

Kuzey İrlanda deneyimi

Queens Üniversitesinden **Karola Dillenburger** Kuzey İrlanda'da yaşanan Troubles döneminin travmasıyla ilgili yaptıkları üç araştırmanın ve üzerinde çalıştıkları bir onarım modelinin sunumunu yaptı. İlk olarak aşırı şiddetin bireyin ruhsal sağlığı, aile hayatı, sosyal çevresi ve toplum üzerindeki psikolojik etkilerini anlamak amacıyla yaptıkları çalışmada eşlerini çatışmalarda kaybetmiş kadınlarla görüştiklerini aktardı. Bu çalışmanın ortaya koyduğu en net sonuçlardan savaş nedeniyle eşini kaybeden kadınların başka nedenlerle eşini kaybedenlere göre çok daha ağır bir travma yaşadığı idi. Eşlerini kaybetmek hayatlarında geri dönülemez değişikliklere yol açmış ve kendi hayatlarına müdahale edip dönüştürmelerini zorlaştırmıştı. İkinci araştırmalarında gönüllü düzeyde yapılan terapi hizmetlerinin etkisini araştırdıklarını belirtti. Kuzey İrlanda'da eğitim, toplumsal ve psikolojik düzeylerde çalışan ve gönüllü esasına dayanan, bu nedenle de oldukça zor koşullarda işleyen grupların varlığından bahsetti. Bu grupların çalışmasına katılan mağdurlar gördükleri desteğin çok önemli olduğunu belirtmişler; araştırmada ise en etkili çıkan desteğin arkadaşlık etme olduğu ortaya çıkmış. Karola, üçüncü çalışmalarında da travmanın nesiller arasında nasıl aktarıldığını araştırdıklarını aktardı. İlk okul düzeyindeki çocuklarla yaptıkları bu ilginç çalışmada müfredatlarda yer almasa da çocukların yaşananları çok farklı kanallarla aracılığıyla duyduğunu tespit etmişler.

Kuzey İrlanda'da Türkiye'de olduğu gibi en sık sorulan sorulardan biri de insanların travmayla nasıl başettiği sorusu. Karola bu sorunun Kuzey İrlanda'da kimin mağdur kimin hayatta kalan olduğu sorusuyla içiçe olduğunu anlattı. Mağdur olan etrafındaki hem olumlu hem olumsuz algılar mağdurun tek bir tarafta veya grupta toplanmasını zorlaştırıyor. Kim kendisini böyle görüyor ve kimin ne olduğuna kim karar veriyor? Bu nedenle Karola kendilerinin üzerinde çalıştıkları travmayla başetme modelinin kimlikler üzerinden değil davranışlar üzerinden şekillendiğini belirterek sunumunu tamamladı.

İnsan Hakları Perspektifinden Ruhsal Sağlık – Dünyadan Örneklerle

Columbia Üniversitesi Uluslararası Travma Çalışmaları Programı koordinatörü, psikiyatrist ve insan hakları aktivisti **Soren Buus Jensen** Latin Amerika, Afrika, Avrupa ve Asya'da çeşitli ülkelerde yaptığı çalışmalardan yola çıkarak savaş ve/veya yoğun şiddet yaşanmış bölgelerde travmayı belgeleme ve başetme konusunda destek mekanizmaları oluşturma ile ilgili olarak kapsamlı bir çerçeve çizdi. Öncelikle profesyonel olarak insan hakları çizgisinde çalışmayı sürdürmenin, özellikle de çatışmanın kutuplaştırdığı toplumlarda zorluklarından bahsetti. Travmanın boyutlarının ve ortaya çıkma şekillerinin her toplumda farklılaşabilmesi de ayrı bir zorluk oluşturuyor; Soren bunun için halk sağlığı stratejileri kullanarak insan haklarını ihlallerinin sağlığa etkisini mümkün olduğu kadar detaylı bir şekilde belgeleyebileceğimizi önerdi. Yaptıkları bir çalışmada savaşın toplumun yüzde onluk bir kesimini tamamen işlevsiz bıraktığını bulduklarını ve terapiye de bu kesimden başlamayı kararlaştırdıklarını ekledi.

Soren terapi yaklaşımlarını üç aşamalı olarak kurguladıklarını da anlattı. İlk aşamada bireyin kendisinden travma hikayesini dinlediklerini, bireyin kendi hikayesinin üzerinde çalıştığını ve böylece travmatik olayı kendisinden uzaklaştırmayı amaçladıklarını anlattı. Aile aşamasında bireylerin travmayla başetmek için yerel ölçekte dayanışma grupları kurarak, bunları yerel örgütlenmelerinde bir ağa dönüştürebileceklerini ve böylelikle hem politik hem mahalle düzeyinde çalışabileceklerini söyledi. Son olarak da kolektif düzeyde toplumsal onarımın öneminden bahsetti. Savaş, şiddet kültürünün yaygınlaşması ve devletin devam eden baskıları toplumdaki güç ilişkilerini derinden değiştirmektedir. Toplumsal onarım ise hakikat, adalet, telafi, uzlaşma, insan haklarıyla ilgili eğitim, zamanlama ve öncelikler gibi aşamalardan oluşuyor. Aynı zamanda kültürel ritüelleri de içeriyor. Bu nedenle Soren toplumsal onarımın uzun vadeli ve katılımcı bir şekilde ve süreklilik arz eden bir insan hakları mücadelesi eşliğinde gerçekleşebileceğinin altını çizerek sunumunu tamamladı.

Toplantı 2. Gün

Toplantının ikinci gününde grup çalışmaları, grupların tüm gruba sunumlar ve tartışmalar ve ortak eylem planı çıkarılması bölümleri gerçekleştirildi.

Grup Çalışmaları

Yöntem olarak toplantının ikinci gününde grup çalışmalarına geçildi. Gruplar, 1) Hakikat, 2) Adalete ulaşım, 3) Onarım başlıkları altında gerçekleştirildi. Başta da belirtildiği gibi her bir grubun önceden belirlenen iki kolaylaştırıcısı ve raportörü vardı. Önemli ölçüde bir önceki yıl gerçekleştirilen toplantıda benzer atölye çalışmalarında yer alanlar tarafından oluşturulan ve çalışmalarına toplantı öncesi başlayan atölyeler ikinci gün öğleden sonra raporlarını tüm katılımcılara sunmuştur. Bu raporların tüm katılımcılarla tartışılması ışığında görev dağılımlarını da içerecek gelecek döneme ilişkin somut bir çalışma program taslağı birlikte geliştirilmiştir.

Toplantının son bölümünde, basılı hale getirilecek toplantı raporunda yer alacak şekilde her bir grubun grup raporlarının son biçiminin verilmesi, grubun gönüllülük çerçevesinde çalışmalarının başlatılması ve etkin sürdürülmesi için kolaylaştırıcılar belirlenmiştir.

Hakikat grubu

Hakikat grubu tartışmalarının ilk yoğunlaştığı konu hakikat ve gerçeklik /realite arasındaki ilişki ve bu ilişkinin nasıl şekillendirilmesi gerektiği oldu. Ortaya konan ilk sorular şunlardı: Hakikat üzeri örtülmüş, reddedilen gerçeklerin açığa çıkartılması mı? Realite ve hakikat nasıl ilişkili? Üstü örtülen gerçekler nasıl ortaya çıkartılır? Şu anda Kürt halkının gündeminde travma ne kadar yer alıyor? Direniş ve travma nasıl ilişkili? Hakikati arayan sadece mağdurlar mı? Sıradan insanlar da hakikat arayışında olabilir mi? Hakikat arayışının politik bir eylem olduğunu nasıl anlatabiliriz? Diyarbakır'da bir yandan toplu mezarlar ortaya çıkarken, yas devam ederken, hakikat arayışını nasıl konumlandırmak gerekir? Bu bölgede yaşananların ortaya çıkartılması hakikat arayışı sürecinin başlangıcını oluşturabilir mi?

Katılımcıların bir kısmı Kürtlerin yaşadıkları acıların çeşitliliğinin, farklılıklarının, tarihinin hala bilinmediği ve buradan başlanması gerektiğini söylerken, bazı katılımcılar da bir Kürt evinin bile aslında bizi hakikate götürebileceğini, hakikatin yeni bir bakış açıcı olduğunu belirtti.

Hakikatin ne olduğuyla ilgili şu iki ifade oldukça yol açıcı oldu:

'hakikat demek, yok edilmek üzere insanlıktan çıkarılanların insan olduğunun kabul ettirilmesi demek. Ben insanlıktan çıkarılmışım, bir hikayem var, anlatamıyorum, bunun için öncelikle benim insan olarak kabul edilmem lazım.'

'hakikat aslında olmayan bir şey, içi doldurulacak bir şey. Belki hiç bir zaman da kapanmayacak bir süreç olarak düşünmeli. Hakikatin gerçeklikten ayıran şey bir deneyimi bizzat yaşayan kişiyi dilinden duyulduğunda ortaya çıkıyor. Bir çok şey biliniyor olabilir, ama onu yaşayanın anlattığı zaman ortaya çıkan etki bizi hakikate götürecektir olan şey olabilir.'

Bu tartışma, 1) hakikatin iktidarın sorgulanmasıyla, ezen ve ezilen ilişkisinin ortaya çıkarılmasıyla ve bu noktadan yola çıkarak insanlık onuru adına bir duruş sergilemekle gerçeklik kazanabileceği, 2) hakikatin sadece gerçeklerin belgelenmesinden ibaret olmadığı ve

gerçeklerin hangi bağlamda ve kimler tarafından yapıldığının son derece politik süreçler olduğunun altının çizilmesiyle toparlandı.

Hakikat grubu hakikat komisyonlarıyla ilgili daha somut konuları da tartıştı. Güney Afrika örneği ve diğer örneklerden gördüğümüz kadarıyla hakikat komisyonlarını, geniş dönemi adaleti gibi bir bağlama oturtmak ne kadar doğru? Türkiye’de hakikat komisyonları nasıl oluşturulacak? Kimler yer alacak? Hakikati kimler araştırarak? Bildiğimiz kadarıyla hakikat komisyonlarının eksikliklerini hangi mekanizmalar aracılığıyla giderebiliriz? Bu noktada katılımcıların vurguladığı şey gerçeklerin derli toplu kayıtlarının olmamasıydı. Bu bilgileri nasıl derleyebiliriz ve komisyon çalışmasının içine dahil edebiliriz? Bu konuda çalışanları biraraya nasıl getirebiliriz, dağınık halde bulunan arşivleri nasıl ortaklaştırabiliriz? Arşiv sıkıntılarına ek olarak hakikat komisyonun hangi kavramsal temeller üzerine oturabileceği de konuşuldu. Özellikle Diyarbakır’dan katılımcılar, kurumsal çalışma yürüttüklerini ve ‘toplumu rencide etmeyecek kavramların’ kullanılması gerektiğini belirttiler. Bu noktadan sonra ortaya çıkan soru da Türkiye için bir uzlaşma komisyonu da gerekli mi ve gerekliyse hangi aşamada kurulup işletilebilir soruları oldu. Uzlaşma komisyonu veya barış süreci için hangi ortaklaştırıcı kültürel öğeler kullanılabilir? Son olarak da grup, farklı tarafları hakikat arayışına dahil etmenin ve sorumluluklarını fark etmelerini sağlamanın önemini tartıştı.

Adalet Ulaşım grubu

Adalet ulaşım grubu travmayla adaletin ilişkisini tartışarak başladığı çalışmasında adalet türleri, cezai adalet ve sosyal adalet arasındaki ilişki ve onarımın bir parçası olarak adaleti irdeledi. Katılımcıların bir çoğu Kürt meselesi çerçevesinde yaşanan hukuksuzluklara değinerek bu örneklerin süregelen toplumsal travmayı adaletsizlik hissiyle nasıl derinleştirdiğini belirtti. Var olan hukuk sistemindeki sorunların ve sınırlılıkların tüm boyutlarıyla ortaya çıkartılması için somut örneklerin detaylı bir şekilde incelenmesinin önemi vurgulandı. Yeni Anayasa çalışmalarına katılmanın gerekliliği üzerinde duruldu.

Adalet sisteminin sorunlarını ortaya çıkartırken grup var olan sistemin hangi kısımlarının iyileştirilmesiyle beraber alternatif teşkil edecek, yeni, olağan dışı yöntemlerin nasıl ve ne şekillerde kurgulanabileceğini tartıştı. Farklı bir adalet sisteminin öncelikle adalet hissi-ni sağlaması gerektiği belirtildi. İnsanların korku nedeniyle hukuka başvurmadıkları bir ortamda böyle bir adalet sisteminin kapsayıcı ve erişilebilir olmasının önemi vurgulandı. Bu sistemin oluşturulmasındaki zor sorulardan biri de suç işlemiş faillerin itiraf etmeleri ve bilgi vermeleri durumunda, onların nasıl cezalandırılacağı sorusu oldu. Bu noktada grup fail ve mağdur arasındaki farkın bazen çok net çizilemeyebileceğini tartıştı. Askere alınan birisi öldürmek zorunda kalıyorsa hem mağdur hem de faildir. Yeni bir adalet sistemi böylesi aktörler ve eylemleri nasıl değerlendirecek? Ayrıca üçüncü bir tarafın dengeleyici bir unsur olarak yer almasının gerekliliği tartışıldı.

Son olarak da adaletin toplumdan kopuk olamayacağı, toplum çatışmayı görmezden gelirken adaletle ilgili hiçbir mekanizmanın gerçekliğinin olamayacağı belirtildi. Travmanın nasıl sadece tek bir kişiyi değil, ailesini, yakın çevresini ve toplumu etkilediği düşünül-

düğünde toplumsal güç ilişkilerin çatışma nedeniyle büyük dönüşüme uğradığı ve adalet sisteminin önüne gelen konuların travma boyutuyla da görülmesinin gerekliliği konuşuldu. Mesela çatışma bitse bile, kadınlar evde askerlik yapmış eşlerinin şiddetine maruz kalabilir ve bu toplumsal yapıyı belirleyebilir.

Onarım grubu

Onarım grubu travma üzerine katılımcılardan bir kaçı tarafından yapılmış araştırmaların süreç ve sonuçlarıyla somut örnekler üzerinden başlattığı tartışmalarını sürmekte olan travmayla başatmenin zorlukları ve onarım çalışmasının kapsamıyla, yöntemi üzerine devam ettirdi. Araştırmaların sonuçları üzerine siyasi mücadelenin travmayla başatmedeki önemi tartışıldı. Bu kapsamda onarımın, öncelikle hakikat ve adalet ile mümkün olduğu vurgulandı.

Bu örnekler sadece Diyarbakır örneğinde bile farklı travma profilleri olduğunu ve hepsiyle ilgili ihtiyaca yönelik çalışmalar yapmanın önemini gösterdi. İhtiyaçların belirlenmesi ve çözüm sunulmasında sadece uzmanların önceliklerinin yeterli olmadığı, esas önemli olanın travmanın birinci derecede ‘mağdur ve mağdur temsilcilerinin ve travmaya tanıklık edenlerin’ onarılma sürecinde ihtiyaçlarına yönelik bir tespit yapılmasının önemi vurgulandı. Grup onarım süreçleri konusunda somut öneriler geliştirmeye çalıştı.

Grupların sunumları ve tartışmalar

Grup raporlarını bulabilirsiniz.

Özet çalışma programı çıkarılması

Çalışma programını bulabilirsiniz.

A- 2011 TOPLANTISI

II. ÖZET ÇALIŞMA PROGRAMI TASLAĞI

Toplantının ikinci gün öğleden sonra her üç atölye çalışmasının sunulan raporlara ve bu raporlar üzerine yapılan tartışmalara dayalı olarak, toplantının son oturumunda altta yer verilen özet çalışma programı taslağı tüm katılımcıların onayı ile formüle edilmiştir.

Doğal olarak, bu özet çalışma programı taslağı her bir atölye çalışması raporlarının, toplantı sonrasında atölye katılımcılarının kısa sürede kendi aralarındaki çalışmaları sonucu, son biçiminin verilmesi ile son biçimine kavuşturulacaktır.

Bu nedenle, bu özet çalışma programı taslağının, ekteki her bir atölye çalışması/grup raporları ile birlikte değerlendirilmesinde yarar olacaktır.

Onarım başlığında:

- 1) Türkiye’de toplumsal travma ile ilgili çalışmaların arşivlenmesine yönelik çalışmalar,
- 2) Türkiye ve bölgede çalışan tüm STK’ların isimleri ve işlevleriyle ilgili bir katalog oluşturulması. Bu STK’lar arasında ağ oluşturma, eşgüdüm sağlanmasına yönelik çalışmalar,
- 3) Farklı başa çıkma yöntemlerinin çoğaltılmasına yönelik çalışmalar (yas evlerinin

yeri ve önemine yönelik çalışmalar, Hrant'ın arkadaşları grubu gibi örneklerin üzerinde durulması, tecavüz davalarına feministlerin katılması örneklerinin üzerinde durulması gibi)

- 4) Özür dileme ve yas süreçleriyle ilgili ölçütlerin belirlenmesine yönelik çalışmalar ve bu kapsamda kapasite geliştirilmesine yönelik çalışmalar,
- 5) Travmaya maruz kalanlara yönelik topluluk içerisinde kalıcı, sürekli destek mekanizmalarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar,
- 6) İhtiyaçlara göre alt çalışma grupları oluşturabilir. Bu gruplar arasındaki ilişkilerin yıl boyu sürdürülmesi hedeflenecektir. Alt çalışma grupları, kadın, çocuk, cezaevi, gözaltı sonrası, vs. olabilir.
- 7) Travma çalışanlarının desteklenmesine yönelik çalışmalar,
- 8) Tedavi ve rehabilitasyon uygulamaları için sürekliliği olan eğitim çalışmalarının düzenlenmesi. Ayrıca eğitici eğitimlerinin düzenlenmesi.
- 9) Güncel bir konu olan 'Sevgi Evleri'ne yönelik özel bir çalışma planlanması,
- 10) Hakikatin araştırılması süreçlerine eğitim, kapasite geliştirme gibi farklı şekillerde destek olunması.
- 11) Atölye grubu geçen seneki atölye grubu raporunun bütünüyle arkasında olup, o raporda yer alan önerilerin de bu rapor kapsamında olduğunu göz önünde tutmaktadır.

Atölye çalışması kolaylaştırıcılar: Şahika Yüksel, Tamer Aker, Aziz Yaşan

Raportörler: Ebru Sorgun, Tamer Aker, Türkcan Baykal

Önümüzdeki dönem grup içi koordinatörü: Ebru Sorgun

Hakikat Hakkı başlığında:

- 1) Hakikat hakkını anlatan kısa, etkileyici, manifestatif bir metin hazırlayıp yaygınlaştırabiliriz.
- 2) Hakikat hakkının bu derinliğiyle kavranmasını sağlamak için sistematik insan hakları ihlallerinin, travmatik vakaların derlenmesi, kamuoyunda işlenmesi vb. çalışmalar yapılmalıdır. Bu amaçla atılacak ilk adımlardan biri paydası hakikat arayışı olan girişimlerin ayrı ve dağınık durumda bulunan verilerinin ortak ve düzenli bir veri tabanında bir araya getirilmesi, bir dokümantasyon merkezi ve kütüphanenin oluşturulması olabilir.
- 3) Geçmişle yüzleşme çalışmaları yürüten resmi ve sivil grupların perspektiflerine "hakikat hakkı" kavramını güçlü biçimde entegre etmelerine yönelik çalışmalar yürütülebilir. Bu çerçevede ilk adım olarak ortak paydası hakikat arayışı olan girişimlerin bir kongrede/kurultayda bir araya getirilmesi düşünülebilir.
- 4) Hakikatin aranmasına ilişkin yol haritası geliştirilmesi, hakikat arama modeli, bu

konuda çalışacaklara yönelik kapasite geliştirilmesi vb konularda sosyal medyanın etkin kullanımı gerekir.

5) Yukarıda ki öneriler bağlamında ayrıca “Arşivler açılсын, bir bakalım, anlaşılсын” vb söylemlerle de mücadele etmek gerekiyor. Zira söz konusu korkunç vakaların hemen hepsi “herkesin bildiği sır” mahiyetindedir. Ayrıca hakikati aramak, somut-reel vakaların izini sürmekten öte bir çabadır. Açık, bilinen “bilgiler” den hareketle ve bizzat üzerine tartışılan vakaların ele alınışındaki kâh mazur gösterici kâh meşrulaştırıcı dilin sorgulanmasından hareketle hakikat arayışımızı başlatabiliriz.

6) 90’lı yılların başlarında, özellikle Kürt Sorunu çerçevesinde, başta kayıplar ve faili meçhul cinayetler olmak üzere ağır insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Yasal mevzuatımız nedeniyle bu ihlaller zamanaşımına uğrayarak soruşturulmadan, araştırılmadan ve faileri açığa çıkarılıp cezalandırılmadan tarihin derinliklerine gömülmesi riski taşımaktadır. Devlet ve geniş toplumsal kesimler tarafından görmezden gelinen ve/veya yok sayılan, inkar edilen bu tür vakalar üzerinden hakikat hakkı arayışlarını başlatabiliriz.

7) Dersim Katliamıyla ilgili Başbakan tarafından dilenen özürün neden (hakikat sürecini başlatacak) bir özür sayılamayacağını ve onarımsız bir hakikatin olumsuz bir etkisi olacağını yaygın bir şekilde anlatmamız gerekiyor.

8) Adalet grubu tarafında önerilen sembolik mahkeme oluşturma fikri, hakikat hakkı arayışı açısından da elverişli bir araç olabilir.

Atölye çalışması kolaylaştırıcılar: Tanıl Bora, Ayşe Betül Çelik, Müge Tuzcu

Raportörler: Nazım Dikbaş, Coşkun Üsterci

Önümüzdeki dönem grup içi koordinatörü: Coşkun Üsterci

Adalete Ulaşım başlığında:

1) Önümüzdeki dönem içinde JİTEM (Ana dosya veya Cemal Temizöz) dosyalarından birinin pilot dosya olarak seçilip ceza adaleti ve sosyal adalet bakımından incelenmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda şu çalışmalar yürütülecektir:

- Dosyadaki belgelerin ve tanıklıkların (sözlü tarih anlatımları olarak) haki-kate erişim anlamında değerlendirilmesi,
- Dosyadaki mağdur grubu hedef kitle olarak belirlenip (dava dosyasındaki ihlal sonrasında yaşam koşulları (örneğin göç var mı?) üzerinde sosyal adalet bakımından çalışılması (görüşmeler yapılabilir),
- Dosyanın ceza adaleti bakımından analiz edilmesi. Ceza adaleti-yle cevaplanması gerekenlerin cevaplanıp cevaplanmadığı konusunun değerlendirilmesi,
- Dosyanın hukuksal olarak takip edilmesi,

- 2)Topluma etkisi de olabilecek sembolik mahkemeler düşünülebilir mi? Irak Savaş Mahkemesi deneyimi vardı? Bu sınırlılıklar açısından bir alternatif olabilir.
- 3)Toplumda yeni bir adalet anlayışı geliştirmeye yönelik çalışmalar.

Atölye çalışması kolaylaştırıcılar: Ümit Biçer, Kerem Altıparmak, Muhsin Bilal

Raportörler: Kerem Altıparmak, Evren Özer

Önümüzdeki dönem grup içi koordinatörü: Hülya Üçpınar

2011 Sürmekte Olan Toplumsal Travmalar İle Başetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Uluslararası Hazırlık Toplantısı Katılımcı Listesi

Adnan Çelik	(Sosyal bilimci, Diyarbakır)
Albert van der Meer	(Sosyal çalışmacı, İsveç)
Antti Klemettilä	(Psikolog, Finlandiya)
Ayfer Apaçık	(Psikiyatrist, Diyarbakır)
Aysun Koç	(Hukukçu, TİHV)
Ayşe Betül Çelik	(Siyaset bilimci, Sabancı Üniversitesi)
Aziz Yaşan	(Psikiyatrist, Diyarbakır Dicle Üniversitesi)
Azize Yılmaz	(Psikolog, Diyarbakır)
Barış Yavuz	(Hukukçu, Diyarbakır TİHV)
Berrak Karahoda	(Psikolog, Bilgi Üniversitesi)
Bjorn Oscar	(Norveç Tabipleri Birliği)
Cengiz Günay	(Hekim, Diyarbakır Tabip Odası)
Coşkun Üsterci	(Aktivist, TİHV)
Ebru Sorgun	(Psikolog)
Esin Düzel	(Antropolog, California Üniversitesi)
Evindar Karabulut	(Psikiyatrist, Van)
Evren Özer	(Aktivist, TİHV)
Handan Coşkun	(Sosyal Hizmetler, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi)
Hasan Pençe	(Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Hukuk Dayanışma Dernekleri Federasyonu (TUHAD-FED), Diyarbakır)
Hıdır Ünal	(Psikolog, TİHV)
Hülya Üçpınar	(Hukukçu, TİHV)
Hürriyet Şener	(Aktivist, TİHV)
Hüseyin Fırat Mavigök	(İHD, Diyarbakır)
İsrafil Bülbül	(Psikiyatrist, Diyarbakır)
Karola Dillenburger	(Queen's Üniversitesi, Kuzey İrlanda)
Kerem Altıparmak	(Hukukçu, Ankara Üniversitesi)
Jarno Tuominen	(Psikolog, Finlandiya)
Leyla Neyzi	(Antropolog, Sabancı Üniversitesi)
M. Emin Aktar	(Hukukçu, Diyarbakır Barosu)
Mahmut Pakdemir	(Psikolog, Van)
Melek Göregenli	(Sosyal Psikolog, Ege Üniversitesi)
Meltem Ahıska	(Sosyolog, Boğaziçi Üniversitesi)
Metin Bakkalcı	(Hekim, TİHV)

Muhsin Bilal	(Hukukçu, Diyarbakır TİHV)
Murat Yalçın	(Psikiyatrist, Diyarbakır)
Müge Tuzcu	(Sarmaşık derneği, Diyarbakır)
Nadire Mater	(İletişim, Bianet)
Nazan Üstündağ	(Sosyolog, Boğaziçi Üniversitesi)
Nazım Dıkbaş	(Sanat yönetimi, Bilgi Üniversitesi)
Necdet İpekyüz	(Hekim, Diyarbakır TİHV)
Nesrin Aslantaş	(Diyarbakır TİHV)
Nilgün Toker	(Felsefe, Ege Üniversitesi)
Nilgün Yıldırım Şener	(KAMER, Diyarbakır)
Nomfundo Walaza	(Desmond Tutu Barış Merkezi, Güney Afrika)
Orhan Kaya	(Psikolog, Diyarbakır TİHV)
Rahime Hacıoğlu	(Psikolog, Diyarbakır)
Rasmus Cruce Naeyé	(Hukukçu, İsveç)
Sabri Dokuzoğuz	(Hekim, TİHV)
Seda Altuğ	(Antropolog, Boğaziçi Üniversitesi)
Sema Yücedağ	(Psikolog, Diyarbakır)
Sevil Atauz	(Sosyal hizmet bilim dalı, Maltepe Üniversitesi)
Sezai Berber	(Psikiyatrist, TİHV)
Soren Buus Jensen	(Psikiyatrist, ITSP Uluslararası Koordinatörü, Columbia Üniversitesi)
Stephan Sonnenberg	(Stanford Law School, ABD)
Şahika Yüksel	(Psikiyatrist, İstanbul Üniversitesi)
Şebnem K. Fincancı	(Adli Tıp, İstanbul Üniversitesi/TİHV)
Şeymus Boğa	(Psikolog, Diyarbakır)
Şiyar Güldiken	(SES Sendikası, Diyarbakır)
Tamer Aker	(Psikiyatrist, Kocaeli Üniversitesi)
Tanıl Bora	(Yazar, Editör, İletişim yayınları)
Türkcay Baykal	(Hekim, TİHV İzmir)
Ufuk Sezgin	(Psikolog, İstanbul Üniversitesi)
Ümit Biçer	(Adli Tıp, Kocaeli Üniversitesi)
Ümit Univar	(Adli Tıp, TİHV)
Veysi Ülgen	(Hekim, Diyarbakır)
Yavuz Önen	(Mimar, TİHV)
Yılmaz Güneş	(KESK konfederasyonu, Diyarbakır)
Yusuף Ülkü	(Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (MEYA-DER), Diyarbakır)
Zübeyde Teker	(TUHAD-FED, Diyarbakır)

B. 2010 TOPLANTISI SONUÇ RAPORU

“Sürmekte olan Toplumsal Travmalar ile Başetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Hazırlık toplantısı” Raporu 18 – 19 Aralık 2010 Diyarbakır

Toplantının amacı

Sürmekte olduğu da göz önüne alınarak, toplumsal travmalar ile baş etmeye yönelik ortak çalışmalar konusunda multidisipliner somut bir planın çıkarılması hedeflemekte idi.

Toplantının yöntemi

Toplumsal travmanın karmaşık yapısı gereği farklı disiplinlerden ve farklı çalışma alanlarından 59 katılımcı ile toplantı gerçekleştirilmiştir. (Katılımcı listesi için bakınız 7. Bölüm, kısım B)

Böylece antropolojiden çatışma çözümüne, sosyolojiden psikiyatriye, hafıza çalışmalarına, siyaset bilimine kadar birçok öğretinin katkısına özen gösterilmiştir. (Program için bakınız 7.Bölüm, kısım B) İlk gün sabah seansındaki açılış konuşmaları ve kısa kolaylaştırıcı sunuşlardan sonra, 3 ayrı somut olgunun onarım programları; gerçek/hakikat hakkı ve adalete ulaşım alt başlıklarında/temalarda atölye çalışmaları şeklinde planlanmıştır.

Kolaylaştırıcı sunuşlar kapsamında;

- Müge Tuzcu'nun "Diyarbakır'da çalışma yapan kurumlar adına toplumsal travmayla baş etmeye yönelik çalışmalara ilişkin bilgilendirme sunuşu",
- Nazan Üstündağ'ın "Toplumsal travma ile baş etme ve Sosyal Bilimler sunuşu",
- Stuart Turner'ın "Toplumsal travma ile baş etme programları - yurtdışı deneyimleri sunuşu", İngilizce olan bu sunuş yakında Türkçeye çevrilmiştir.

Farklı disiplinlerden katılımcılar ile oluşan atölye çalışmalarında sürmekte olan toplumsal travma ile başa çıkma yolları konusunda yapılması gerekenlere ışık tutması hedeflenerek, daha önceden belirlenen olgular ve kolaylaştırıcı sorular da göz önünde tutularak, tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Toplantının İkinci gün sabah oturumunda her bir grubun hazırladığı raporlar, daha sonra diğer olgularda aynı temayı çalışan grup raporları ile ortaklaştırılarak, öğleden sonraki oturumda tüm katılımcılarla birlikte tartışılmıştır.

İkinci gün son oturumda ise tüm katılımcılarla birlikte, toplantı sonuç "notlarının" hazırlanmasına çalışılmıştır.

Çalışma grupları raporlarının sunulması ve tartışılması

Gerçek/hakikat hakkı çalışma grupları raporu sunuşu

Başta yerinden edilme olmak üzere toplumsal travma nedenlerinin temelinde "imha, inkar, asimilasyon" politikaları yatmaktadır. Bu politikaların oturduğu zeminde de "milliyetçi, ırkçı, cinsiyetçi, militarist" yaklaşımlar önem arz etmektedir.

Bu nedenle milliyetçilik olgusu yerine bir başka algının konması için çalışılması (örn. Türkiyelilik) ve geleceğe yönelik ilişkilerin geliştirilmesi üstüne düşünülmelidir. Bizi milliyet kimliği dışında tanımlayan ortak paydaların bulunması ve geliştirilmesine, bu çerçevede eşitlik ve özgürlük gibi olumlu kavramların kullanılması önemli olanak yaratabilir.

Tarih okumalarında çeşitlilik ve farklılıklara yer verilmelidir.

Geçmiş ve geleceğe vurgunun bir arada götürülmesinin önemlidir.

"Gerçekler" üzerinden hakikat bağlantısı yapılabileceği için somut travmatik vaka üzerine konuşma şansının olması, bu nedenle insan hikayeleri-anlatıları üzerinden konuşmaya önem verilmelidir. Bunu yaparken de "ötekileştiren" ve kutuplaştıran dilden uzak durulmalıdır.

Gerçeklerin konuşulması için toplumsal direncin kırılması gerektiği göz önüne alınarak "Fırat'ın doğusu ve batısı" arasındaki iletişimin arttırılmasına özen gösterilmelidir.

Bu değerlendirmeler ışığında alttaki öneriler tartışmaya açılmıştır.

- Hangi gerçeğin-hakikatin açığa çıkmasının istendiğini topluma soran bir yöntemin geliştirilmesi,
- Topluluk temelli zulüm anlatımları,
- Bu çerçevede bir tür “Vicdan komitesi”nin oluşturulması,
- Özel kurulacak web ağından sürekli yayının planlanması,
- Medya antrenmanı – medyanın olumsuz yaklaşımı ve stratejileri ile ilgili bilincin güçlendirilmesi ve medyayla ilişkilerin nasıl kurulacağı konusunda çalışma,
- Sanat, edebiyat çalışmaları,
- Vicdan mekânları: örnek boşaltılmış köylerden birinin vicdan mekânı haline getirilmesi (ve belki bir şekilde başka yerlerde – İstanbul - sergilenmesi). Aynı zamanda Türkiye’nin değişik kesimlerinin birbiriyle konuşmasını ve ortak iş yapılmasını sağlamanın çalışılması,
- Diyarbakır cezaevinin müzeleştirilmesi,
- Tarih yazımı ve okumaları çalışmaları,
- Grafik, internet ve görsel sanatların artık bir arada kullanılması, bu konuda yeni bir bakışa sahip gençlerin bu tür toplantılara katılmasının sağlanması,

Gerçek/hakikat hakkı ve adalete ulaşımı birlikte ele alan çalışma grubu raporu sunuşu

Grup “hakikat iyileştirir” değerlendirmesine ulaşmıştır.

Hakikati dillendirirken samimi, cesaretli olunmalı, birtakım değerler taşınmalı, adalet ve vicdan öne çıkarmalı, dil özenli olmalı, öteki hesaba katılarak, tüm yalınlığı ile anlatılmalıdır.

Hakikatin öznesi ciddi insan hakları ihlalline maruz kalandır. Onun için bir şey yapmak değil, ondaki potansiyeli açığa çıkarmak esas alınmalıdır.

Hakikatinin dillendirilmesi mağdurun tanınır olması ve onarılmasına yardım eder; failin gerçeğin farkına varma, pişman olma, özür dileme olanağı sağlayabilir; tanıkların (toplum) ise süreci anlamasına ve bir daha asla duygusunun yaşanabilmesi için sürece müdahil olmasına katkı sağlar.

Süreç teknik, ideolojik ve siyasi boyutları ile birlikte ele alınmalıdır.

Bu kapsamda belgeleme, raporlama, verilerin toplanması ve topluma sunulması önem arz etmektedir. Bu çerçevede ulusal ve uluslar arası kampanyalar planlanmalıdır. (örn: Manisalı çocuklar, TMK mağduru çocuklar, Diyarbakır cezaevi...) Bu kampanyalarda hedef kitle olarak öncelikle mağdur-fail-tanıklar düşünülmeli, yeni kuşaklara özen gösterilmelidir.

Gerçek/hakikat hakkı çalışma grupları raporu sunuşundan sonraki tartışma bölümünde;

- Dile özen gösterilmesi,
- Yeni ötekiler yaratmamak için dikkat edilmesi gereği,
- Bilim dilinin kullanılmasına özen gösterilmesi,
- Tüm geçmişini silen vicdansız bir toplumda, vicdanı harekete geçirmek için duygusallık yaratmanın gereği,
- Soyut duygusallık yerine somut arka planı güçlü bir duygusallığa özen gösterilmesi,
- Küçük gerçeklere bakarak büyük hakikate ulaşmanın imkanı,
- Vicdanı harekete geçirmek için, hakikatlerin dramatize edilmesinin yararı,
- “Zalimler ve mazlumlar” kavramsallaştırmaları yerine herkesin kendi hayatının içindeki ezilenler konumunu anlatmasının teşvik edilmesi,
- “Hakikatleri Araştırma Komisyonu” konusu üzerinde çalışma yapılması,
- Kardeşlik bağında otorite çağrışımı nedeniyle onun yerine eşit ve özgür bir bağ tarif etmenin uygun olabileceği,
- şeklindeki katkıların yanı sıra;
- Hakikatin siyasi içeriğini tamamen koparalım mı?
- Yukarıdan nasıl birlikte yaşayabileceğimizin çerçevesini çizmek ne kadar gerçek? soruları da ortaya atılmıştır.

Adalete ulaşım çalışma grupları raporu sunuşu

Grup, adalet açısından konuya hedeflenen adaletin ne olduğu sorusuyla başlamıştır. Tartışma sonucunda olağanüstü dönemlerde aranan adaletin olağan dönem adaletlerini aşan önlemleri içerecek nitelikte olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte, toplantı planında öngörüldüğü bu tezin doğrulanması için tümevarım yöntemi kullanılmış ve verilen olguda klasik adalet mekanizmalarının yeterliliğinin değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Grubun ele aldığı olgunun incelenmesinde öncelikle olayda travma olarak nitelendirilebilecek durumlar sıralanmış, bu olaylara üç farklı adalet mekanizması ile ne şekilde cevap verilebileceği sorgulanmıştır. İlk iki adalet mekanizması olağan dönemlerde etkin bir şekilde işletilmesi beklenen ceza adaleti (ödetici adalet) ve sosyal adalettir (denkleştirici adalet). Ancak bunların yetersiz kaldığı noktada süregiden toplumsal travmalar için ek adalet mekanizmaları işletmek gerekmektedir ki, bu son mekanizma incelemede onarıcı adalet olarak nitelendirilmiştir.

İnceleme sonucunda bu üç adalet mekanizmasının birbirinin alternatifi olmadığı travmanın yarattığı olumsuz sonuçları azami ölçüde ortadan kaldırabilmek için bu üç farklı mekanizmanın bir bütün halinde işletilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Olgu ışığında değerlendirildiğinde onarıcı adalet kapsamında hem mağduriyetlerin giderilmesi hem de kişinin normal bir hayata dönebilmesi için pozitif destek ihtiyacının karşı-

lanması gerektiği söylenebilir. O halde onarıcı adaletin bir yönüyle ceza ve sosyal adaleti tamamlayıcı olduğu bir yönüyle bunlardan tamamen bağımsız giderim imkanları sunabileceğini söyleyebiliriz.

Olguda görüldüğü gibi toplumsal travmalar karşısında mağdurlar adalet mekanizmalarına başvurmaktan kaçınmakta bu mekanizmalara güvenmemektedir. Onarıcı adaletin bu sorunu aşabilmesi aşağıda sayılacak tüm önlemlerin güven verici ve toplumun ulaşabileceği şekilde kurgulanması ile mümkün olacaktır.

Tazminat

Örneğin bu kapsamda verilecek tazminatlar sadece mağdurların olay sırasında kaybettiklerinin geri ödenmesi ile sınırlı kalmaz. Bunun yanında, olayların yol açtığı ruhsal ve fiziksel travmaların rehabilite edilmesi için yapılacak masraflar, kişinin travmalar nedeniyle düştüğü yoksulluk gibi adaletsizliklerden kurtarılmasına yarayacak harcamalar da dikkate alınmalıdır.

Hakikat ve Tanıma

Tazminatın onarıcı olabilmesi nicelik kadar niteliksel özellikleri de taşıması halinde mümkündür. Bir başka deyişle tazminat aynı zamanda travmanın tanındığı anlamını da içermelidir. Bunun için onarıcı adalet kapsamında şu önlemler de sayılabilir:

- Devam eden ihlallerin ortadan kaldırılmasını sağlanmalıdır,
- İhlallerin kamuoyunu önünde mağdura, yakınlarına ve hak savunucularına zarar vermeyecek şekilde açıklanması gerekir,
- Mağdur ve yakınlarının onarıcı (olayların ve sorumlularının) kabulü ile yargı önünde aklanması ve karar alıcı makamlar tarafından özür dilenmesi gerekir,
- Sorumluların sorumlulukları ölçüsünde cezalandırılma dışında yaptırıma uğraması sağlanmalıdır (görevden alma vs.),
- Olayları hatırlatacak, görünür kılacak kalıcı şeyler yapılması gereklidir. Bu önlem sadece mağdur açısından değil toplumun tamamı açısından kolektif hafızayı oluşturma açısından önemlidir.

Geleceğe Yönelik Önlemler

Tüm bunların yanında onarıcı adalet geleceği yönelik önlemleri de içermelidir. Bu kapsamda:

- Travmaların tekrarını engelleyici tedbirler alınması zorunluluktur. Bu kapsamda kolluğa yönelik eğitim çalışmaları hatırlatılabilir,
- Eğitim müfredatının ötekileştirici-ayrımcı dilden arındırılmasına özen gösterilmelidir,
- Toplumsal travmalar yargının sessiz kalması sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu

nedenle yargının benzer travmaların oluşmasını engelleyecek şekilde bağımsızlığının güvenceye alınması gerekir,

- Medya için de benzer önlemlerin gerekliliği hatırlatılabilir.

Mevcut ulusal ve uluslararası (AİHM dahil) mekanizmaların anılan giderim araçlarını yeterli sunamadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, yukarıda özetlenen üçlü bir adalet paketinin özellikle mağdurların kolay ulaşabileceği, kamu tarafından denetlenebilir bir şekilde örgütlenmesi bir zorunluluktur. Bu örgütlenme kaçınılmaz olarak ulusal insan hakları kurumlarının yapılandırılması sırasında karşımıza çıkan çoğulculuk ve bağımsızlık ilkelerinin bu mekanizmalar açısından da düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.

Cezalandırıcı adaletin hakikate katkısı, hesaplaşmaya katkısı, yüzleşmeye katkısı ile onarıcı adaletin ve özür dilemenin onarıma katkısı göz önünde tutulmalıdır.

Gerçek/hakikat hakkı ve adalete ulaşımı birlikte ele alan çalışma grubu raporu sunuşunda ise adalet başlığı altında yukarıda yer verilenlerin yanı sıra:

Adalet kavramının nasıl tanımlanır ve insanlar tarafından nasıl tanımlanmaktadır sorularının önemli olduğu belirtilerek, bu çerçevede yerel, ulusal, evrensel adalet kavramları üzerinde kısa bir tartışma yapılmıştır.

Yine hakikat kavramının kesin sınırları olmayabileceği, herkesin hakikatinin de farklı olabileceğinin göz önünde tutulmasının yararı vurgulanmıştır.

- Telafi, tazminat, onarım ve tatmin başlıklarının bütünlüklü ele alınmasının gereği,
- Yerel sistem/şartların adaleti nasıl etkilediği,
- Mağdur-fail ilişkisinin tartışılmasının yararı (mağdurlar da bazen fail olabilir), başlıkları vurgulanmıştır.

Adalete ulaşım çalışma grupları raporu sunuşundan sonraki tartışma bölümünde;

- Sembolik özür ve tanıma çok önemli olduğu ve bunun liderler, kanaat önderleri yoluyla olabileceği görüşü paylaşıldı. Bununla birlikte bu yolun sembolik özrü popülerleştirilebileceği kaygısı ile dikkatli olunması gerektiği,
 - Mevcut vicdansızlık mekanlarının üzerine gidilmesinin de özür için bir gösterge olabileceği,
 - Mağdurların tatmin duygusu önemli olduğu,
 - Sosyal adalet için yeni bir hayat kurmada özellikle yerel yönetimlere, yanı sıra da sivil kurumlara çok fazla iş düştüğü,
 - Ceza adaletinin uygulanmasından istihdam politikalarına kadar ayrımcılık önlenmesinin gereği,
- şeklindeki katkıların yanı sıra;

- Yapısal olarak sistem değişikliği çok zor ve bütün bunlar hayata geçebilecek mi? sorusu ortaya atılmış,

ve

- BM Ülke içi yerinden edinmişlerin hakları ilkeleri alternatifli olarak hakları düzenlendiği için bu konuda önemli bir başvuru kaynağı olabileceği hatırlatılmıştır.

Onarım programları çalışma grupları raporu sunuşu

Çalışma gruplarında onarım konusunda somut öneriler geliştirmeye çalışılırken bir yandan da Onarım ve Travma kavramları çerçevesinde tartışma yürütülmüştür.

Öncelikle onarımın hakikat ve adalet ile mümkün olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Samimi özür dileme, itiraf etme, tekrar etmeyeceğine dair güvenin oluşturulmasının onarım sürecinin en temel ihtiyacıdır.

Travmatizasyon sürecinde sadece yaşandığı an değil, öncesinin ve sonrasının da bütünlüklü olarak ele alınması gerekmektedir. Dahası kişinin kendini ait hissettiği topluluğun toplumsal hafızası, travmanın bilinçdışı yeri, kuşaktan kuşağa aktarılan toplumsal bilinçdışı olgularının göz önünde tutulması da gerekmektedir.

Travmanın kişinin bütünlüğünü parçalayan, bozan bir yönü bulunmaktadır. Travmaya maruz kalan kişi gerçek bir ölüme tanık olmuş ya da ölüm tehditi altında, kendisinin ya da başkalarının fizik bütünlüğüne bir tehdit yaşamış, böyle bir olaya tanık olmuş ya da karşı karşıya kalmıştır. Kişi korku çaresizlik ya da dehşet yaşamıştır.

Toplumsal Travma etnosentrik, iktidar eliyle, sosyal dokuyu bozma, imha amaçlı olabilir. Aynı zamanda toplumsal travmaların kurucu ve birleştiricisi olarak iktidarlar tarafından sürekli canlı tutulması onarım sürecinde olası risk taşımaktadır.

Onarım süreci içinde çatışmanın sıcak olarak yaşandığı bölgede yapılacak çalışmalar ile çatışma mağdurlarının göç ettiği bölgelerde yapılacak çalışmalar olarak ele alınabilir. Travmanın öznel yanları göz önünde tutulurken, sınırlı kaynakları öncelik gruplarına göre değerlendirilebilir. Her iki grupta da sadece uzmanların ihtiyaçları belirlemesi ve çözüm sunmasının yeterli olmadığı, travmanın birinci derecede ‘mağdur ve mağdur temsilcilerinin’ onarılma sürecinde ihtiyaçlarına yönelik bir tespit yapılması önemlidir. Bu konuda alan araştırması yapılabilir.

Travmanın etkilerinin onarılması sürecinde çalışmaların kapsayıcı ve uzun süreli, hak temelli ve düzenli çalışmaların yürütülmesi gerekir.

(Çalışma gruplarında olgular bazında travmatik yaşantıların tespitinden sonra Psikososyal Stresörler belirlenmesi önem arz etmektedir. Daha sonra hasarlı kişi ve kesimlerin tespit çalışması yapılmıştır.)

Onarım için uygulanabilecek modelde;

- Travmayı duyulur, görü(l)ür hale getirmek, bunun için dökümantasyon çalışması yapmak, mağduru katmak, hatalı bilgilendirmeyi sahte kahramanları işaret etmek, ceza sistemini çalıştırmak, travmanın yeniden adlandırılması önem arz etmektedir,
- Alan çalışmasına özen göstermek,
- Konu ile ilgili deneyim paylaşımında bulunmak, bu doğrultuda “Toplumsal Travma Konseyi” oluşturulmasının düşünülmesi (konsey bünyesinde vicdan/hakikat/gerçek, adalet, onarım çalışma grupları oluşturulabilir), bu çalışma için pilot bölgeler belirlenebilir,
- Diyalog,
- Müzakere,
- Yüzleşme,
- Hatırlama: travmanın öyküsünü yazmak, itiraf-özür-telafi, tamamlanma, travmanın yeniden adlandırılması,
- Hatırlatma: Hatalı bilgilendirmenin önlenmesi (filmler, belgeseller, haberler gibi), başlıklarına özen gösterilmelidir.

Bireysel Yaklaşımlar çerçevesinde;

- Güven ilişkisine özen gösterme (güvenlik, bağımsız kurum, uygun görüşme ortamı, terapötik işbirliği)
- Kendi dilini konuşabilme olanağı,
- İstanbul Protokolü esaslarına göre Tıbbi ve Ruhsal değerlendirme ve dokümantasyonun yapılması,
- Bu arada kullanılan ölçeklerinin Kürtçeye çevrilmesinin düşünülmesi,
- Travmanın öznel yanlarının belirlenmesi (Başetme yolları değişebilir, mücadeleyi sürdürmek, bireyin güçlü yönlerinin belirlenmesi)
- Krize müdahale,
- Tanı değerlendirmesi,
- Semptomatik tedavinin planlanması (psikofarmakolojik tedavi),
- Emosyonların Regülasyonu, Öfkenin yönetimi,
- PTSD, MD, AB, Somatizasyon yönetimi,
- Kaynakları yeniden yapılandırma, işlevselliği yeniden kazanma,
- Travma odaklı tedavinin planlanması,
- Travma öyküsünü derinleştirme – yüzleşme, öyküyü yazmak, travmatik yaşantıları tek tek çalışmak, BDT, psikodrama teknikleri, grup terapileri,
- Travmatik anılarla çalışma, korku, utanç, kayıp,

- Travmatik yaşantıyı yeniden anlamlandırma,
- Geçmişle yüzleşme, gelecek beklentisi inşa etme, İtiraf - zr - Telafi (Bitmeyen Yasın çözülmesi açısından önemli)
- Yaşama entegrasyon (tek model yok...), kişilerarası ilişki becerilerin geliştirilmesi,
- Güçlendirme, Rehabilitasyon sürecinin planlanması,
- Yas, Bitmeyen Yasa yönelik çalışmaların planlanması, başlıkları göz önünde tutulmalıdır.

Kayıplara ulaşılması, mezarlarının olması, çatışma yerlerinin tespit edilmesi yas sürecinin tutulmasında, yasin yaşanması ve tamamlanma sürecinde önemlidir. Bu kapsamda kültürel baş etme yollarının bilinmesi, kullanılması (rneğin yas evleri) ya da başka dayanışma araçlarının oluşturulması düşünülebilir. Travmayla yüzleşme, yasların tutulması çerçevesinde sembolik değeri olan mekanların olması, araçların sağlanması önem arz etmektedir. (rneğin Diyarbakır cezaevinin açık kalması, anıtlar, travmanın işlenmesi sürecinde etkili olabilir.)

Rehabilitasyon süreci için;

- Barışın dilinin oluşturulması için halkların etkileşimi, festivallerin ve ortak yaşam alanlarının oluşturulması,
- Sanat terapisi, beceri geliştirme etkinlikleri,
- Göç edilen şehirlerde etkileşim çalışmaları, ortak yaşam alanlarının oluşturulması, (bu kapsamda bir bölgede pilot bir çalışma yapılması önerilmiştir. Örneğin farklı aidiyetlerden gelen, Türk, Kürt vs gençler, çocuklar, kadınlara yönelik psikososyal projeler geliştirilmelidir.)

düşünülebilir.

Çatışma sona erse de büyük risk gurubu olan kadınların ve çocukların maruz kaldığı ve kalabileceği şiddet ortamlarının sonlandırılması için kadına ve çocuğa yönelik şiddetle ilgili politikalar, psikososyal çalışmalar, farkındalık yaratma ve onarım gruplarının oluşturulması, konuyla ilgili merkezlerin oluşturulması, gereklidir.

Koruyucu Yaklaşım başlığında;

Savaş ortamı sonlansa da travmaya maruz kalanın sonrasında şiddetin uygulayıcısı olması tehlikesine yönelik önleyici politikalar oluşturulması, psikososyal müdahale programları oluşturulmalıdır. Psikososyal müdahale programları kapsamında bireysel ve grup müdahale biçimleri, tüm bu hizmetlere kolay ve direk ulaşımı sağlanmalıdır.

Onarım programları çalışma grupları raporu sunuşundan sonraki tartışma bölümünde;

- Onarıcı sistemlerin devletsiz kurumlarda kurulması, var olan kurumların desteklenmesi, kapasitelerinin arttırılması,
 - Tedavi edicilerin konuya ilişkin duyarlılığının arttırılması,
 - Tıp eğitiminde travma sorgulaması ve eğitimi,
 - Direkt travmaya maruz kalmayan grubun (tanık) travmasının göz önüne alınması,
 - Kimlik ve travma ilişkisinin sorgulanmasının gereği,
 - Anadil kullanımının sistemli engellenmesi aynı zamanda bir travma olduğu,
 - Kişilerin bağımsız kurumlarda ana dilde travmasını anlatabilmesinin önemi,
 - Eğitim sistemindeki ırkçı politikanın değiştirilmesi gerekiyor
 - Sosyal ve onarıcı destek sistemi kurgusunda güven kadar ekonomik sorunların da önemi,
 - Zorunlu askerlik konusunun ele alınması, (özellikle de uzun süre cezaevinde kalanlar için), ayrıca asker ölümleri ve askerde intihar olaylarının ele alınması,
 - Koruculuk sisteminin kaldırılması,
 - Yeni bir eğitim sistemi ve yeni bir dil üzerine çalışılması,
 - Toplumsal travma ve başedilmesine yönelik kampanyalar planlanması, (örneğin “vatandaşımı travmatize etme...”)
 - Toplum dönüşürücü çalışmaların planlanması,
 - Kişi ve kurumlara yönelik ikincil/secondar travmaya yönelik çalışmaların planlanması,
 - Bu çerçevede batı ve doğu ararsındaki mesafenin, nefret duygularını kırmaya yönelik anlatılanların yan yana getirilmesi çalışmalarının, yenme yenilme duygusunun ötesinde planlanması, (örneğin, Leyla Neyzi'nin Ermenilerle yaptığı çalışma göz önünde tutulabilir)
 - Bu çalışmalarda ırkçı, cinsiyetçi, dışlayıcı, ötekileştiren medya ve iletişim araçlarına yönelik de bir çalışma yapılması,
- şeklindeki katkıların yanı sıra;
- Özellikle bitmeyen çatışma içinde özür, itiraf ve güven verme süreçleri nasıl işleyecek ve bu konu ne kadar gerçekçi?
- sorusu da ortaya atılmıştır.

Toplantı sonuç “notları”

Toplantının sonuç bölümünde;

Yukarıda grup raporlarının sunuşları ve raporlardan sonraki tartışma bölümlerinde yer verilen önerilerinin yanı sıra;

- Travmaya uğrayan halkın ihtiyaçları ve taleplerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması,
- Bu çerçevede travmaya uğrayan tüm taraflara ulaşmanın hedeflenmesi,
- Bu çalışmalarda başka ülkelerde yaşanan örnekler ışığında değerlendirme yapmanın önemi, (özellikle ırkçılık konusunda)
- Değişik kentlerde Algı çalışmalarının planlanması (kimlik algısı, barış algısı...),
- Gönüllülük temelinde araştırmalar yapılması için üniversitelerin teşvikinin önemi,
- Konu ile ilgili tüm verilerin toplanması ve analizlerinin yapılmasına yönelik ortak bir Bilgi Bankasının oluşturulması,
- Konu ile ilgili örgütlere yönelik sözlü tarih eğitimlerinin planlanması,
- Zaman aşımına yönelik başta barolarla olmak üzere ortak çalışmaların planlanması,
- Toplumsal travma toplantılarının başka kentlerde de yapılması, önerilerinde bulunulmuştur.

Son olarak

- Tüm katılımcılar ile birlikte bir ortak çalışma grubu ruh halinin oluştuğu,
 - Kısa sürede toplantı sonuçları raporu hazırlanarak, sunumlar ile birlikte tüm katılımcılara iletileceği,
 - Toplantı raporunda yer alan önerilerin yanı sıra, geliştirilecek yeni öneriler ışığında kısa-orta-uzun vadeli etkin uygulanabilir bir çalışma programı taslağının çıkarılmasının ve tüm katılımcıların uygun gördükleri başlıklarda katılımı ile çalışmaların gerçekleştirilmesinin yararı,
 - Bu kapsamda, TİHV tarafından 2011 yılı için alt yapısı hazırlanmış olan 3 aylık eğitim programı ve uluslararası katılım imkanı da sağlayacak geniş katılımlı bir toplantının birlikte hazırlanacak program için seferber edilebileceği,
- ifade edilerek, tüm katılımcılar adına tüm katılımcılara teşekkür edilmesiyle toplantı sonlanmıştır.

5. BÖLÜM

TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEYE YÖNELİK ÖRNEK BİR ÇALIŞMA: Terörle Mücadele Kanunu Düzenlemesinin Birinci Yılında, Çocuklar Cezaevinden Çıkınca Sorunlar Bitti mi?

Arka Plan

Toplumsal roller bakımından çocuk; modern toplum ile geleneksel ilişkiler ağında farklı konumlandırılmaktadır. Modern toplum inşası sürecinde örgütlenen devlet ve hukuk modelinde çocuk, aile ve devlet koruması altında olarak yetişkinlerden ayrı bir “çocuk dünyası”nda görülmektedir. Uluslar arası hukukta da, her birey için öngörülen koşulların dışında, çocuk için özel koşullar ve haklar yer almaktadır.

Ancak dünya, çocuklar için öngörülen hukuki ve temel insani haklardan yani özel korumadan oldukça uzak bir konumda şekillenmektedir. Bu çerçevede temel hukuki ve insani haklar her birey için ne kadar uzaksa, çocuklar için birkaç katı daha uzaktır. Açlık, yoksulluk, savaşlar, eğitim-sağlık olanaklarına ulaşamama, temiz bir çevrede yaşayamama gibi sıralanabilecek birçok olumsuz durum ve eşitsizlikler ilk olarak çocuğun dünyasını negatif olarak etkilemektedir.

Türkiye’de de durum, dünyadaki durumdan pek farklı gözükmemektedir. Türkiye, kentleşme sürecini tamamlamamış, kırsal etkilerin-ilişkilerin ve dolayısıyla rollerin hala devam ettiği ve çocuğun da bu etkileşim içinde konumlandığı bir süreci yaşamaktadır. Yaşadığımız coğrafya özelinde, 30 yıllık savaşın etkilerinin, çocuğu ayrı bir konuma götürdüğü aşikârdır.

Zorunlu göçün ardından, artık kentte barınan ailedeki, erkek-kadın rolleri yeniden şekillenirken; çocuk, bu sefer kentin daha ağır koşullarında, bir aile ferdi olarak rolünü korumaktadır. Çocuk, artık tarlada değil, bu sefer sokakta çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu sürecin bize kazandırdığı “Sokakta Çalışan Çocuk” olgusu, uzun yıllardır ülkenin batısı ve doğusundaki bütün kentlerde bir Kürt sorunu orijinli sorun olarak devam etmektedir.

Dünya üzerindeki savaşların, genel ve göz önünde olan tanımı “Savaştan en çok kadınlar ve çocuklar yara alır” şeklinde özetlenmiştir. Ancak Kürdistan savaşının bir özelliği, bu savaşta çocukların ve gençlerin birincil rolü üstlenmesidir. Savaşanlar, “belli bir yaşa gelen erkekler” değil, ekonomik durumu, medeni durumu, köylüsü, şehirlisi, okumuşu okumamış her kesimden çocuk ve gençlerdir. Bu durum, bölgedeki savaşın niteliğini-yaşanışını ve dolayısıyla sonuçlarını da değiştirmektedir. Bu yüzden bölgedeki çocuklar ve gençler özel bir yerde durmaktadır.

Yaşadığımız coğrafyada savaşın yoğun yaşandığı 90’lı yıllarda doğan bütün çocuklar, bu savaş mirası ile büyüdüler. Bu miras neydi? İnsan eliyle olan sistematik travma ortamı, işkenceler, olağanüstü hal uygulamaları, gözaltılar, zorunlu göç, köy yakma ve boşaltmalar, faili meçhul cinayetler, “Zorunlu kentleşme”, yoksulluk, yoksunluk, aile bireylerinden kayıplar, cezaevi, insan hakkı ihlalleri...

Gerek 90’lı yıllarda gerekse 2000’li yıllarda dağın yanı sıra sokakta da çocuklar-gençler görünür olmaya başladılar. Kürt çocukları, yaşadıklarını sokakta taş ile ifade etme yolunu seçtiler. Ve artık “Taş Atan Çocuklarımız” vardı. Bu çocukların sadece taş atma eylemleri gündemde ön plana çıkartıldı. Yani bu çocuklar niçin bu duruma geldi sorusu sorulmaksızın yıllardır birçok sorunda olduğu gibi sadece sonuçlar olumsuz bir şekilde gündemde tutulmaya çalışıldı.

Bu durum, yani taş atan çocuklar meselesi devlet tarafından bir tehdit olarak algılandı ve çözüm olarak ta, TMK’daki (Terörle Mücadele Kanunu) gibi yasal düzenlemeler sayesinde, günümüzün caydırma yöntemi olan “cezaevleri” çocuklar için de devreye sokuldu. 2006 yılındaki Diyarbakır olaylarını milat sayarsak, 2010 yılındaki TMK değişikliğine kadar 12-18 yaş aralığında 4 bini aşkın çocuk, gözaltına alındı ve/veya 2 ay ile 4 yıla varan sürelerde cezaevinde kaldılar.

Bu durumun doğal sonucu olarak uzun bir süre kamuoyunda yer bulan “Cezaevindeki Çocuklar” olgusu ortaya çıktı. Uzun tartışmaların ardından 2010’da TMK’daki bir düzenlemeyle çocukların büyük çoğunluğu cezaevinden çıktılar. Cezaevindeki çocuklar bu kez “Cezaevinden Çıkan Çocuklar” oldu.

Gündemde uzun süre kalabilen cezaevindeki çocukların sorunları, cezaevinden çıktıktan sonra belki de yeni başlıyordu. Cezaevinde olmaları büyük bir problem olmakla birlikte; bundan sonraki süreç, en az eski süreçleri kadar önemli ve çetrefilliydi. Fakat çocukların cezaevinden çıktıktan sonra yaşayacakları ya da sorunlarıyla ilgili bir çalışma hazırlığı yapı-

ması gerekirken bu göz ardı edilmişti.

Çocukların eski hayatlarına kaldıkları yerden devam edemeyecekleri, çocukların cezaevinden çıkması için mücadele yürütüldüğü zamanda biliniyor muydu acaba? “Biz sonrasını hiç düşünmemiştik” tepkisi, galiba sonrası için bir tahayyülün olmadığını gösteriyordu. Zaten çocuklar, sadece “olmaması gereken yerdeler” tartışmasıyla ancak gündeme geldiler. Ama “Nerede olmaları gerekir?” sorusu çok da sorulmadı. Sokakta iken, babaları öldürülmüşken, ağabeyleri-ablaları eksikken de aslında “olmaması gereken yerdeydiler”...

Cezaevinden Çıkan Çocuklar ile Yapılan Sosyo-Ekonomik Çalışma Raporu

Bu rapor, Diyarbakır'da faaliyetlerini yürüten, **Türkiye İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, Diyarbakır Barosu, Diyarbakır Tabip Odası, ÇİAT, SES Diyarbakır Şubesi, Eğitim Sen Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Sosyal Destek Merkezi, Yerel Gündem 21 Gençlik Meclisi, Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, Toplumsal Barış için Psikologlar Girişimi** tarafından hazırlanmıştır. TMK(Terörle Mücadele Kanunu) nedeniyle cezaevine girmiş ve yapılan yasal düzenleme sonucu tahliye edilmiş çocuklar ve aileleriyle, yaklaşık bir yıl sürdürülen çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kentimizde yaşanan ve ülke gündeminde de uzun süre yer tutan siyasi alanda faaliyet gösteren çocukların, cezaevi sonrası sürecinin nasıl örüleceği sorunsalı, en az cezaevinde oldukları zaman kadar önemliydi. Bu yüzden, adı geçen kurumlar yaklaşık bir yıl önce bir araya geldiler. Bu toplantıda, sürecin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine tartışmalar yürütülürken, ne yapılması gerektiği üzerinde de duruldu.

Kurumlar olarak, bu süreç değerlendirilirken şu noktalara dikkat çekildi:

- Çocukların yaşadığı süreç, 30 yıllık savaşın bir sonucu ve devamıdır. Çocukların da bu süreci doğrudan yaşadığı, kendi dünyalarından ve gözlerinden yaşananlara tanık oldukları, bugünün okunmasında en önemli veri kaynaklarından biridir. Şiddet ortamında büyüyen çocuğun, sorunların çözümü olarak şiddeti kullanması kaçınılmazdır. Kürt sorununun barışçıl yöntemlerle çözümü önündeki engeller kaldırılmadıkça, yeniden yeniden üretilen şiddet; kaygı ve belirsizliği geliştirdikçe, geleceğe yönelik de belirsiz bir ortamı yaratmaktadır. Bunun da ötesinde, savaş koşulları, bölgede çocukların sokak ortasında infazına kadar varmıştır. Yani sokağa yönelen çocuk, aslında bilinçli bir şekilde infazı yapılan da bir kesimdir. **Çocukların, sokakta gösterdikleri tavır, politik ve sosyal anlamda sağlıklı bir ortam ve geleceği yaratma çabası olarak okunmalıdır.**

- Zorunlu göç; çocukluğun, ailenin, toplumun yeniden örüldüğü bir zamanı yarattı. Ailenin, köydeki bütün olanakları, geçim kaynakları, aile olma durumları paramparça olarak, kentte yeni bir hayat başladı. Bu yeniliğe ayak uydurmada, en ağır yükü çocuklar taşıdılar. Aitlik hissinin, geçmişin ve köklerin zorla geride bırakıldığı bir durumda, yeniden yaratılması için, kentin, ailenin ve toplumun yeniden şekillenmesi gerekti. Ailenin başta ekonomik

olmak üzere ayakta kalması için, toplumun köydeki dayanışma ağını yeniden kurabilmesi için ve kentleri kendilerine ait kılma çabası için çocuklar da aktif rol aldılar. Nasıl ki sokakta çalışmak zorunda kaldırsa, iradelerini kazanmak için sokak, bir kimlik aracı haline dönüşmeye başladı. **Ve çocukların başrolünde olduğu sokak eylemleri, bütün politik kimliğin yanı sıra aynı zamanda çocukların, kendi mekânlarını ve kendilerini ifade alanlarını açmak için de bir yol olarak yorumlanmalıdır.**

• Zorunlu göçün yarattığı en büyük etkilerden biri de eğitim ve sağlık haklarını kullanamama ve bu hakları kullanırken kurum yönetimleri ya da çalışanlar tarafından ciddi bir ayrımcılığa maruz kalma durumudur. Bu çocuklar için özellikle bir iletişim sorununu önlerine koymuştur. Bu ayrımcılık **özellikle son yıllarda bölgede Türkiyenin değişik illerinde orta öğretim sınavlarını kazanarak giden çocuklar uyum sorunu ve ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıklarından dolayı yüzlerce öğrenci şiddete maruz kalarak, kimi tekrar bölge illerine dönüp eğitim hakkına devam etmekte, ciddi bir rakamda okul ortamından uzaklaşarak eğitim haklarını sonlandırmıştır.**

• Çocuğun kimliğinin şekillendiği, 8 yılı zorunlu olmakla birlikte 12 yıl ve daha üstü, bir alan da eğitim yoluyla okullar olmaktadır. Okullar, çocuğun geleceğini şekillendirilmesinde en önemli araçlardan biridir. Kürt çocukları, ne yazık ki, eğitim sisteminde de eşit bir şekilde bu haktan yararlanma hakkından mahrum kaldılar. Başta anadilde eğitimin yapılmaması, çocukların, birinci sınıftan itibaren okula yabancı kalmasını sağladı. **Bölgedeki okulların altyapı eksiklikleri, çocukların kalabalık sınıflarda eğitim görme zorunda kalmaları, eğitim sistemindeki ayrımcı politikalar çocuğun, kentte kendine yabancılaşma riskiyle paralel olarak, okullarda da kendine yabancılaşma riskini yarattı.**

• Yoksulluk ve yoksunluk, çocuk dünyasında en büyük tahribatları açan etkenlerdendir. Köydeki üretim ilişkilerinin yok olmasıyla, kentte üretim gücünden düşmüş büyük bir nüfus oluşurken, bu durum yoksullaşmayı da doğurdu. Ancak çocuklar için ve özellikle politik alanda var olma çabası içinde olan çocuklar için; gösterilmek istenenin aksine, asıl etkili yöntem yoksulluk değil yoksunluktur. Bölgede ‘yoksul olan savaşır, mücadeleyi sahiplenir’, ‘sorun ekonomiktir’ algılaması yanlış bir çözümlerdir. Ancak özellikle çocuklar için yoksunluk; pek çok şey için geçerli sebeptir. Çünkü bu kavram, hem politikayı hem de sosyal hayata karşılık gelmektedir. Yoksulluk, günümüz dünyasında artık yoksunluk ile tartışıla gelmekte ve yapılan araştırmalarda, yoksunluk da bir ölçüt haline gelmiştir. Çocuk yoksulluğu tanımı, var olan eksik veya tamam koşullar içinde bile çocuğun yoksul kalabileceğine dikkat çeker, bunun toplumdaki çocuk algısıyla doğrudan örtüştüğünü vurgular. Bölgemizde, çocuğa geleneksel bakış açısıyla yaklaşıldığını hesap edersek, evde bir birey olarak tanımlanan çocuk, aile ve toplumdaki bütün gelişmelerin birer bireyi olur ve çözümde/sorunda bu gelişmelerin ortağıdır. Bu durum, çocuğa bir rol yüklemekte ve bu rol bazen “modern dünya tahayyülünde” çocuğun taşıyamayacağı kadar ağırdır. Ne modern dünyanın ne de geleneksel dünyanın sunduğu çocuk profiline dışında, bölgedeki çocuğa, rollerine ve sokakta istediklerine baktığımızda, yeniden yoksunluk kavramına geri dönebiliriz. **Kürt çocukları, köyünden, anadilinden, kültüründen yoksun edilmiştir. İlkokulda baskıcı, kaba uygulamalar ve zorlan öğretilen bir egemen dilin bile sadece çocukta yaratacağı travma apaçık ortadayken, aynı çocuk, şehirde politik, ekonomik,**

sosyal pek çok risk ile karşı karşıya bırakılmıştır. Ekonomik anlamda geri bırakılmış bir yerde, çocuğun bu durumdan birincil derecede etkileneceği aşikârdır.

• Kürt illerinden binlerce öğrenci okulda olması gerekirken, mevsimlik işçi olarak Türkiye'nin, diğer bölgelerine aileleriyle beraber mevsimlik işçi olarak çalışmaya gitmektedirler. Bu, çocukların özellikle Nisan ayından başlayarak Kasım ayına kadar okul ortamından uzaklaşarak, çok sağlıksız ortamlarda (bağlarda, tarla başlarında, fındık bahçelerinde, çadırlarda vb) yaşamalarına neden olmaktadır. **Bu çocukların sayısı net olamamakla beraber Diyarbakır'da yaklaşık olarak 4 bin öğrencinin bu nedenle eğitim hakkından faydalanamamaktadır.** Bu sayının Urfa, Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt vb iller ile birlikte 10 binlere ulaştığı ifade edilmektedir.

• Kamuoyunda ve genel toplum algısında çocuklar hep "TMK mağduru" olarak gösteriliyor ve dolayısıyla öyle tanımlanıyor. Ancak mağduriyet söz konusu olduğunda, TMK ve cezaevi belki de bu çocukları "mağdur" eden son halkadır. Yukarıda tanımlanan koşulların çocuğu bu çizgide hareket ettirdiğini düşünürsek, ilgili yasalarda değişiklik yapılsa bile, çocuğu olmaması gerektiği yerden mağdur eden kesimi Emniyet olarak gösterebiliriz. **Yasaların uygulayıcılarından biri olarak tanımlayabileceğimiz Emniyet görevlileri, yapılmaya çalışılan olumlu yöndeki değişikliklere direndiği sürece, yasadaki değişikliklerin sokağa doğrudan yansıyamayacağı, dolayısıyla çocuklar TMK'dan mağdur olmadan önce "Emniyet mağduru" olacaklardır.**

• Henüz yetişkinliğe ulaşmamış bir birey için, yetişkinlerin dünyasını anlamlandırmak, katılmak, yer açmak, kendini ifade etmek zordur. Bunun tersi daha da zordur. Yani yetişkinler; çocukların dünyasını anlamada, onların gözünden dünyaya bakmada ve kendi dünyalarında onların sözlerine, düşüncelerine, duygularına yer açmada büyük bir sıkıntı duymaktalar. Bu anne-babadan öğretmenlere, sokaktaki esnaftan mahalledeki komşulara, en yakın akrabalardan politikacılar kadar herkes için geçerlidir. Ailede, okulda, mahallede, siyasette kendini anlatamıyor çocuklar. Kendine bir alan açamıyor. Yetişkin gibi davranmaya çalışıyor. Böylece kendi yolunu buluyor. Çocuklar nasıl ki çalışmak için sokağa çıktığında, toplum olarak her birey kendinde biraz sorumluluk aramışsa; elleri taş tutan çocuklar için de aynısı geçerlidir. **Politik bilincin baskın olması bir yana, taşın çocukların kendini ifade etme aracı olduğu da bir gerçekliktir.**

• Kürt çocuklarının bugün yaşadığı sürecin sistematik ve politik bir izdüşümü olduğu gerçekliği ortada durmaktadır. Devletin, mahkemeleri, emniyet güçleri ve yargılama süreçleri/cezaevleri ile Kürt çocuklarına yönelik tavrı, ayırt edici bir şekilde Batı illerinden farklılaşmaktadır. Son zamanlarda özellikle futbol maçları sonrası gençlerin tepkilerine polislin verdiği karşılık göz önüne alındığında, taş atanın kimliğinin de önemli olduğu görülmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda görevli polisler, bazı okullarda "Çocuk Polisi", "Toplum Polisi" olurken; bazı okullarda TEM'den seçilmektedir. Okul çıkışlarında, uyuşturucu, çete benzeri kavgalara müdahale ile siyasi alanda çıkan olaylara yönelik polislin tavrı da farklılaşmaktadır. **Buna benzer örneklerde, çocuğun kimliğinin de yargılanması, gözaltına alınması, cezaevine atılması gibi süreçlerde kıstas olarak seçildiğini kanıtlamaktadır.**

Bu değerlendirmelerin ardından, hukuksal ve psiko-sosyal olmak üzere iki başlık altında çalışmalar planlandı.

Bir yıllık süre içinde:

İlk olarak, TMK sürecinden etkilenen 30 çocuk ve gencin aileleri evlerinde ziyaret edildi. Bu ziyaretlerde, hem aile, hem de çocuğun istekleri soruldu, herhangi bir sıkıntılı durumda bu kurumlarla ilişkiye geçilebileceği konusunda bilgi verildi, gözlemler yapıldı. Bu ilk ziyaretlerde, acil müdahale edilmesi gereken durumlarda, aileler, ilgili kurumlara yönlendirildi. Yine çocukların sağlık, hukuki ve ekonomik anlamda yaşadıkları kimi sıkıntılar düzeltilmeye çalışıldı. Eğitim anlamında destek isteyen çocuklara eğitim desteği sunulmaya çalışıldı.

Kurumlar arasındaki toplantılar devam ederken, gençlerle ve ailelerle de bireysel ve grup görüşmeleri yapıldı.

Aile ziyaretlerinin ardından genel profile dair şunları söyleyebiliriz:

Ailelerin 17'si 90'lı yıllarda köy boşaltmaları sonucu Diyarbakır merkezine göç etmiş bulunmakta.

Yine 90'lı yıllarda, 12 aile, birinci dereceden akrabasını çatışmalı süreçte kaybetmiştir.

18 ailenin bireylerinde, çoğunluğu siyasi olmak üzere daha önce bir veya birden fazla birey cezaevinde bulunmuş veya hala bulunmaktadır.

Ailelerden bir kısmı geçimlerini memur/memur emeklisi, işçi/işçi emeklisi bireyleri üzerinden sağlarken, bir kısmı da hurdacılık, inşaat, hizmet sektörü gibi geçici işlerden karşılamaktadır.

12 aile, kiralık bir evde barınmaktayken, 4 tanesi akrabaları tarafından kendisine tahsis edilen, 14 tanesi ise kendilerine ait evde oturmaktadır.

11 ailede, cezaevi ve gözaltındaki olumsuz koşullar nedeniyle; cezaevinden çıkan çocukta veya anne/babasinda ciddi sağlık sorunları (kanser, ateşli silahla yaralanma, hepatit, bronşit, astım...) bulunmaktadır.

Sadece çocuklarda değil tüm aile bireylerinin psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Sorunun saptanması, araştırılması ve çözümünde Aile ve çocuk bir bütün olarak ele alınmalıdır.

*ÇOCUKLARIN YAŞAM HAKLARINA YÖNELİK İHLALLER		
Polis / Asker Tarafından Öldürülen Yaralanan Çocuklar, 1 ölü / 14 yaralı		
Mayın ve Sahipsiz Patlayıcılar Sonucu Ölen Yaralanan Çocuklar, 3 ölü / 15 yaralı		
Sınır Hatlarında Ölen Yaralanan Çocuklar, 3 ölü / 2 yaralı		
Kuskuyla Bir Şekilde Ölen Çocuklar, 2 ölü		
Gözetimine Alınan Tutuklanan Çocuklar, 485 gözaltı / 139 tutuklama		
Çocuk İntiharları	18 intihar	3 teşebbüs
Aile İçi Şiddete Uğrayan Çocuklar	-	1 şiddet-yaralı
Toplumsal Alanda Çocuğa Yönelik Şiddet, Tecavüz ve Taciz	5 ölü	1 şiddet-yaralı / 8 tecavüz / 8 taciz

Yaklaşık 1 yıllık görüşme-gözlem ve gençlerle yapılan ortak çalışmaların ardından, sokakta kendini siyasal anlamda ifade eden çocuklara dair şu gözlemleri paylaşabiliriz:

Cezaevi sürecinin ardından çocuklar, eski hayatlarına geri döndüler mi?

Bu çocuklar, savaşın tüm ağırlığını yaşamış, ailelerinden, köylerinden savaşın mirasını devralmış çocuklardır. Ekonomik, sosyal, toplumsal olarak var olan tüm olumlu ve olumsuz koşullar, cezaevindeki tutukluluk sürelerinin ardından çocukları yeniden karşıladı. 'Karşı çıktıkları hayat', cezaevinden sonra da açapık karşılarında duruyordu. Savaş koşulları sürmekte ve o yüzden kendilerine cezaevi yolunu gösteren koşullarda hiçbir değişiklik yoktu.

Cezaevinde buldukları süreçte; önemli bir kamuoyu yakalanmıştı. Bu süreçte, çocukların-gençlerin neler yaşadığı anlaşılmaya, çözümlenmeye çalışılarak, olmaması gereken yer olan cezaevlerinden çıkmaları üzerine yoğun çabalar gösterildi. Gündemde olan çocuklar, cezaevinden çıkınca, bir anda gündemden de çıktılar. Ancak aynı çocuklar, aynı koşullara geri dönüyor ve aynı koşullarda farklı çocuklar aynı süreçleri yaşamaya hazırdı!

Hukuksal anlamda, çocukları gözaltı/cezaevi gibi olumsuz koşullardan uzak tutacak alan da yaratılmamıştı. TMK'da bazı değişiklikler yapılmış, ancak bu ne şimdiki çocukları koruyabilmekte ne de bundan sonra gelecek çocukları koruyabilecektir. Nitekim son 6 ayda aşağıda verilen tablodaki İHD verileri bunu doğrulamaktadır.

***(Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi 2011 yılı ilk 6 aylık Çocuk Raporu - İHD Diyarbakır Şb.)**

Tablodan da anlaşılacağı gibi çocuklar için, yaşadıkları kent, toplum ve ailelerde de bir değişiklik yoktu. Çocuğun yaşadığı sorunlara karşı onun dünyasından bakacak ve çözüm üretecek bir bakışımız henüz gelişmemişti.

Cezaevi sürecinin ardından çocuklar, eski hayatlarına geri dönemediler mi?

Çocukların hayatı, yapılan yetersiz yasal düzenleme ve cezaevinden çıktıktan sonra bitti mi? Yaşanan travmanın onlarda yarattığı etkileri ve gelecekleri dikkate alınmadı. Tabii ki

yaşanan, hala yaşanmakta olan ve Kürt meselesinin çözümündeki direnç onların yaşamında kimi değişikliklere neden oldu. Sadece bu süreçte gündeme gelen çocukların dışında, sözde sorunu çözmek adına yapılan yasal düzenleme sonrası yukarıda İHD verilerinden de anlaşılacağı gibi sorunu çözmediği gibi yeni çocuklarda bu ortamdan olumsuz etkilendi.

- Kurumlar tarafından tespit edilen ve ilişki kurulan 30 çocuktan, 12'si cezaevinden çıktıktan sonra okulla ilişkisini kesti.
- Tahliye olan 3 çocuk, farklı eylemlerden kaynaklı yeniden cezaevine girdi.
- Acaba Mazlum Erenci gibi kaç çocuk yüzünü dağa çevirdi ya da çevirecek?
- Mustafa Malçok, 15 Şubat'ta bedenini ateşe verdi.
- Çocuklar, cezaevi sürecinin ardından da polis takibi, baskısı ve tacizine maruz kaldılar. Çocuklar, okula gidiş gelişlerde, mahallede, sokakta polisler tarafından sürekli bir göz hapsinde olmaya devam ederken, bu kimi zaman "Sizi yeniden tutuklayacağız" gibi sözlü tacizlere, "Ne dolaşıyorsun? Sokakta dolaşma, yoksa gözaltına alırız" gibi baskılara kadar vardı.
- Çocuklarda olduğu kadar ve hatta kimi zaman daha fazla, ailelerde tedirginlik ve kaygı hakim oldu. Bu kaygı kimi zaman çocuğu eve hapsedme, çocuğu askere gönderme, ağır işlerde çalıştırmaya kadar vardı. Bir genç, babası tarafından, "polis tarafından takip ediliyor, yeniden tutuklanabilir" kaygısıyla okulundan alındı. Kurumlar tarafından yapılan ziyaretlerin ardından genç yeniden okuluna döndü. Bir genç, ailesi tarafından askere gönderildi. "Evin üzerinden helikopter dolaşıyor, oğlumun fotoğrafını çekiyor", "... " gibi ailelerdeki kaygılar, çocukların sosyal hayatlarını kısıtladı.
- Yasal değişikliğin ardından, çocuklara yönelim de farklılaştı. Yargı birimleri, yasa değişikliğinin ardından çocukları tutuklamadan bırakma eğilimine girdi. Ancak sokakta bu tavır görülmedi. Emniyet görevlileri, sokakta karşılaştıkları çocuk ve gençleri gözaltına almayı sürdürdü. Yargı tarafından serbest bırakılma eğilimi doğunca, sokakta, yakalama anında veya gözaltında çocuğa yönelik kötü muamele ağırlaştı. Çocuk, bundan böyle tutuklanmasa da, bu kötü muameleyle karşılaşmaya devam ediyor.
- TMK değişikliğinin yetersizliği, gerçek hayata baktığımızda karşımıza çıkmaktadır. Cezaevinden çıkan çocukların büyük kısmı artık genç diyebileceğimiz yaşlarda, artık yetişkin sayılmakta. Sonrasında gelen çocuklar var... Ve bu TMK değişikliği bize gösterdi ki, yüreklerimizi yakan sorun yalnızca bir yasa değişikliği ile çözüme kavuşturulmayacak kadar büyük. Çünkü yasa değişikliğinden önce cezaevinde olan çocuklar, on sekiz yaşını tamamlamış olmakla birlikte, başka bir nedenle yetişkin mahkemesinde yargılanabilecek. Ki bu durumda olan onlarca genç var. Veya o çocuklar cezaevinden çıkmış olsa bile, arkasından gelen çocuklar yeniden cezaevine girme tehdidi altında...
- 6008 sayılı yasa 25.07.2010 tarihinde "Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı

Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” başlığıyla Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yapılan değişiklikle 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 4675 Sayılı İnfaz Hâkimliği Kanunu, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’da çocuklar lehine yeni düzenlemelere gidildiği görülmüştür. Bütün değişiklikler değerlendirildiğinde çocuklar terör suçlusu statüsünden tamamen çıkarılmamıştır. Bu çerçevede çocuklar Terörle Mücadele Yasası kapsamında tamamen çıkartılmalı, hatta Terörle Mücadele yasası ilga edilmelidir. Yine Türk ceza Kanununun 220/6. ve 220/7. maddesi kaldırılmalıdır. Ayrıca 2911 Sayılı Yasada halen silah kabul edilen “taş” silah olmaktan çıkartılmalı ve “Molotof” sadece “Tehlikeli maddelerin izinsiz olarak bulundurulması veya el değiştirmesi” başlıklı TCK’nın 174. maddesi kapsamında değerlendirilmelidir.

• Bu süreçte, asıl görev, çocukların yaşadığı yerlerde çalışmalar yürüten kitle örgütlerine, yerel yönetimlere, siyasi partilere düşmektedir. Söz konusu örgütler çocuk üzerine ciddi bir politika belirlenmeli. Çocuğun bu coğrafyada nerede durduğuna dair analizlerin de yapıldığı bir çözümleme ve bunun üzerine faaliyetler geliştirilmelidir. Çocuğa ifade alanları açacak çalışmalar yürütülmeli. Medya; nasıl ki çocuğu ölüm, şiddet, cezaevi, taciz zamanlarında gündeme alıyorsa, çocuklara yönelik çalışmaların yürütülmesinde de gündeme almalıdır. Yine kurumlar da, daha fazla olumsuzluk yaşanmadan koruyucu önlemler geliştirerek çalışmalar yürütmelidir.

**Türkiye İnsan Hakları Vakfı Diyarbakır Temsilciliği,
İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi,
Diyarbakır Barosu,
Diyarbakır Tabip Odası,
ÇİAT(Çocuklar İçin Adalet Takipçileri)
SES Diyarbakır Şubesi,
Eğitim Sen Diyarbakır Şubesi,
Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Sosyal Destek Merkezi
Yerel Gündem 21 Gençlik Meclisi,
Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği,
Toplumsal Barış için Psikologlar Girişimi**

21 Temmuz 2011

6. BÖLÜM

TOPLUMSAL TRAVMAYLA BAŞETMEDE TAZMİNATIN ÖNEMİ:

60/147. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Ağır İhlalleri ve Uluslararası İnsancıl Hukukun Ciddi İhlallerine Maruz Kalanların Çözüm ve Tazminat Haklarına Dair Temel Prensipler ve Yönergeler

(Orijinal metnin Türkçeye çevirisi İHOP tarafından yapılmıştır)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu

Dağıtım: Genel

21 Mart 2006

60. Oturum

Gündem maddesi 71 (a)

Genel Kurul Tarafından Kabul Edilmiş Karar

[Üçüncü Komite Raporu (A/60/509/Add.1) üzerine]

Genel Kurul,

Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nden, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nden²³, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri'nden²⁴, diğer ilgili insan hakları araçlarından ve Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı'ndan²⁵ yola çıkarak,

Ağır uluslararası insancıl hukuk ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurlarının çözüm ve tazminat hakkına dair sorularına, ulusal ve uluslararası düzeylerde sistematik ve detaylı bir yöntemle yaklaşılmasının önemini onaylayarak,

Mağdurların çözüm ve tazminattan faydalanma haklarını onurlandırarak, uluslararası toplumun mağdurların ve gelecek nesillerin meydana gelen üzücü olaylardan kaynaklanan acılarını paylaştığını ve uluslararası hukukun bu konulardaki geçerliliğini teyit ettiğinin farkında olarak,

Birleşmiş Milletler Komisyonun'un 19 Nisan 2005 tarihli ve 2005/35 numaralı kararıyla26 ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 25 Temmuz 2005 tarihli ve 2005/30 numaralı kararlarıyla kabul edilmiş Ağır Uluslararası İnsan Hakları Hukuku İhlalleri ve Ciddi Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel Prensipler ve Kuralları geri alarak,

- 1) Bu karar eklenmiş olan Ağır Uluslararası İnsan Hakları Hukuku İhlalleri ve Ciddi Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel Prensipler ve Kurallar'ı kabul eder;
- 2) Devletlerin söz konusu Temel Prensipleri ve Kuralları göz önüne almasını ve başta kolluk kuvvetleri, ordu ve güvenlik güçleri, adli organlar, yargı, mağdurları ve temsilcileri, insan hakları savunucuları ve avukatlar olmak üzere hükümetin yürütme organlarının ve daha sonra da medya ve kamuoyunun dikkatine sunmasını tavsiye eder;
- 3) Genel Sekreter'in, Temel Prensiplerin ve Kuralların, tüm hükümetlere, hükümetlerarası kuruluşlara ve sivil toplum kuruluşlarına iletilerek ve Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları: Uluslararası Araçlar Derlemesi başlıklı yayımına eklenerek, Birleşmiş Milletler'in tüm resmi dillerinde ve en geniş şekilde yayılması için gerekli adımları atmasını arz eder.

64. Genel Kurul toplantısı
16 Aralık 2005

Ek

Ağır Uluslararası İnsan Hakları Hukuku İhlalleri ve Ciddi Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel Prensipler ve Kurallar

Giriş

Genel Kurul,

Özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si 8. maddesi, Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi 2. maddesi, Her Türlü Irkçılık ve Ayrımcılıkla Mücadele Hakkında Uluslararası Sözleşme 6. maddesi27, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlıkdışı Veya Onur Kırıcı Muamele Veya Cezaya Karşı Sözleşme 14. maddesi28, Çocuk Hakları Sözleşmesi 39. Maddesi29 ve 18 Ekim 1907 tarihli Savaş Gelenekleri ve Kanunları üzerine Hague Sözleşmesi (Sözleşme IV) 3. maddesini30, 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokolü 91. Maddesi ve ilgili 8 Haziran 1977 tarihli Mağdurların Uluslararası Silahlı Çatış-

malarda Korunmasına Dair Protokol (Protokol D)31, ve Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Yönetmeliği'nin 68. ve 75. maddeleri³² olmak üzere birçok uluslararası mekanizmada yer alan uluslararası insan hakları ihlalleri mağdurlarının çözüm ve tazminat haklarını sağlayan düzenlemeleri vurgulayarak,

Özellikle Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi 7. maddesi³³, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi 25. maddesi³⁴ ve İnsan Hakları ve Temel Hakların Korunmasına Dair Sözleşme 13. maddesi³⁵ olmak üzere bölgesel sözleşmelerde yer alan uluslararası insan hakları ihlalleri mağdurlarının çözüm ve tazminat haklarını sağlayan düzenlemeleri vurgulayarak,

Kaynağını, Suçun Önlenmesi ve Faillere Yapılacak Muamele üzerine gerçekleştirilmiş Yedinci Birleşmiş Milletler Kongresi'ndeki görüşmelerden ve Genel Kurul'un söz konusu Kongre'deki görüşleri kabul ettiği 40/34 numaralı, 29 Kasım 1985 tarihli karardan almış olan Gücün Kötüye Kullanımı ve İşlenen Suçlar Sonucu Mağdur Olanlara Adalet için Temel Prensipler Sözleşmesi'ni vurgulayarak,

Gücün Kötüye Kullanımı ve İşlenen Suçlar Sonucu Mağdur Olanlara Adalet için Temel Prensipler Sözleşmesi'nde beyan edilmiş ve mağdurlar için en uygun hakların ve çözümlerin en ivedi şekilde geliştirilmesinin yanısıra mağdurlara şefkatle ve saygıyla yaklaşılması, adalete ulaşım ve hataların düzeltilmesine dair haklarının tam anlamıyla yerine getirilmesi ve mağdurlara tazminat verilebilmesi için ulusal fonların kurulması, güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması prensiplerini de içeren tüm temel prensipleri tekrar teyit ederek,

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Sözleşme'sinin "mağdurlara veya mağdurlar için telafi, tazminat ve rehabilitasyon içeren maddi / manevi tazminat mekanizmalarına dair prensiplerin" yerleştirilmesini, Mahkeme'nin yetkisi dahilinde Genel Kurul'a üye Devletlerin mağdurlar ve aileleri için bir fon oluşturmasını talep ettiğini ve Mahkeme'nin "mağdurların güvenliklerini, fiziki ve psikolojik sağlıklarını, onurlarını ve mahremiyetlerini korumasını" ve mağdurların Mahkeme'nin uygun bulunduğu tüm duruşmalara katılımına izin vermesini şart koştuğunu belirterek,

Bu belgede yer alan Temel Prensipler ve Kurallar'ın doğaları gereği insanlık onuruna karşı bir eylem olan ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri'ni hedeflediğini teyit ederek,

Bu belgede yer alan Temel Prensipler ve Kurallar'ın yeni uluslararası veya ulusal hukuki sorumluluklar getirmediğini ancak uluslararası insan hakları ve uluslararası insancıl hukuku tamamlayıcı fakat kurallarından farklı mekanizmaları, prosedürleri, yöntemleri ve usulleri tanımladığını vurgulayarak,

Uluslararası hukukun, belirli uluslararası suçların faillerinin, Devletlerin uluslararası sorumluluklarıyla ve ulusal hukuklarının talepleriyle veya uluslararası yargı organlarının sözleşmelerinin uygulanabildiği durumlarda, onlarla uyum içerisinde yargılanması zorunlu-

luğunu içerdiğini ve bu yargılama görevinin uluslararası adli sorumlulukların ulusal hukuki yükümlülükler ve prosedürlerle uygulanmasını şart koştuğunu ve tamamlayıcılık konseptini desteklediğini yeniden vurgulayarak,

Güncel mağduriyeti ortaya çıkartacak durumların, temelde bireylere yönelmesine rağmen, aynı zamanda çeşitli gruplara da toplu olarak yönelebileceğini göz önüne getirerek,

Mağdurların çözüm ve tazminat hakkını onurlandırarak, uluslararası toplumun mağdurların, kurtulanların ve gelecek nesillerin ortaya çıkan kötü durumdan kaynaklanan acılarını paylaştığını ve uluslararası hukuki prensipler olan hesap sorulabilirliği, adaleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerini sağlamlaştırdığının bilincinde olarak,

Mağdurlara yönelik bir bakış açısını kabul ederek, uluslararası toplumun, takip eden Temel Prensiplere Kurallar ile uyum içerisinde olacak şekilde, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk ihlallerini de içeren uluslararası hukuk ihlalleri mağdurlarıyla ve onların yanısıra tüm insanlıkla insani dayanışmasını vurgulamakta olduğuna inanarak,

Aşağıdaki Temel Prensipler ve Kurallar'ı kabul eder:

II. Uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuka saygı duyma, saygı duyulmasını sağlama ve uygulama yükümlülüğü

1) Uluslararası insan hakları hukukuna ve uluslararası insancıl hukuka saygı duyma, saygı duyulmasını sağlama ve uygulama yükümlülüğü, teminatı, ilgili hukuki kurumlarca sağlanmış şekilde aşağıdakilerden kaynaklanır:

- Herhangi bir devletin taraf olduğu antlaşmalar;
- Uluslararası teamül hukuku;
- Her ülkenin kendi ulusal hukuku.

2) Eğer henüz gerçekleştirmedilerse, Devletler, uluslararası hukukun gerektirdiği gibi, ulusal hukuklarını uluslararası hukuki yükümlülüklerle, aşağıdaki yöntemleri kullanarak uyumlu hale getirmelidirler:

(a)Uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk normlarını ulusal hukuklarına dahil ederek veya söz konusu normları uluslararası hukuk sistemlerinde uygulamaya koyarak;

(b)Adalete adil, etkili ve ivedi ulaşımı sağlayacak uygun ve etkili yasal ve idari prosedürleri ve diğer uygun önlemleri gerçekleştirerek;

(c)Tazminat da dahil olmak üzere, yeterli, etkili, ivedi ve uygun çözümleri mümkün kılarak;

(d) Ulusal hukuklarının, mağdurlar için en azından uluslararası yükümlülüklerin gerektirdiğine eşit korumayı sağlamasını garanti altına alarak.

II. Yüklülükün kapsamı

3) Uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuka saygı duyma, saygı duyulmasını sağlama ve uygulama yükümlülüğü, teminatı, ilgili hukuki kurumlarca sağlanmış şekilde, diğer hususların yanısıra, aşağıdaki görevleri de içermektedir:

(a) İhlalleri engellemek için uygun yasal, idari ve tüm diğer gerekli önlemleri almak;

(b) İhlalleri etkili, hızlı, derinlemesine ve tarafsızca soruşturacak, gerektiği yerde, sorumlu oldukları iddia edilenlere karşı ulusal ve uluslararası hukuka uygun yasal işlemleri gerçekleştirmek;

(c) İnsan hakları hukuku veya insancıl hukuk ihlallerinin mağdurları olduğunu iddia edenlerin, ihlalin nihai sorumluluğunun kimde olduğuna bakmaksızın, aşağıda tanımlandığı şekliyle, adalete etkili ve adil bir şekilde erişebilmelerini sağlamak;

(d) Aşağıda tanımladığı gibi, mağdurlara tazminatları da içerecek şekilde etkili çözümler sunmak.

III. Uluslararası hukuk nezdinde suç teşkil eden ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri

4) Uluslararası hukuk nezdinde suç teşkil eden ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin söz konusu olduğu durumlarda, Devletlerin soruşturma yapma, yeterli kanıt varsa, sorumluluğu bulunduğu iddia edilenleri mahkemeye sevk etme ve suçlu bulunurlarsa cezalandırma sorumluluğu bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, bu tip durumlarda, Devletler, uluslararası hukuka uygun şekilde, birbirleriyle işbirliği yapmalı ve söz konusu ihlallerin soruşturmasında ve yargılmasında yetkin uluslararası adli kurumlara destek sağlamalıdır.

5) Bu noktada, uygulanabilir bir antlaşma veya diğer benzeri uluslararası hukuki yükümlülükler söz konusu olduğunda, Devletler, evrensel hukukun uygulanabilmesi için uygun hükümleri ulusal hukuklarına eklemeli veya ulusal hukukları içerisinde uygulamalıdır. Buna ek olarak, uygulanabilir bir antlaşma veya diğer benzeri uluslararası hukuki yükümlülükler söz konusu olduğunda, Devletler, işkencenin ve diğer şiddet içeren, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezalandırmanın yasaklanması gibi uluslararası insan hakları standartlarına uygun ve uluslararası hukuki yükümlülüklerle tabi olacak şekilde ve uluslararası adalet arayışı içerisinde, suçluların başka Devletlere veya yetkin uluslararası kurumlara iadesini veya teslim edilmesini kolaylaştırmalı; mağdurların ve tanıkların korunmasını ve onlara yapılacak yardımları da içerecek şekilde uluslararası adli kurumlara adli destek sağlamalıdır.

IV. Zaman aşımaları

6) Uygulanabilir bir antlaşma tarafından veya diğer benzeri uluslararası hukuki yükümlülükler içerisinde yer aldığında zaman aşımaları, uluslararası hukuk nezdinde suç teşkil eden ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri için geçerli olmaz.

7) Uluslararası hukuk nezdinde suç teşkil etmeyen ihlallere yönelik ulusal hukukta tanımlanmış ve sivil talepleri ve benzeri prosedürleri de içine alan zaman aşımalarının gereksiz yere kısıtlayıcı olması engellenmelidir.

V. Ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurları

8) İşbu dökümanın amaçları doğrultusunda, mağdurlar, ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri veya ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerini oluşturan eylemler neticesinde bireysel veya grup olarak fiziksel veya mental hasarları da içeren zararlara, duygusal sarsıntılara, ekonomik kayıplara veya temel haklarının zarar görmesine maruz kalmış kişiler olarak tanımlanmıştır. Uygun olduğu noktalarda ve ulusal hukukla uyum içerisinde, “mağdur” terimi, sıkıntı içerisindeki mağdurlara yardım etmek veya mağduriyeti önlemek için hareket edildiğinde, yakın aile üyelerini ve bakmakla mükellef olduğu diğer şahısları da kapsar.

9) Bir şahıs, ihlali gerçekleştiren fail tespit edilmemiş, tutuklanmamış, yargılanmamış ve mahkum edilmemiş ve mağdur ile fail arasında akrabalık ilişkisi olsa dahi mağdur olarak kabul edilmelidir.

VI. Mağdurlara uygulanacak muamele

10) Mağdurlara, insaniyet ve insanlık onurlarına ve haklarına saygı duyularak, ailelerinininkiler de dahil olmak üzere güvenliklerini, fiziki ve psikolojik iyi hallerini ve mahremiyetlerini güvence altına almak için tüm gerekli tedbirler alınarak davranılmalıdır. Devletin, ulusal yasaların mümkün kıldığı ölçüde, şiddete veya travmatik deneyimlere maruz kalmış bir mağdurun yasal ve idari süreçler boyunca yeniden travmatik etkilere maruz kalmasını engellemek adına özel ilgi ve bakım görmesini sağlaması gerekmektedir.

VII. Mağdurların mağduriyetlerine çare bulunması hakkı

11) Ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerine uğramış mağdurların uğradıkları mağduriyetlerin giderilmesi için sahip oldukları çözüm hakkı, uluslararası hukuka göre mağdurun şunlara ulaşma hakkını içermektedir:

- a) Adaletle adil ve etkili ulaşım;
- b) Uğranılan zararın yeterli, etkili ve hızlı bir şekilde tazmin edilmesi;
- c) İhlaller ve tazminat mekanizmaları hakkında tüm ilgili bilgiye erişim.

VIII. Adalete ulaşım

12) Ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerine uğramış bir mağdur uluslararası hukukta belirtildiği üzere etkili bir yasal çözüme adil bir şekilde erişebilmelidirler. Mağdurların ulaşabileceği diğer çözümler; ulusal hukuk doğrultusunda düzenlenmiş mekanizmalara, usullere ve adli işlemlere ulaşımın yanısıra idari ve diğer ilgili kurumlara ulaşım hakkını içermektedir. Uluslararası hukuktan kaynaklanan adalete ve adil ile tarafsız yargılanmaya ulaşım hakkını güvence altına alan yükümlülükler ulusal hukukta da karşılıklarını bulmalıdır. Bu noktada, Devletler;

- a) Özel ve kamusal mekanizmaları kullanarak, ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinde oluşan zararları tazmin etmek için mevcut tüm çözümler hakkında bilgi sağlamak;
- b) Mağdurlar ve temsilcilerinin hissedebileceği rahatsızlığı asgariye indirecek mahremiyetlerine yönelik kanunsuz müdahalelere karşı onları uygun şekilde koruyacak ve kendilerinin yanısıra aileleri ve tanıkların idari, adli ve diğer soruşturmalar sırasında karşılaşılabilecekleri yıldırımlara ve misillemelere karşı güvenliklerini sağlayacak önlemleri almak;
- c) Adalete erişmek isteyen mağdurlara uygun yardımlar da bulunmak;
- d) Mağdurların ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri karşısındaki çözüm haklarını kullanabilmelerini sağlamak için her türlü uygun hukuki, diplomatik ve danışmanlığa yönelik yöntemleri düzenlemek

13) Adalete bireysel ulaşımı sağlamanın yanısıra, Devletler, mağdur toplulukların da tazminat talep etmelerine ve alabilmelerine olanak sağlayacak prosedürlerin geliştirilmesine çaba göstermelidirler.

14) Ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerine karşı sağlanacak yeterli, etkili ve hızlı çözümler mağdurların hukuki statüsünün bulunduğu ve ulusal hukuk hükümleri saklı kalmak koşuluyla uluslararası tüm uygun ve mevcut işlemleri de içermelidir.

IX. Uğranılan zararın tazmini

15) Yeterli, etkili ve hızlı tazmin yolları adaleti destekleyerek ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin yol açtığı tahribatı düzeltmeyi amaçlar. Tazminatlar ihlallerin şiddetine ve maruz kalınan zarara orantılı olmalıdır. Ulusal hukuka ve uluslararası hukuk yükümlülüklerine uygun olarak, bir Devlet, kendisine mal edilebilen ve ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri olarak görülen eylemler ve ihmaller için mağdurlara tazminat sağlamalıdır. Bir bireyin, tüzel kişiliğin veya başka bir kurumun mağdura tazminat vermekle yükümlü bulunması durumunda, söz konusu taraf ya mağdura gerekli tazminatı sağlamalı ya da eğer Devlet, mağdurların zararını tazmin etmiş ise, Devlet'e uygun bedeli ödemelidir.

16) Zarardan sorumlu tutulan tarafların tazminat yükümlülüklerini karşılamaya niyetli veya yetkin olmamaları durumunda, Devletler, mağdurlara tazminat sağlanması ve diğer yardım mekanizmaları için ulusal programlar oluşturmaya çalışmalıdırlar.

17) Devletler, mağdurların taleplerini göz önüne alarak, zarardan sorumlu tutulan bireyleri veya kurumları zararını tazmin etmeleri için ulusal kararlarla zorlamalı ve ulusal hukuk ve uluslararası hukuk yükümlülükleriyle uyumlu geçerli yabancı hukuki kararları da kullanmaya çalışmalıdırlar. Bu bağlamda, Devletler tazminat kararlarının uygulanması için gerekli ve etkili mekanizmaları ulusal hukukları içerisinde sağlamalıdırlar.

18) Uluslararası ve ulusal hukukla uyumlu olarak ve bireysel şartlar göz önünde bulundurularak, ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurlarına, maruz kalınan zarar ve her bir olayın olduğu şartlar ile orantılı olarak, 19. ve 23. maddelerde sıralanan ve hakların geri kazanımı, maddi tazminat, rehabilitasyon, diğer taleplerin karşılanması ve söz konusu ihlallerin bir daha tekrarlanmayacağına dair verilecek garantileri içeren, tam ve etkili tazminat yolları sağlanmalıdır.

19) Hakların Geri Kazanımı, mümkün olduğunca mağdurun durumunu ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden önceki durumuna getirmelidir. Hakların geri kazanımı, özgürlüklerin iadesini, mağdurun insan haklarından, kimliğinden, aile hayatından ve vatandaşlık haklarından tam anlamıyla yararlandırılmasını, kişinin ikametgahına dönmelerini, işini ve mülklerini geri almasını içermektedir.

20) Maddi Tazminat ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden kaynaklanan ekonomik olarak ölçülebilir zararlar için ihlalin şiddeti ile ve her bir vakanın gerçekleştiği şartlar ile orantılı olarak sağlanmalıdır. Aşağıdakiler söz konusu zararlar için örnek teşkil etmektedir;

- a) Fiziksel veya zihinsel zarar;
- b) İstihdam, eğitim ve sosyal haklar gibi kaybedilmiş imkanlar;
- c) Olası kazanç kayıplarını da içeren kazanç kayıpları ve maddi zararlar;
- d) Manevi zararlar;
- e) Hukuki ve uzman danışmanlık, ilaç ve tıbbi hizmetler ve psikolojik ve sosyal hizmetler maliyetleri.

21) Rehabilitasyon tıbbi ve psikolojik bakımın yanısıra hukuki ve sosyal hizmetleri de içermelidir.

22) Diğer tüm taleplerin karşılanmasında sözü edilen talepler, uygun olduğu takdirde aşağıdakileri içermektedir:

- a) Devam eden ihlallerin durdurulması için etkili önlemler;

- b) Mağdurların, akrabalarının, tanıkların ve mağdura yardımcı olmak için veya ihlallerin artarak devamını engellemek için müdahale etmiş insanların güvenliğine ve çıkarlarına zarar vermemesi veya bunları tehdit etmemesi şartıyla gerçeklerin ortaya çıkartılması ve hakikatın tamamının kamuoyuyla paylaşılması;
 - c) Kayıpların nerede olduklarının araştırılması, kaçırılan çocukların ve öldürülenlerin kimliklerinin tespiti için yapılacak araştırmalar ile cesetlerin bulunması, tanımlanması ve ailelerin ve toplumların kültürel pratikleri veya mağdurların vasiyet ettiği veya ettiği varsayılan şekillerde yeniden gömülmesi için verilecek yardımlar;
 - d) Mağdurun ve mağdura yakinen bağlı kişilerin onurlarını, itibarlarını ve haklarını iade eden resmi bir açıklama veya yargı kararı;
 - e) Sorumlulukların kabulünü ve gerçeklerin tanınmasını içerecek şekilde kamuoyundan özür dilenmesi;
 - f) İhlallerden sorumlu şahıslara karşı hukuki ve idari yaptırımlar;
 - g) Mağdurlar adına düzenlenecek anma törenleri;
 - h) İhlallerin doğru bir anlatımının uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk eğitimi ve çalışmalarına yönelik dökümanlara dahil edilmesi;
- 23) Söz konusu ihlallerin bir daha tekrar edilmeyeceğine dair verilecek garantiler, uygun olduğu durumlarda aynı zamanda benzeri ihlallerin engellenmesine katkıda bulunacak aşağıdaki önlemlerin bir kısmını veya tamamını içermelidir;
- a) Askeri ve diğer güvenlik güçlerinin üzerinde etkili olacak bir sivil kontrol mekanizmasının güvence altına alınması;
 - b) Tüm sivil ve askeri yargılamaların hukuki yöntemler, hakkaniyet ve tarafsızlık ile ilgili uluslararası standartlara uygun şişlemesinin sağlanması;
 - c) Yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi;
 - d) Hukuk, sağlık, medya ve diğer ilgili mesleklerdeki insanların ve insan hakları savunucularının korunması;
 - e) Öncelikli ve devamlı olarak toplumun tüm kesimlerine uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları eğitimi verilmesi ve aynı zamanda ordu ve diğer güvenlik güçleri ile tüm emniyet görevlilerine bu konularda bilgilendirme yapılması;
 - f) Emniyet güçleri, cezaevi personeli, medya, sağlık, psikolojik alanlarda hizmet verenler, sosyal hizmetliler ve askeri personelin yanısıra ekonomik şişletmelerin de yer aldığı kamu görevlileri tarafından başta uluslararası standartlar olmak üzere davranış ve etik kurallarının uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi;

- g) Sosyal çatışmaları engelleyecek ve çözümleri ile beraber izleyecek yöntemlerintevsük edilmesi;
- h) Ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerine katkıda bulunan veya gerçekleştirmelerine imkan sağlayan kanunların yeniden değerlendirilmesi ve ilgili reformların yapılması;

X. İhlaller ve tazminat mekanizmaları ile ilgili bilgiye erişim

23) Devletler özellikle ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurları olmak üzere kamuoyunu, bu Temel Prensipler ve Kurallar tarafından belirtilmiş haklar ve çözümler ile mağdurların ulaşım hakkı olan tüm mevcut hukuki, tıbbi, psikolojik, sosyal, idari ve tüm diğer haklar ve kurallar hakkında bilgilendirecek yöntemler geliştirmelidir. Buna ek olarak, mağdurlar ve temsilcileri mağduriyetlerine ve ağır uluslararası insan hakları hukuku ihlalleri ve ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerine sebep olan olaylar hakkında bilgi edinme, bu ihlaller hakkındaki gerçekleri öğrenebilme hakkına sahip olmalıdır.

XI. Ayrımcılık Gözetmeme ilkesi

24) Bu Temel Prensipler ve Kurallar'ın uygulanması ve yorumlanması uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk ile uyumlu olmalı ve hiçbir şekilde veya zeminde istisna kabul etmeksizin ayrımcılık gözetmemelidir.

XII. Geçersizleştirmeme ilkesi

25) Bu Temel Prensipler ve Kurallar'daki hiçbir madde ulusal ve uluslararası hukuktan kaynaklanan herhangi bir hakkı veya yükümlülüğü kısıtlayıcı veya geçersizleştirici olarak yorumlanmamalıdır. Özellikle, bu Temel Prensipler ve Kuralların zarar getirmeksizin tüm insan hakları hukuku ihlalleri ve uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurlarının çözüm ve tazminat hakkına yönelik olduğu anlaşılmalıdır. Ek olarak, bu Temel Prensipler ve Kuralların uluslararası hukukun özel bazı kurallarına zarar getirmediği anlaşılmalıdır.

XIII. Diğerlerinin hakları

26) Bu belgedeki hiçbir madde başta suçlanmış bir bireyin uygun yargılama süreçlerinden faydalanmasına dair hakları olmak üzere, diğerlerinin ulusal veya uluslararası düzeyde korunan herhangi bir hakkını geçersizleştirici olarak yorumlanmamalıdır.

7. BÖLÜM

EKLER

A. 2011 DİYARBAKIR TOPLANTISI PROGRAMI VE KATILIMCI LİSTESİ

Sürmekte Olan Toplumsal Travmalar ile Başetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Hazırlık Toplantısı Programı

10 Aralık 2011 - Cumartesi

09:30 – 10:00

Açılış – 30 dakika

10:00 – 10:40

1. Toplumsal travma meselesine yaklaşımımız ve Türkiye ve özellikle bölgede toplumsal travma ile baş etmeye yönelik bugüne kadar çalışma yapan kurumların çalışmalarının analizine dayalı somut ihtiyaç analizi
Esin Düzel - Müge Tuzcu - Necdet İpekyüz

10:40 – 11:00

ARA

11:00 – 12:25

2. Toplumsal travma ile baş etme programları - yurtdışı deneyimleri

a. Toplumsal travma ile baş etme kapsamında Güney Afrika 'Hakikat ve Uzlaşım Komisyonu deneyimi (45 dakika)

Nomfundo Walaza - Desmond Tutu Barış Merkezi direktörü - Güney Afrika

Tartışma- 40 dakika

Kolaylaştırıcı- 10 dakika (Walaza'nın sunuşunun temel noktalarını özetledikten sonra, Türkiye deneyimleri ile bağlantılandırarak ve tartışmayı açacak)

Kolaylaştırıcı: M. Emin Aktar- Diyarbakır Barosu Başkanı

12:25 – 13:25

ÖĞLE YEMEĞİ

13:25 – 14:50

b. Toplumsal travma ile baş etme kapsamında Kuzey İrlanda'daki onarım programları deneyimi (45 dakika)

Karola Dillenburg - Queen's Üniversitesi-Kuzey İrlanda

Tartışma- 40 dakika

Kolaylaştırıcı- 10 dakika (Dillenburg'un sunuşunun temel noktalarını özetledikten sonra, Türkiye deneyimleri ile bağlantılandırarak ve tartışmayı açacak)

Kolaylaştırıcı: Ufuk Sezgin (İstanbul Üniversitesi)

14:50 – 15:05

ARA

15:05 – 16:30

c. Büyük ölçekli organize şiddete uğrayan kitlelerde olası iyileştirici ve koruyucu etkenler: Ruh sağlığında insan hakları açısından sosyal onarım (45 dakika)

Sören Buus Jensen - Uluslararası Travma Çalışmaları Programı koordinatörü (ITSP) Columbia Üniversitesi

Tartışma- 40 dakika

Kolaylaştırıcı- 10 dakika içinde Buus Jensen'in sunuşunun temel noktalarını özetledikten sonra, Türkiye deneyimleri ile bağlantılandırarak ve tartışmayı açacak

Kolaylaştırıcı: Şebnem Korur Fincancı (İstanbul Üniversitesi)

16:30 – 16:45

ARA

16:45 – 17:15

3. Atölye çalışmalarının planlanması, atölye gruplarının oluşturulması
Multidisipliner bir şekilde oluşturulacak yaklaşık yirmi/yirmibeşer kişiden oluşan ve 'Onarım programları', 'Gerçek/hakikat hakkı' ve 'Adaletle ulaşım' başlıklarındaki üç ayrı atölyede, sürmekte olan toplumsal travma ile başa çıkma yolları konusunda somut bir çalışma programının geliştirilmesine ışık tutacak şekilde yapılması gerekenlerin berraklaştırılması hedeflenecektir.

Atölye çalışmalarında Türkiye merkezli, her bir atölyede de yer alacak yurtdışı katılımcıların geri-bildirim de vereceği bir çalışma metodu izlenecek.

17:15 – 18:00

4. Atölye çalışmalarının başlaması (Toplam 4 saat 15 dakika)

19:00

AKŞAM YEMEĞİ

11 Aralık 2011 – Pazar

09:30- 13:00

4. Atölye çalışmalarına devam

13:00 – 14:00

ÖĞLE YEMEĞİ

14:00 – 15:30

5. Atölye çalışmaları raporlarının tüm katılımcılarının katıldığı oturumda sunulurken, tüm katılımcıların tartışmasına açılması
(her bir atölyenin sunuşu için 30 dakika)

15:30 – 16:00

ARA

16:00 – 17:00

6. Tüm katılımcılarla birlikte, atölye çalışmaları raporlar tartışmaları ışığında görev dağılımlarını da içerecek somut bir çalışma programının belirlenmesi

5. ve 6. oturumların kolaylaştırıcıları: Coşkun Üsterci, Metin Bakkalcı, Necdeci İpekyüz

Toplantı genel raportörleri: Esin Düzel - Rasmus Cruce Naeyé - Seda Altuğ

Toplantıda İngilizce-Türkçe simültane çeviri yapılacaktır.

Bu toplantı Global Dialogue'nun finansal desteği ile gerçekleştirilmektedir.

Katılımcı Listesi

Gerçek/hakikat hakkı çalışma grubu

Kolaylaştırıcılar

Tanıl Bora	(İletişim yayınları)
Ayşe Betül Çelik	(Sosyal bilimci - Sabancı Üniversitesi)
Müge Tuzcu	(Sarmasık derneği, Diyarbakır)

Katılımcılar

Coşkun Üsterci	(Aktivist - TİHV)
Esin Düzel	(Antropolog-California Üniversitesi)
Hasan Peñçe	(TUHAD Federasyonu, Diyarbakır)
Hürriyet Şener	(Aktivist - TİHV)
Hüseyin Fırat Mavigök	(İHD, Diyarbakır)
Leyla Neyzi	(Sosyal bilimci - Sabancı Üniversitesi)
Melek Göregenli	(Sosyal Psikoloji - Ege Üniversitesi)
Meltem Ahıska	(Sosyal bilimci - Boğaziçi Üniversitesi)
Nazan Üstündağ	(Sosyal bilimci - Boğaziçi Üniversitesi)
Nazım Dikbaş	(Sanat yönetimi - Bilgi Üniversitesi)
Nilgün Toker	(Felsefe - Ege Üniversitesi)
Şebnem K. Fincancı	(Adli Tıp – İstanbul Üniversitesi/TİHV)
Şiyar Güldiken	(SES sendikası, Diyarbakır)m
Ümit Univar	(Adli Tıp –TİHV)
Yılmaz Güneş	(KESK konfederasyonu, Diyarbakır)
Yusuf Ülkü	(Meya Der, Diyarbakır)

Adalete Ulaşım çalışma grubu

Kolaylaştırıcılar

Ümit Biçer	(Adli Tıp – Kocaeli Üniversitesi)
Kerem Altıparmak	(Hukuk– Ankara Üniversitesi)
Muhsin Bilal	(Hukukçu – Diyarbakır TİHV)

Katılımcılar

Adnan Çelik	(Sosyal bilimci, Diyarbakır)
Albert van der Meer	(Sosyal çalışmacı, İsveç)
Aysun Koç	(Hukukçu – TİHV)
Barış Yavuz	(Hukukçu, Diyarbakır TİHV)
Bjorn Oscar	(Norveç Tabipleri Birliği)
Cengiz Günay	(Hekim, Diyarbakır Tabip Odası)
Evren Özer	(Aktivist - TİHV)
Handan Coşkun	(Sosyal bilimci, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi)
Hülya Üçpınar	(Hukukçu – TİHV)
M. Emin Aktar	(Hukukçu, Diyarbakır Barosu)
Metin Bakkalcı	(Hekim – TİHV)
Nadire Mater	(İletişim – Bianet)
Necdet İpekyüz	(Hekim – Diyarbakır TİHV)
Nesrin Aslantaş	(Diyarbakır TİHV)
Orhan Kaya	(Psikolog- Diyarbakır TİHV)
Rasmus Cruce Naeyé	(hukukçu – İsveç)
Sabri Dokuzoğuz	(Hekim – TİHV)
Yavuz Önen	(Mimar – TİHV)
Zübeyde Teker	(TUHAD Federasyonu, Diyarbakır)

Onarım çalışma grubu

Kolaylaştırıcılar

Şahika Yüksel	(Psikiyatri – İstanbul Üniversitesi)
Tamer Aker	(Psikiyatri – Kocaeli Üniversitesi)
Aziz Yaşan	(Psikiyatri – Diyarbakır Dicle Üniversitesi)

Katılımcılar

Antti Klemetilä	(Psikolog – Finlandiya)
Ayfer Apaçık	(Psikiyatrist - Diyarbakır)
Azize Yılmaz	(Psikolog- Diyarbakır)
Berrak Karahoda	(Psikoloji – Bilgi Üniversitesi)
Ebru Sorgun	(Psikolog)
Evindar Karabulut	(Psikiyatrist - Van)
Hıdır Ünal	(Psikolog – TİHV)
İsrafil Bülbül	(Psikiyatrist - Diyarbakır)
Karola Dillenburger	(Queen's Üniversitesi - Kuzey İrlanda)
Jarno Tuominen	(Psikolog – Finlandiya)
Mahmut Pakdemir	(Psikolog- Van)
Murat Yalçın	(Psikiyatrist – Diyarbakır)
Nilgün Yıldırım Şener	(KAMER, Diyarbakır)
Nomfundo Walaza	(Desmond Tutu Barış Merkezi-Güney Afrika)
Rahime Hacıoğlu	(Psikolog- Diyarbakır)
Seda Altuğ	(Antropolog – Boğaziçi Üniversitesi)
Sema Yücedağ	(Psikolog - Diyarbakır)
Sevil Atauz	(Sosyal hizmet bilim dalı – Maltepe Üniversitesi)
Sezai Berber	(Psikiyatrist – TİHV)
Soren Buus Jensen	(Psikiyatrist – ITSP Uluslararası koordinatörü -Columbia Üniversitesi)

Stephan Sonnenberg (Stanford Law School-ABD)
Şeymus Boğa (Psikolog - Diyarbakır)
Türkcan Baykal (Hekim, TİHV İzmir)
Ufuk Sezgin (Psikoloji - İstanbul Üniversitesi)
Veysi Ülgen (Hekim –Diyarbakır)

B. 2010 DİYARBAKIR TOPLANTISI PROGRAMI VE KATILIMCI LİSTESİ

Sürmekte Olan Toplumsal Travmalar ile Başetmeye Yönelik Yol Gösterici Rehber Hazırlık Toplantısı Programı

18 Aralık 2010 - Cumartesi

09:30

Açılış - Şebnem Korur Fincancı

1. Bu çalışmanın öyküsü – Necdet İpekyüz

2. Çalışmanın yöntemi ve çalışmadan beklentiler – Metin Bakkalcı
Kolaylaştırıcı sunuşlar

3. Mevcut durumda ve de bugüne kadar, bu çerçevede çalışma yapan kurumların çalışmalarına ilişkin bilgilendirme sunuşu- 30 dakika

11:00 – 11:20

ARA

11:20 – 13:00

4. Toplumsal travma ile baş etme ve Sosyal Bilimler – Nazan Üstündağ - 30 dakika

5. Toplumsal travma ile baş etme programları - yurtdışı deneyimleri –

Stuart Turner (45 dakika – ardıl çeviri zamanı dahil)

6. Toplumsal travma ile baş etme ve Sağlık

13:00 – 14:00

ÖĞLE YEMEĞİ

14:00 – 17:30

7. Üç atölye çalışması

Atölye çalışmaları, hazırlanacak iki olgunun multidisipliner bir şekilde oluşturulacak yaklaşık onar kişiden oluşan altı grupta, sürmekte olan toplumsal travma ile başa çıkma yolları konusunda yapılması gerekenleri ışık tutması hedeflenerek tartışılması şeklinde gerçekleştirilecektir.

Her bir olgu,

- a) Onarım programları
- b) Gerçek/hakikat hakkı
- c) Adalete ulaşım

başlıkları altında oluşturulacak üç ayrı grupta tartışılacaktır. Böylece iki ayrı olgu için altı atölye çalışması yapılmış olacaktır.

Her bir grubun bir kolaylaştırıcısı, bir de raportörü olacaktır.

19:00

AKŞAM YEMEĞİ

19 Aralık 2010 - Pazar

Sabah uzamış kahvaltılı bir ortamda / 8. Grup raporlarının hazırlanması

11:00 – 12:30

9. Grup raporlarının tüm katılımcılarının katıldığı oturumda sunulacak, tüm katılımcıların tartışmasına açılması

12:30 – 13:30

ÖĞLE YEMEĞİ

13:30 – 15:00

Grup raporlarının tüm katılımcılarla tartışılmasının devamı

15:00 – 15:30

ARA

15:30 – 17:0

“notlarının” hazırlanması

10. Tüm katılımcılarla birlikte, görev dağılımlarını da içeren toplantı sonuç

Katılımcı Listesi

Ayşe Betül Çelik	Sabancı Üniversitesi, Siyaset Bilimcisi
Aysun Koç	TİHV, Hukukçu
Aziz Yaşan	Dicle Üniversitesi, Psikiyatrist
Azize Yılmaz	Top.Bar.Psik.Gir, Psikolog
Bektaş Şahin	İsviçre, Antropolog
Canel Bingöl	Psk. DramaTerapisti
Coşkun Üsterci	TİHV
Derya Yılmaz	TİHV, Sosyolog
Ebru Sorgun	SAGA, Psikolog
Evren Özer	TİHV, Araştırmacı
Hakkı Fırat	Top.Bar.Psik.Gir, Psikolog
Handan Coşkun	B.Bel.Çocuk Ş.
Hatice Çelebi	Rehber Öğretmen
Hıdır Ünal	TİHV, Psikolog
Hülya Üçpınar	TİHV, Hukukçu
Hürriyet Şener	TİHV
Kerem Altıparmak	Ankara Üniversitesi, Hukukçu
Leyla Neyzi	Sabancı Üniversitesi, Sosyal bilimci
Leyla Welkin	Ankara, Psikolog
M.Emin Yüksel	Psikiyatrist
Mahmut Pakdemir	Top.Bar.Psik.Gir, Psikolog
Meltem Ahıska	Sosyal bilimci
Metin Bakkalcı	TİHV, Hekim
Muhsin Bilal	TİHV, Hukukçu
Murat Yalçın	Psikiyatrist
Nadire Mater	BİANET, Gazeteci
Nazan Üstündağ	Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal bilimci
Nazım Dikbaş	Bilgi Üniversitesi
Necdet İpekyüz	TİHV, Hekim
Nesrin Aslantaş	TİHV

Nimet Beriker	Sabancı Üniversitesi, Sosyal bilimci
Özge Yenier Duman	TİHV, Psikiyatrist
Sabri Dokuzoğuz	TİHV, Hekim
Seda Altuğ	Antropolog
Selma Güngör	Barış Meclisi, Hekim
Sevda Bıkmaç	TİHV, Psikiyatrist
Sevil Atauz	Hacettepe Üniversitesi, Sosyal bilimci
Sezai Berber	TİHV, Psikolog
Soner Çalış	TİHV
Stuart Turner	Psikiyatrist
Şahika Yüksel	İstanbul Üniversitesi, Psikiyatrist
Şebnem K. Fincancı	TİHV, Adli Tıp Uzmanı
Şenay Özden	Koç Üniversitesi, Sosyal bilimci
Tanıl Bora	Birikim, Siyaset Bilimcisi
Ufuk Sezgin	İstanbul Üniversitesi, Psikolog
Ümit Biçer	Kocaeli Üniversitesi, Adli Tıp Uzmanı
Ümit Univar	TİHV, Adli Tıp Uzmanı
Veysi Ülgen	TOHAV, Hekim
Yeşim Mutlu	Sosyolog

Diyarbakır'daki kurumlar

Ali Özgen	MEYA-DER, Öğretmen
Arif Akkaya	ÇİAT
Diyar Oğuzsoy	DİKASUM, Psikolog
Fatma Karaoğlan	İHD, Hukukçu
M.Emin Aktar	BARO, Hukukçu
Müge Tuzcu	SARMAŞIK, Hukukçu
Müzeyyen Boylu	MAZLUM-DER, Hukukçu
Nebahat Akkoç	KAMER, Öğretmen
Yılmaz Güneş	EĞİTİMSEN, Öğretmen